

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Anja Rebolj

KONCEPT DRŽAVLJANSTVA V TRANSNACIONALNI PERSPEKTIVI

Diplomsko delo

Ljubljana, 2004

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Anja Rebolj

Mentor: doc. dr. Jernej Pikalo

KONCEPT DRŽAVLJANSTVA V TRANSNACIONALNI PERSPEKTIVI

Diplomsko delo

Ljubljana, 2004

KAZALO

1. UVOD	4
1.1. RAZISKOVALNE METODE IN POTEK NALOGE.....	5
2. OPREDELITEV DRŽAVLJANSTVA	7
3. ZGODOVINSKI PREGLED	13
3.1. ANTIČNA GRČIJA.....	13
3.1.1. ATENSKA DEMOKRACIJA IN DRŽAVLJANSTVO	14
3.1.2. ATENSKO DRŽAVLJANSTVO	15
3.1.3. ARISTOTELOVA VIZIJA DRŽAVLJANSTVA.....	17
3.2. RIMSKI IMPERIJ.....	19
3.3. SREDNJI VEK.....	22
3.3.1. ITALIJANSKE MESTNE REPUBLIKE.....	24
3.4. DRŽAVLJANSTVO IN MODERNOST.....	25
4. DRŽAVLJANSTVO IN NACIONALNA DRŽAVA	26
4.1. FRANCOSKA REVOLUCIJA MODERNOST IN DRŽAVLJANSTVO.....	27
4.1.1. DRŽAVLJANSTVO IN NARAVA POLITIČNE SKUPNOSTI V REVOLUCIONARNI FRANCOSKI REPUBLIKI.....	28
4.2. PROBLEM NACIONALNE DRŽAVE.....	32
4.3. SODOBNE DILEME DRŽAVNEGA ČLANSTVA.....	36
4.3.1. DRŽAVLJANSTVO IN NACIONALNA DRŽAVA V FRANCIJI IN NEMČIJI.....	36
5. TEORIJA DRŽAVLJANSTVA	47
5.1. GLAVNI PROBLEMI TEORIJE DRŽAVLJANSTVA.....	47
5.1.2. TEORETIČNE TRADICIJE DRŽAVLJANSTVA.....	48
5.1.3. IZZIVI IDEJI DRŽAVLJANSTVA.....	50
5.2. TEORIJE DRŽAVLJANSTVA	57
5.2.1. MEJE LIBERALNIH PRAVIC	58
5.2.2. FAULKSOVA TEORIJA DRŽAVLJANSTVA	63
6. DRŽAVLJANSTVO V GLOBALNI DOBI	65
6.1. GLOBALIZACIJA IN DRŽAVLJANSTVO	67
6.2. ČLOVEKOVE PRAVICE, DRŽAVLJANSTVO IN OBLAST NAD DRŽAVO	68
6.3. EVROPSKO DRŽAVLJANSTVO.....	72
6.3.1. DILEME IN PROTISLOVJA EVROPSKEGA DRŽAVLJANSTVA.....	72
7. ZAKLJUČEK	77
8. VIRI IN LITERATURA	79

1. UVOD

O državljanstvu je danes veliko govora. Tako kot o globalizaciji. A ju ne družijo zgolj pogostost govora. Kljub prisotnosti v medijih in množici definicij, je njen pomen vse prej kot jasn. Še več. Ravno zaradi široke pojavnosti se tema državljanstva iz dneva v dan širi. Vzrok temu so predvsem politične spremembe zadnjih petnajstih let.

Razvoj političnega dogajanja v Vzhodni in Srednji Evropi ter bivši Sovjetski zvezi, ki je sledil združitvi Nemčije, je zapletel odnos med nacionalizmom, politično identiteto in državljansko participacijo. Tu je tudi globalni problem beguncev, ki zahtevajo državljanstvo, nacionalne države pa zahtevajo pravico, da ga zavarujejo. Tudi institucionalna rast Evropske unije postavlja problem državljanskega statusa, ne le za manjšine ampak tudi za gostujoče delavce.

Nacionalna identiteta štrli iz množice novih identitet, ki se oblikujejo z unifikacijo Evropske unije in dezintegracijo socialističnih in komunističnih režimov. Proces globalizacije, širitev Evropske unije in nastajanje njene ustave na eni, nastajanje novih držav na drugi strani je le nekaj zadnjih večnivojskih valov, ki spreminjajo pomen državljanstva.

Cilj naloge je ugotoviti potek razvoja koncepta državljanstva in spreminjanje njegove vloge. Znotraj vsakega sobesedila je besedilo in prvi določa oz. vpliva na slednjega. S spreminjanjem sobesedila, se spreminja torej tudi koncept državljanstva. Danes sobesedilo predstavlja zgoraj navedeno stanje, naše besedilo pa je državljanstvo. Postavljajo se vprašanja obstoja državljanstva brez nacionalne države, vpliva globalizacije na državljanstvo, prihodnosti državljanstva oz. njegove zamenjave s človekovimi pravicami.

Potreba po multiplemu državljanstvu je posledica globalizacije. Poskus Evropske unije je razširiti državljanstvo na supranacionalno raven. Osrednja trditev naloge bo: koncept državljanstva postaja odvečen, ker je zgodovinsko povezan s političnimi skupnostmi in je neprimeren za prehodne meje globalne dobe. Hipotezo bomo preverjali z neempiričnimi kvalitativnimi raziskovalnimi metodami.

1.1. RAZISKOVALNE METODE IN POTEK NALOGE

Glede na problematiko in postavljeno hipotezo smo se odločili o raziskovalnih metodah. Prevladujoči metodi bosta analiza sekundarnih virov, kjer bomo vsebino virov najprej analizirali in potem napravili sintezo, ter konceptualna analiza (kot kvalitativna metoda analize predvsem sekundarnih virov), s katero bomo si bomo pomagali pri pomenu konceptov (predvsem državljanstva) ter njihovih zgodovinskih spreminjanj. Časovno - razvojnemu deskriptivnemu pregledu ideje državljanstva bomo dodali še analizo sprememb oz. tendenc v zgodovinskem razvoju državljanstva. V povezavi s študijo primera, bomo iskali podobnosti in razlike razvoja koncepta državljanstva (kar pomeni, da gre za intenzivno zastavljeno raziskovanje) v dveh državah, Franciji in Nemčiji, s primerjalnim raziskovanjem. Uporabili bomo tudi metodo analize primarnih virov (Osnutek pogodba o Evropski uniji), neempirično metodo, ter ji dodali še sistematično in funkcionalno interpretacijo.

Osrednji del naloge smo razdelili na pet poglavij:

V konceptualnem pregledu ideje državljanstva bomo predstavili nekatere opredelitve državljanstva. Za razumevanje razvoja in narave državljanstva v določenem času se bomo zgledovali po Faulksu (2000) in njegovih štirih medsebojno povezanih dimenzijah konteksta, obsega, vsebine in globine državljanstva. Te dimenzije bodo vodilo naslednjih poglavij.

Ideja državljanstva je postala izrazita v političnem diskurzu ob vsaki transformaciji narave politične skupnosti. Zato predstavlja historični pregled ideje državljanstva zgodbo o sobesedilu. Tekst, to je državljanstvo, bomo brali s sobesedili *polis*, Rimskega imperija, do srednjega veka s fevdalnim sistemom in italijanskimi mestnimi državicami, ameriške revolucije, kar bo osnova za »razumevanje konteksta v katerem so se pojavile kontraverznosti modernega državljanstva

Ključen dogodek za nastanek modernega državljanstva je bila francoska revolucija. Ta je zlila državljanstvo z nacionalno državo. Zato je francoska revolucija osnova za razumevanje konteksta, katerem se je pojavilo moderno državljanstvo in njegove kontraverznosti. Ideji države in naroda sta osnovi za izključevalne aspekte državljanstva. Da bi bil inkluzivni potencial državljanstva izpolnjen, je potrebno koncept ločiti od države. Zapuščina francoske revolucije je namreč državljanstvo, tesno povezano z nacionalno državo. Na vprašanje kakšen pomen ima nacionalnost za državljanstvo bomo skušali odgovoriti s primeroma Francije in Nemčije, ki predstavljata dva različna načina določanja nacionalnosti.

Tema debat v državljanski teoriji je vsebina državljanstva. Kljub precejšnji tradiciji razmišljanj o ideji državljanstva, popolne oz. dovršene teorije državljanstva ni. Državljanstvo ima univerzalno privlačnost, saj vsebuje tako kolektivistične kot individualistične elemente. Te predstavljajo državljanske dolžnosti in pravice. Slednje poudarja liberalizem, prve pa služijo alternativnim radikalnim in konservativnim perspektivam za kritiko oz. dopolnjevanje liberalizma. Dejstvo pluralistične in raznolike družbe pa loči modernistične perspektive med seboj, v smislu (ne)uspešnosti v naslavljanju potreb današnje družbe. Vprašanje je, ali družbena različnost zahteva univerzalno ali diferencirano državljanstvo.

Globalizacija transformira kontekst državljanstva in zahteva nov premislek vsebine, globine in obsega. Evropska unija daje nov kontekst, multiplo državljanstvo, kar predstavlja unikaten poskus razširitev pravice državljanstva čez državo v modernosti. Državljanstvo namreč za svoj smisel potrebuje politično skupnost, kar bo tema zadnjega poglavja.

Nalogo bomo sklenili z ugotovitvami in predvsem ovrgli oz. potrdili našo domnevo.

2. OPREDELITEV DRŽAVLJANSTVA

Faulks (2000: 13) opredeli državljanstvo kot »članski status, ki vsebuje paket pravic, dolžnosti in obveznosti ter implicira enakost, pravičnost in avtonomijo. Njegov razvoj in naravo v nekem danem času, je mogoče razumeti preko upoštevanja medsebojno povezanih dimenzij konteksta, obsega, vsebine in globine«.

Državljanji formalno uživajo zakonsko in enako članstvo v družbi. Soditi se jim mora po objektivnem in transparentnem kriteriju. Državljanstvo priznava sposobnost posamezniku, da sam odloča o lastnem življenju, brez rase, verske, razredne predeterminiranosti. Je več kot identiteta, ker lahko zadovolji osnovne človeške politične impulze. Status državljanstva implicira občutek vključenosti v širšo skupnost, priznava prispevek posameznika skupnosti in mu nudi individualno avtonomijo. Le-ta se reflektira v sklopu pravic, ki varirajo v vsebini skozi prostor in čas. Glavna značilnost državljanstva je etika participacije. Je aktivni status, in zato nekompatibilen z dominacijo. Privlačnost državljanstva pa ni le korist, ki jo nudi posameznikom. (Faulks, 2000: 4)

Državljanstvo je recipročno in zato socialna ideja. Pravice namreč vedno potrebujejo za svoje priznanje okvir in mehanizme, skozi katere se izpolnjujejo. Ta družbeni okvir, ki vključuje sodišča, bolnišnice, šole, parlamente, zahteva od državljanov, da prispevajo k njegovemu ohranjanju. To pomeni, da državljanstvo vključuje tako dolžnosti in obveznosti kot tudi pravice ter je zato odlična osnova za človeško vladanje. (Faulks, 2000: 4-5)

Vladanje se nanaša na človeško potrebo po ustvarjanju in ohranjanju družbenega reda ter distribuciji materialnih in kulturnih dobrin. Politika, s katero je državljanstvo tesno povezano, pa je sklop metod in tehnik, skozi katerega se problem vladanja rešuje nenasilno. Uporaba nasilja pomeni neuspeh politike. Politika se torej ukvarja z doseganjem in ohranjanjem konsenzualnega vladanja. Državljanstvo je ključno za doseganje tega cilja, saj zagotavlja močno legitimizacijsko identiteto in hkrati pravičen način distribuiranja ter upravljanja virov s porazdeljevanjem koristi in dolžnosti družbenega življenja. (Faulks, 2000: 5)

Moderno državljanstvo je, kot posledica razvoja liberalne tradicije, egalitarno. Državljanstvo vsebuje notranjo logiko, ki zahteva, da postajajo njegove koristi vedno bolj univerzalne in

egalitarne. Turner je predstavil moderno zgodovino državljanstva kot »serije razširjajočih krogov, ki jih konflikti in boji povečujejo« (Turner v Faulks, 2000: 3-4) npr. gibanje proti suženjstvu v Veliki Britaniji v 18. st., žensko gibanje za pridobitev volilne pravice na začetku 20. st., boj afroameričanov za osnovne človekove pravice v 60. ih letih 20. st., itn. Tu ne moremo mimo vprašanja, do kje se lahko ti krogi širijo, kje je meja in kaj jo določa.

Državljanstvo priznava dostojanstvo posameznika in obenem zagotavlja socialni prostor, v katerem posameznik deluje. Je odličen primer tega, kar Anthony Giddens (1989: 140) poimenuje »dualnosti strukture«. Posameznik in skupnost ne moreta biti razumljena kot nasprotujoči si in antagonistični ideji. Delovanje posameznika in družbena praksa sta medsebojno odvisni. Skozi uresničevanje pravic in dolžnosti, posamezniki ustvarjajo nujne pogoje za državljanstvo. Državljanstvo je zato dinamična identiteta. Ideja državljanstva vedno reflektira niz odnosov in tipov vladanja znotraj katere koli družbe. Zato se večina kritik teorij državljanstva nanaša na pomanjkanje upoštevanja konteksta. (Faulks, 2000: 5-6)

Faulks (2000) prikaže tri vprašanja, poleg vprašanja o kontekstu, na katere moramo odgovoriti ob proučevanju ideje državljanstva.

Družbeni boji so se pogosto nanašali na obseg državljanstva; kdo naj bo vključen in kdo izključen. Vse države, ne glede na liberalnost imigracijskih zakonov, nadzorujejo kdo lahko postane državljan državnega teritorija in pod kakšnimi pogoji. Zato je državljanstvo pogosto povezano nacionalnostjo. Zgodovinsko je bil obseg državljanstva vselej omejen. Za posameznika je torej primarno vprašanje državljanstva, vprašanje družbenega članstva; v sodobnem svetu to predstavlja članstvo države. Biti prikrajšan tega, medtem ko je država glavni distributor družbenih virov, pomeni biti prikrajšan osnov drugih pravic. Zato Splošna deklaracija o človekovih pravicah ZN (1947) vključuje pravico do državljanstva kot temeljno človekovo pravico (15. člen).

Koncept državljanstva je potrebno osvoboditi povezave z nacionalno državo. Vprašanje obsega državljanstva je vprašanje tako o skupinah znotraj države, ki so lahko formalno ali pa neformalno izključene iz državljanstva, kot o imigracijah in azilu. Kampanje za razširitev obsega državljanstva so dober primer, kako morajo marginalizirane skupine v državi izvajati pritisk na privilegirane elite, da bi odstranile neupravičene omejitve v praksi državljanstva. Obseg in vsebina državljanstva sta tesno povezana s kontekstom statusa. Formalno imajo lahko

ženske enak državljanški status kot moški. Če pa izvajajo svoje državljanstvo v omejitvah patriarhalnega sistema, je njihovo državljanstvo v substantivnem pomenu manj vredno od moškega. (Faulks, 2000: 7-9)

Sodobna debata o primerni vsebini državljanstva v smislu dolžnosti in pravic, ima obliko dialoga med prevladujočim liberalnim pristopom in kritičnimi perspektivami kot je marksizem, komunitarizem in feminizem. Liberalizem, predvsem zaradi svojih predpostavk o državi in trgu, sprejema abstraktno in plitko koncepcijo državljanstva. Ne moremo preprosto obrniti poudarek liberalizma glede pravic in zahtevati, da na njihovo mesto stopi etika participacije, kot so se za to zavzemali mnogi konservativci in komunitaristi. Da ima državljanstvo svoj pomen, se morajo pravice in dolžnosti medsebojno podpirati. Potrebno je izpolniti obljube liberalnega državljanstva s transformacijo konteksta, v katerem se izvaja. Narediti državljanstvo bolj inkluzivno je možno s priznanjem »nujno racionalizirane, patriarhalne in na razredu temelječe narave države in korozivnih efektov svobodnega trga na pravice in dolžnosti« (Faulks, 2000: 9-10).

Tretja dimenzija državljanstva pa je njegova globina. Globoko državljanstvo Clarke (v Faulks, 2000: 10) opredeli kot »samodejno aktivnost državljana na različnih krajih in prostorih«, medtem ko Tilly (v Faulks, 2000: 10) primerja »plitvo državljanstvo, kjer se sproži le nekaj transakcij, pravic in dolžnosti« in »globoko, ki zavzema značilen del transakcij, pravic in dolžnosti, katere podpirajo državni agenti in ljudje, ki živijo pod njihovo pristojnostjo«. Pri tem Clarke trdi, da mora biti državljanstvo ekstenzirano preko državnih meja, Tillyjeva definicija pa je bolj konvencionalna v svoji identifikaciji državljanstva z državo. Bubeck (v Faulks, 2000: 10) ponudi uporabno tipologijo, ki razločuje globoko koncepcijo državljanstva s plitvo oz. proceduralno predstavo.

Prvo zaznamujejo medsebojno dopolnjujoče pravice in dolžnosti, aktivnost, politična skupnost (ne nujno država) kot temelj dobrega življenja, medsebojna odvisnost, svoboda preko državljanške vrline, moralnost in prežetost javnega in zasebnega. Slednji pa pripiše privilegirane pravice nad dolžnostmi, pasivnost, državo kot nujno zlo, odvisnost, svobodo preko izbire legalnost in povsem javni status. Vsekakor je državljanstvo, ki ga zagovarjajo liberalci preplitvo ter podrejeno tržnim principom in interesom političnih in ekonomskih elit. Emancipatorni potencial državljanstva je možno izpolniti preko politik, usmerjenih k

transformaciji ravnotežja med pravicami in dolžnostmi ter med trgom in demokracijo. (Faulks, 2000: 10-11)

»Državljanstvo je pasivno in aktivno članstvo posameznikov v nacionalni državi z določenimi univerzalnimi pravicami in dolžnostmi pri ravni enakosti« (Janoski, 1998: 9).

Državljanstvo se torej začne pri določanju članstva v nacionalni državi. Državljanji imajo določene pravice. Sprva so to elite, pozneje se razširi na večji del prebivalcev nacionalne države. Obstajata dve perspektivi proučevanja članstva. Notranji pristop se osredotoča na način, kako lahko znotraj države nedržavljan pridobi državljanstvo. Zunanji pristop pa analizira kako tujci zunaj nacionalne države dosežejo vstop in se naturalizirajo kot državljani. Nekatere teorije postnacionalnega državljanstva namigujejo, da bo državljanstvo nadomestila bolj inkluzivna ideja o človekovih pravicah, ki so razširjene na vse ljudi, ne glede na njihovo nacionalnost. Sama globalizacija je vplivala na debato o vsebini in globini državljanstva. Da bi izpolnili univerzalistični potencial državljanstva, moramo pogledati čez državo, kar naj bi obsegalo tako mednarodne dolžnosti kot človekove pravice. »Vseeno pa državljanstvo za svoj pomen potrebuje politično skupnost« (Faulks, 2000: 11). Razvoji kot je Evropska unija, zagotavljajo nov kontekst za, kar Heater (v Faulks, 2000: 11) imenuje, multiplo državljanstvo. O tej točki bo govora v nadaljevanju naloge, ko bomo razpravljali o problemu in prihodnosti nacionalne države in državljanstva.

Nadalje državljanstvo vključuje aktivne in pasivne pravice in dolžnosti, ki se močno razlikujejo v svojih teoretičnih implikacijah. Aktivne pravice prinašajo državljanom demokracijo v ospredje politiki in celo gospodarstvu.

Kot tretje, so državljske pravice univerzalne urejene z zakonom in implementirane s strani vseh državljanov. Skupine lahko predlagajo neuzakonjene pravice kot zahtevo ali predlog za državljske pravice. Ker pa te pravice pogosto izhajajo iz norm znotraj subkultur in jih vsili družbeni pritisk vladajoče skupine, so pogosto v konfliktu z normami v ostalih subkulturah. Proces uzakonitve državljskih pravic je poskus glajenja konfliktov skozi univerzalistične pravice. Veliko predlogov je lahko označeno kot pravice, ki ne bodo nikoli mogle biti univerzalne državljske pravice.

In končno, državljanstvo je egalitarno. Ta enakost ni popolna, vendar pogosto vzbudi porast v podrejenih pravicah vis-a-vis družbenim elitam. Enakost je v večini proceduralna, lahko pa tudi vključuje davke in usluge, ki imajo neposreden vpliv na substantivno enakost.

Janoskijeva definicija se razlikuje od drugih koncepcij državljanstva v štirih pogledih. Pravne definicije državljanstva, ki temeljijo na sprejemanju imigrantov, se osredotočajo na preprosto članstvo, ki se pogosto obrne v naturalizacijski proces. Številne druge poudarjajo »dobregra državljana«, ki pozna svoje pravice, hkrati pa sodeluje pri dejavnostih. Turner (1993) pa vključuje »kompetentnost« v definicijo državljanstva. Kljub temu da aktivne pravice zahtevajo kompetentnost, je pasivne pravice kot so pravne in socialne, ne.

Somers in Turner poudarjata državljanstvo kot proces ali prakso. Somers (Janoski, 1998: 11) »zavrača državljanstvo opredeljeno kot status kategorije oseb in predlaga državljanstvo kot »institucionalizirani proces«, ki je »niz institucionalno vstavljenih praks« kontingentnih na in konstituiranih iz mrež odnosov in političnih idiomov, ki poudarjajo članstvo in univerzalne pravice in dolžnosti v nacionalni skupnosti«. Turner (1993: 2) ga definira kot »serijo praks (sodnih, političnih ekonomskih in kulturnih), ki določajo osebo kot kompetentnega člana družbe, in ki kot posledica oblikujejo tok virov do oseb in družbenih skupin«. Beseda praksa v tem primeru služi za razumevanje dinamične družbene konstrukcije državljanstva, ki se skozi zgodovino spreminja zaradi kot posledica političnih bojev. Tu obstajajo problemi vključitve vseh procesov, ki vodijo do državljanstva v osnovni definiciji koncepta. Neodvisna spremenljivka mora biti jasna. Državljanke pravice in dolžnosti obstajajo, ko država uzakoni državljanske norme kot pravne in napravi korake za njihovo implementacijo. Državljanke procesi v družbi niso nujno državljanske pravice, so pa sestavljene iz nekaterih neodvisnih spremenljivk, ki konstituirajo razlago državljanstva. Tu nastane nekaj zmede v razlikovanju med konceptom in teorijo državljanstva. Procesni so predvsem del teorije kot pa definicij.

Saull (2002: 346-47) ob definiciji državljanstva, podobno kot Faulks, opozori na različne zgodovinske in socialne kontekste, ki temeljijo na posameznih idejah o tem, kdo naj in kdo ne, participira v članstvu politične skupnosti. »V splošnem pomenu je državljanstvo članstvo v politični skupnosti in politične, kulturne in ekonomske prakse, ki določajo osebo kot člana te skupnosti« (Saull, 2002: 245). Za razliko od Janoskijeve definicije, Saull pravi, da ni potrebno državljanstva razumeti le v odnosu do države. V sodobnem svetu državljanstvo pogojujejo transnacionalni družbeni, politični in ekonomski procesi. Posledice teh procesov so

paradoksalne. Po eni strani lahko razrahljajo vezi družbene solidarnosti, oslabijo prakse in institucije, ki promovirajo substantivno družbeno in politično enakost praks državljanstva znotraj držav. Na drugi strani pa lahko spodkopajo prostore nacionalne države državljanstva in tako izpostavijo neizbežno človeško bistvo državljanstva, ki preči pravne teritorialne meje držav. To pripelje do ugotovitve, da gre pri državljanstvu za človeške odnose; zato so lahko teritorialne meje in zakon odvečni. Ker državljanstvo ne temelji le na pravno sankcioniranih institucijah in pravilih, ni fiksna identiteta, ampak »niz političnih praks, ki temeljijo ne le na članih ampak tudi na družbenih aktivnostih, podvrženih k javni diskusiji in kontroli« (Saul, 2002: 247). Pri državljanstvu gre torej za članstvo v politični skupnosti kot tudi za politične procese. Odnos med državo in družbo oz. javnim in zasebnim se nanaša na dejansko vsebino prakse državljanstva in pri državljanstvu gre za karakter članstva v politični skupnosti. Saul (2002: 248) še doda, da je državljanstvo »dinamičen in včasih kontradiktoren družbeni proces, kjer odnos med institucijami javne avtoritete in zasebne moči, ni statičen, ampak je podvržen spremembam, tako mednarodnim kot notranjim«.

Skozi nalogo bo, tako po strukturi kot po vsebini, imelo državljanstvo pomen kot ga je opredelil Faulks, medtem ko ga bo pri vsebini dopolnjevala še Lecajeva definicija (1997: 373 – 74):

Moderno državljanstvo je v splošnem zamišljeno kot idealen skupek treh lastnosti. Najprej je to pravni status, ki je razdeljen na civilni element (svoboda govora, svoboda misli, svoboda verovanja,...), politični element (pravica do sodelovanja pri izvajanju oblasti) ter socialni element (minimalni delež v ekonomskem bogastvu in socialni varnosti v družbi). Nato je skupek posebnih družbenih vlog, preko katerih ima posameznik možnost izbire med protislovnimi predlogi na političnem prizorišču in s tem uveljavljanja svojih interesov. Naposled je državljanstvo skupek moralnih lastnosti, ki veljajo kot nujne značajske poteze dobrega državljanca.

3. ZGODOVINSKI PREGLED

Ideja državljanstva je postala pomembna v političnem diskurzu vsakič, ko se je spremenila narava politične skupnosti. Oblikovanje polisa v antični Grčiji ali ekspanzija Rimskega cesarstva sta zahtevala ponovni premislek o pomenu državljanstva med politiki in teoretiki. V pogojih modernega državljanstva, je bil ključni dogodek francoska revolucija, ki je zlila državljanstvo z nacionalno državo.

3.1. ANTIČNA GRČIJA

Atensko državljanstvo predstavlja ideal državljanstva v klasičnem obdobju. Izraz »klasično« ima dvojni pomen. Kot prvo, pomeni neko avtoriteto, ki izhaja iz izraženege ideala v trajni in kanonični obliki. Hkrati pa se klasično obdobje nanaša na civilizacijo Sredozemlja, na Atene v 5. in 4. st. p.n.š. in Rim od 3. st. p.n.š. do 1. st. »Ne izraža le »klasični« ideal državljanstva, kaj državljanstvo je, temveč je »državljanstvo« samo po sebi »klasični ideal«, ena temeljnih vrednot lastnih naši »civilizaciji« in »tradiciji« (Pocock, 1995: 29), pri čemer so pomen besed v navednicah sporen in problematičen.

Praksa državljanstva je našla svoj prvi institucionalni izraz v grškem *polis* – mikrodržavi – Atenah, organski skupnosti, ki je predstavljala kontekst grškega državljanstva. »Državljan« (grško *polites*, latinsko *civis*) pomeni člana atenskega *polis* ali rimske *res publike*, oblike človeškega združenja, ki naj bi bila unikatna (kar lahko smatramo za mit ali pa ne, če dodamo k tej enkratnosti, da velja za determinanto »zahodne« identitete) tem antičnim sredozemskim ljudem in od njih prenesena na »Evropo« in »Zahod«. Za razliko od velikih družb (Mezopotamija, Kitajska, Egipt), je bil *polis* majhna družba izkoriščevalske narave in ne več kot »trdnjava barbarskih plenilcev« (Pocock, 1995: 30). Pozornost zato velja usmeriti na »heroični individualizem odnosov med člani« (Pocock, 1995: 30); izvor humanizma tako najdemo v barbarstvu. Solon in Kleisten, zakonodajalca Aten, zamenjata plemenski zbor, ki odloča o zadevah plemena za zbor državljanov, čigar člani razpravljajo o zadevah *polisa* (Pocock: 1995: 30, 31). Aristotelovo delo pomeni "prvi sistematični poskus razvoja teorije državljanstva" (Faulks, 2000: 14). *Polis* opredeli kot "civilno družbo" kot »skupnost svobodnih

in enakih, ki ne sloni na nasilju, temveč na principih prava" (Riedel, 1991: 38; Heater, 1996: 2; Pocock, 1995: 29).

3.1.1. ATENSKA DEMOKRACIJA IN DRŽAVLJANSTVO

V Atenah pred Solonom je vladala monarhija, ki ji je sledila (7. st. pr. n. št.) vladavina aristokracije preko arhontov, ki so imeli zaslonbo v areopagu. Prebivalstvo je bilo razdeljeno v štiri jonske rodovne file, »starodavne skupnosti plemiških družin, h katerim je pripadal vsak državljan, bodisi kot član ene od plemiških družin bodisi kot član njihovega plemstva« (Thorley, 1998, 22). V vsaki od teh fil je bilo več fratij (bratstev). To so bile družbene in verske skupnosti, ki jim je načelovala ena od plemiških družin. Vključitev je bila dokaz državljanstva, zato so imele pomembno politično vlogo. Zbor državljanov so sestavljali tisti, ki so si lahko priskrbeli lasten oklep in se bojevali kot hopliti (Thorley, 1998: 21-22).

Leta 594/593 pr. n. št. je Solon kot arhont uvedel gospodarske reforme in nekaj velikih sprememb ustave. Pri slednjih je, zaradi naraščajočih socialnih nemirov in zahtev po vključitvi izključenih razredov, preklasificiral atenske državljanke v štiri premožensjske razrede (petstomernikarji, vitezi, vprežniki in dninarji), s čimer je razširil oblastniško strukturo vlade, saj je vanjo vključil tudi najbolj premožne, ki pa niso bili plemiškega rodu. Kljub temu so razlike v političnem vplivu ostale. Je bila pa ta raven participacije določena s strani skupnosti, politično. Druge uradniške službe so bile dostopne prvim trem razredom, ljudska skupščina pa je bila odprta za vse, to je moške državljanke. (Thorley, 1998: 25-29)

Leta 508/507 pr. št. je Klejsten uvedel demokracijo po skoraj štirih desetletjih tiranije. Vsem moškimi državljanom je podelil oblast nad politiko, financami in celotnim pravnim sistemom. Opustil je file kot temelj politične dejavnosti in uvedel upravne enote imenovane tritije, od katerih je bila vsaka izmed njih sestavljena iz dela obale, mesta in podeželja. Vsako od teh področij je bilo razdeljenih na deset delov; to je pomenilo skupaj 30 tritij v državi. Te so bile sestavljene iz demov (četrti v mestih, vasi na podeželju).

Vsak moški državljan je moral biti ob dopolnjenem 18. letu starosti vpisan v svoj dem in s tem je bilo njegovo državljanstvo potrjeno. Taka oblika vpisa je nadomestila registracijo znotraj

fratrije, ki ni bila dostopna vsem svobodnim moškim prebivalcem, ampak jo je nadzirala aristokratska družina. Izvršilno telo, bulé, so sestavljali nad 30 let stari državljani, ki so spadali vsaj v razred zevgitov (ali višje); ljudsko skupščino, eklezijo, pa so sestavljali moški državljani nad 20 let. Državni uradniki so morali biti stari vsaj 30 let in biti iz prvih treh razredov. (Thorley, 1998: 37 - 70)

Periklej je leta 451/450 pr. n. št. sprejel zakon, ki je državljanstvo omejevalo na tiste, ki so imeli oba starša Atenca; do tedaj pa je za potrditev zadoščalo očetovo atensko državljanstvo. To ni pomenilo drastičnega zmanjšanja števila državljanov, saj je bil tudi sam ukrep namenjen povečanju vladarjeve priljubljenosti. Pomenil je namreč večjo ekskluzivnost privilegija in pravice državljanstva. Spremembe v 5. st. pr. n. št. so potekale v smeri večje udeležbe državljanov. Z nadaljnjimi revizijami atenske ustave v 4. st. pr. n. št. je bila pomembnost politične participacije prepoznana preko javno financiranih plačil državljanov, ki so se udeležili skupščine. Zaradi materialne utemeljitve državljanstva, je bila revščina ovira državljanstvu, plačilo za izvajanje državljanstva pa je bil simbol dominancije politike nad gospodarstvom v skupnih prioritetah polisa. (Thorley, 1998: 76-77)

Z ekspanzijo Filipa Makedonskega in za njim njegovega sina Aleksandra Velikega, se je *polis* kot socio – politična inštitucija spremenil. Pomanjkanje lojalnosti med emigranti kolonijalci je pomenilo zmanjšanje kvalitete državljanstva, ki je bila vir moralnega temelja za uspešen *polis*. Individualne vrednote so zamenjale skupne. Občutek za državljanstvo, združevalni koncept in status, je padel pod pritisk z nenehnim širjenjem socialnih razlik. Državljanstva dolžnost vojaške službe ni bila več avtomatsko sprejeta, nadomestili so jo plačani vojaki. Državljanstva vpletenost v zadeve, po Aristotelu vladati in biti vladan, je bila v zatonu (Heater, 1996: 3).

3.1.2. ATENSKO DRŽAVLJANSTVO

Državljanstvom Atenah je zadevalo vse vidike življenja. Manville (1994) v razvijanju nove paradigme atenskega državljanstva trdi, da dualizmi, ki oblikujejo moderno politiko, kot je ločitev med državo in družbo, med javnim in zasebnim, zakonom in moralnostjo, v Atenah ni

obstajala. Vzrok je kontekst grškega državljanstva – majhna organska skupnost *polis*. Zanj sta *polis* in državljanstvo eno. (Faulks, 2000: 15, 16)

Državna ideologija je dominirala politiki in družbi, prežemala je vse državne inštitucije z izvajanjem in promocijo aktivnega državljanstva preko vrednot le-tega, ki so jih državljani od rojstva ponotranjali, kar je posledično končno vplivalo na vsebino in globino prakse. *Polis* je pomenil namreč tudi skupnost s "povezanimi družbenimi, kulturnimi in religioznimi aktivnostmi, ki so dajale občutek identitete" (Heater, 1996: 1). *Polis* je bil pred posameznikom. Državljanom *polis* je bila državljanska vrlina svoboda, primarni vir časti in spoštovanja. »Dobro« je imelo pomen služiti skupnosti. Ljudje lahko zato izpolnijo svoje potenciale v popolnosti le skozi izkušnjo življenja v *polis*. Zaradi središčnosti državljanstva vrlina posameznikovemu občutku za lastno vrednost in namen (smisel), je bilo državljanstvo globoko. Življenje in identiteto je nudil in definiral ekskluzivno *polis*. (Faulks, 2000: 16).

Po Aristotelu »ne sodelovati pri oblasti pomeni biti zver ali Bog« (Faulks, 2000: 17). Zato je državljanstvo temeljilo na dolžnostih, in ne pravicah. Dolžnosti so predstavljale možnost služiti skupnosti. »In državljan je tisti, ki sodeluje pri vladanju in mu je vladano« (Aristotle, 1996: 81), institucije oblasti pa so zagotavljale mnogo priložnosti za izvrševanje državljanske vrline po tem načelu.

Državljanji so odločali o svojih zadevah kot zakonodajalci in izvrševalci oblasti ter izvajali obrambo preko visoko razvitega občutka za vojaško obveznost. Veliko pomembnost slednjega Weber označi kot "bojevniško bratovščino« (Faulks 2000: 16). Spremenljiva narava vojaških taktik je v *polis* vplivala na udejanjanje državljanstva. Taktika falang je temeljila na tesni kooperaciji med vojaki kar je bil pomemben korak k relacijski koncepciji državljanstva, vsaj kar se tiče moških. "Povezava med vojno, državljanstvom in moškostjo se je vzpostavila, da bi se vedno znova pojavljala v zgodovini državljanstva" (Faulks, 2000: 16).

Neenakost statusa je bila nedvoumno sprejeta. Status državljanstva je bil zato visoko ekskluziven in hkrati zelo cenjen, tudi zaradi superiornosti nad nedržavljanji. Suženstvo kot institucija ni bilo sporno in je bilo z državljanstvom povsem kompatibilno. Odrasli moški državljani so predstavljali le 30% vseh odraslih prebivalcev. Ženske kot nedržavljanke so bile svobodne. Imele so le malo pravic pred zakonom in nobenih političnih, ker so bile pod skrbništvom moškega člana družine. Za politično participacijo pa naj ne bi premogle nujne

racionalnosti. V času atenske demokracije ženske in sužnji niso imeli državljskih pravic. Tu so bili še metojki, ljudje tujega porekla. Poleg tega, da političnih pravic niso imeli, so morali plačati še davek – *metoikion* (Faulks, 2000: 18; Thorley, 1998: 99-100).

3.1.3. ARISTOTELOVA VIZIJA DRŽAVLJANSTVA

Aristotelovo normiranje pojma civilna družba temelji na nizu razlikovanj. Ta kažejo na pomen pojma v različnih kontekstih različnih filozofij politike in stopnjo, ki pripada terminu v ustroju njihovih jezikov. Prvo je razlikovanje *polis* in *oikos*, pri čemer je slednji sestavljen iz plemenskih in družinskih združenj svobodnjakov. Sistem je vezan na prvobitno razlikovanje politične sfere od ekonomske, ki deli *polis* in *oikos*. Temu sledi razlikovanje prebivalcev na svobodne (državljeni) in nesvobodne (nedržavljeni, sužnji, tujci). Geneza civilne družbe predpostavlja, da je samo zadovoljevanje potreb že zagotovljeno in spada v pristojnost *oikos*. Ekonomija se dotakne politike samo toliko, kolikor je državljan hkrati gospodar *oikos*. Kot član z državo identične civilne družbe, državljan ne pripada zasebni sferi hiše, ampak je lahko državljan samo zato, ker je kot *oikodespot* vzdignjen nad sfero dela in ekonomske proizvodnje. Od tu sledi tretje razlikovanje, ki hkrati pomeni Aristotelovo normiranje pravega političnega pomena pojma. Za zagotavljanje nujnih sredstev za življenje ni potrebno posebno znanje, le ekonomsko vladanje, medtem ko je sodelovanje pri politični oblasti potrebno razumeti. Člane *oikos* so imenovali tudi »brez logosa« in za življenje v *oikos* je veljalo *idia* (idiotsko življenje, brez veljave, časti, pomena). Riedel (1991: 39) kritično napiše, da je institucija *polis* realizacija človeške družbe in je kot taka merilo pravičnosti in nepravičnosti družbe in oblasti; telo *polis* se pojavlja kot pravična družba in njegovo slonenje na odnosu gospostva in suženjstva je za Aristotela popolnoma neprašljivo (Riedel, 1991: 39).

Aristotelova opredelitev državljana temelji na rigorozni ločitvi javnega od zasebnega, *polis* od *oikos*, ljudi od delovanja stvari. Državljan mora biti patriarh gospodinjstva (*oikodespot*), kjer sužnji opravljajo delo in žene zadovoljujejo njegove potrebe; zato je svoboden, da sodeluje v političnih odnosih z enakimi. V ta namen mora pustiti gospodinjske zadeve doma (Pocock, 1995: 32). Razprave in odločitve v skupščini se tičejo *polis* (vojne, menjave med mesti, zadeve premoči v posnemanju, avtoriteta in vrlina) in ne *oikos*. Za Aristotela in mnoge druge je politika dobro samo po sebi. Pomembna je svoboda sodelovati v javnih zadevah in ne vsebina

odločitev. Ta neoperacionalna ali neinstrumentalna definicija politike je ostala del naše definicije svobode od nekdanj in pojasnjuje vlogo državljanstva v njej. Državljanstvo ni le sredstvo, s katerim si svoboden, ampak je način svobode sam po sebi. Njegova opredelitev državljanstva temelji na ločitvi med sredstvi in cilji, kar naredi državljanstvo za ideal v strogem smislu, da sproži pobeg iz *oikos*, materialne infrastrukture v kateri njeni člani za vedno upravljajo z instrumenti akcije, v *polis*, idealno superstrukturo, v kateri člani delujejo s cilji samimi. Sužnji ne bodo nikoli pobegnili iz materialnega, ker jim je usojeno biti instrument, stvar s katero drugi upravljajo, ženske ne bodo mogle pobegniti iz *oikos*, ker jim je usojeno upravljati s sužnji in drugimi reči. (Pocock, 1995: 32)

V delu Politika Aristotel pravi, da državljan vlada in je vladan. Kot inteligentna in premišljena bitja želimo delovati z namenom, da dosežemo cilj. Takšno delovanje ni le operacionalno dobro temveč je izraz najboljšega v nas, izraz sposobnosti da zasledujemo operacionalno dobro. Zato je dobro vladati. Kar državljan naredi za najvišje bitje, je njegova sposobnost vladanja; vladanje enakega pa je možno le ko mu vlada enak. To ga naredi popolnega. Državljanji se združijo ob sprejemanju odločitev, kjer odločevalec spoštuje avtoriteto drugih in skupaj uresničujejo sprejeto (Pocock, 1995: 30, 31). Politično odločanje zahteva neodvisnost misli, zato državljanstvo vključuje le tiste, ki so zmožni »materialne, socialne in družbene neodvisnosti« (Ignatieff, 1995: 57). Klasični ideal je bila in je definicija človeškega bitja kot kognitivnega, aktivnega, moralnega, družbenega, intelektualnega in političnega bitja. Kljub temu, da je bila ta v popolnosti razvita humanost dosegljiva le skupini odraslih moških, je bil to edini popolni razvoj humanosti. Zato je človek *kata phusin zoon politikon*, bitje, ki ga je oblikovala narava za politično življenje. (Pocock, 1995: 31)

Odnos med človekovo naravo in njegovim družbeno zgodovinskim obstankom v civilni družbi *polis* ostaja nepojasnen, ker že Aristotel to naravo razlaga vedno zgodovinsko. »Obstajata dve obliki družbe in oblasti, ki sta v povsem nedoločenem smislu »naravni«: odnos gospodarja do sužnja ter odnos državljanov med seboj (civilna družba). Zato Aristotelov poskus normiranja geneze *polis* končno propade zaradi nejasnosti njegovega pojma narava« (Riedel, 1991: 39).

Antično državljanstvo je bilo »aktivno državljanstvo«. Slonelo je na visoki stopnji moralno-politične enotnosti *polis* in angažiranosti za skupne zadeve. S propadom mestne države je izgubilo svojo strukturno osnovo. Rimski imperij, z velikim teritorijem, ni več omogočal državljanstva s primatom politike nad vsakdanjim življenjem.

»Vzor antičnega državljanstva (...) je dejansko s svojim primatom predanosti javnemu življenju seval kot vzor v kasnejšo politično filozofijo in je tudi navdihoval velika politična gibanja v moderni dobi, zlasti v veliki francoski revoluciji (Bibič, 1997: 39).

3.2. RIMSKI IMPERIJ

V času republike je bilo državljanstvo privilegiran status, tesno povezan s politično participacijo, v obdobju imperializma pa se je njegov pomen zvedel na orodje družbenega nadzora in pomiritve. Rimska koncepcija državljanstva je zato, v primerjavi z grško ekskluzivnostjo, postajala vedno bolj inkluzivna. Z ekspanzijo je namreč rimsko državljanstvo zajemalo nova ozemlja in državljanstvo se je razširilo na številne podanike imperija (le na najrevnejše ne), ki so z njim dobili pravice in dolžnosti, toda hkrati se je poplitvilo. Že v 2. st. pr. n. št. so razvili posredne oblike demokracije na osnovi volilne pravice državljanov.

Zgodnji razvoj rimske republike je potekal kot v drugih klasičnih mestnih državah v fazi vzpona: lokalne vojne, aneksija zemlje, podreitev kmetov in ustanavljanje kolonij. "Vendar se je rimski ekspanzionizem že na začetku v ključni točki razlikoval od grškega izkustva" (Anderson, 1989: 59). Dedno plemstvo je ohranilo neomajno oblast s pomočjo kompleksne ustavne ureditve. Prvotna struktura je utelešala politično gospostvo tradicionalne aristokracije, pozneje pa se je zaradi pritiska plebejcev spremenila in omilila. Med svobodnjaki je "obstajala globoka razlika med državljanima Rima, ki jih je zakon ščitil, in drugimi, ki jih je zakon podrejal" (Carcopino, 2001: 62). Sami državljanji so bili razvrščeni po položajih na lestvici družbenih vrednot (od revežev, spodobnih ljubi oz. buržujev, do senatorskega redu), ki jih je določala višina premoženja

Leta 212 je cesar Caracalla z ediktom prebivalcem imperija podelil državljanstvo in s tem so lahko Rimljani vsaj do neke mere legitimirali svoje vladanje osvojenim. Lažje so pobirali davke in zmanjšala se je potreba po dragi in nezanesljivi vojaški sili. Najvišja mesta so lahko zasedli tudi drugi moški kandidati, ne glede na izvor. Za veliko večino državljanov imperija pa je status pomenil le pravno varnost. Torej je iz aktivnega, javno delujočega subjekta, udeleženega pri oblikovanju zakonov in izvrševanju drugih javnih zadev, postal predvsem zasebnik, ki je državljan do meje, kolikor je lastnik in uživa varstvo državne oblasti v zasebnem življenju.

Koncept državljanstva se je razširil do kritične točke – »postal le malo več kot izraz vlade zakona« (Faulks, 2000: 20). ... »odmaknil se je torej od etike participacije in je postajal plitek legalistični koncept s precejšnjim instrumentalnim motivom, zmanjševanje virov socialne diskontinuitete (Faulks: 2000: 19). Heater (v Faulks, 2000: 20) ga poimenuje kot pragmatično in prilagodljivo obliko državljanstva. (Faulks, 2000: 19-20; Bibič, 1997: 39)

Rimski pravnik Gaius je podal drugo (prvo Aristotel) veliko definicijo političnega univerzuma, ki močno vpliva na naše razumevanje državljanstva, in sicer je »univerzum sestavljen iz oseb, delovanja in stvari (res)« (Pocock, 1995: 34). Tu pride do premika od idealnega k realnemu, državljani kot politična bitja postanejo državljani kot legalna bitja v svetu oseb, delovanj in reči, ki jih regulira zakon. V Atenah se je rodila ideja o enakosti pred zakonom – *isonomia*, ki je označevala »način vladanja, ki naj se opira na *nomos* in ne na ukazovanje...« (Mateucci, 1997: 338). Rimljani pa so razvili zamisel o pomenu prava za enakost državljanov. Zaradi stalnih političnih bojev med plebejci in vladajočimi elitami in pritiska prvih, so nastali zapisi zakonov na bakrenih ploščah (prvi že 450 let p.n.š.), ki so hkrati prvi dokumenti rimskega prava. Uveljavljajo moč v osebi družinskega očeta (*pater familias*), ki je imel pravico odločati o življenju in smrti svojih otrok, in je bil odgovoren za blaginjo članov svoje družine. Razlika med gospodarjevim sinom in sužnjem je bila le v tem, da je imel sin pravico do dediščine. V 2. st. je rodovno pravo starega veka (načelo sorodstva po očetovi liniji in neomejena oblast družinskega poglavarja) že zastarelo.

Koncept »stvari« je moteč. Grški državljani niso delovali med seboj preko medija stvari, ampak so stvari (lastnino) puščali v *oikos* in je bil *polis* nekakšen »stalni potlač« (Pocock, 1995: 35), obred obdarovanja, kjer so se državljani emancipirali od svoje lastnine, da so se lahko z drugimi srečevali v političnem življenju, ki je bil cilj sam po sebi. Za rimskega pravnika pa so ljudje delovali zaradi stvari in njihova dejanja so bila usmerjena večanju ali ohranjanju lastnine; tako so bili subjekti dejanj, srečevali eden drugega in vstopali v odnose, ki so potrebovali regulacijo. »Svet stvari je zahteval status realnosti« (Pocock, 1995: 35); bil je medij, v katerem so ljudje živeli in preko katerega so oblikovali, regulirali in artikulirali odnose med seboj. Človek je bil definiran in predstavljen skozi dejanja do stvari. *Kata phusin zoon politikon* je postal lastnik stvari in že tu lahko najdemo »izvor posesivnega individualizma« (Pocock, 1995: 34).

Dejanja človeka so bila v prvi vrsti usmerjena na stvari in na druge ljudi skozi medij stvari. V drugi vrsti pa so bila njegova dejanja ali dejanja, ki so jih drugi naredili zanj po zakonu – »dejanja avtorizacije, prisvojitve, posredovanja, dejanja poravnave, tožbe in opravičila« in »državljan je postal nekdo, ki svobodno deluje po zakonu, svobodno prosi za in pričakuje zakonsko zaščito, državljan določene legalne skupnosti določenega legalnega ugleda v tej skupnosti« (Pocock, 1995: 35, 36). »Državljanstvo je torej postalo legalni status, ki je vseboval pravice do določenih stvari« (Pocock, 1995: 36).

Ideal državljanstva je začel pomeniti legalni status, kar ni povsem enako kot politični status. Pomeni članstvo v skupnosti, ki jo veže skupni zakon in ni nujno identična s teritorialno skupnostjo. Pojem zakona je močno spremenil pomen političnega. Zakon predstavlja nekaj imperialnega, univerzalnega v mnogo oblikah; obstajalo je veliko ciljev zakona od katerih so nekateri veljali povsod, nekateri pa ne. Zatorej ob vsaki uporabi pojma državljan kot člana skupnosti, ki jo definira zakon, je to pomenilo toliko definicij državljana kolikor je bilo vrst zakonov. Nekateri si lahko uveljavljali enak status po celem imperiju (kot sv. Pavel); obstajalo pa je veliko skupnosti takšnih, kateri državljanstvo je bilo le municipalno in ni veljalo kjer se na municipalno oblast ni moglo prizvati; to je bilo pol populacije po spolu in približno polovica glede na ločitev med sužnji svobodnimi, ki sploh niso bili državljani in niso mogli prevzeti iniciative v zahtevanju zaščite z zakonom (zakona), četudi jim je bila ponujena. Ideja – klasični ideal – univerzalna skupnost, h kateri ljudje pripadajo kot subjekti zakona narave. Vendar ali je nekdo bil ali ni bil državljan skupnosti, ki jo definira zakon narave, je bilo vprašanje, ki je ločilo imetje celo od metafore (Pocock, 1995: 38). Politični filozofi moderne absolutistične države, kot sta Jean Bodin in Thomas Hobbes, so takšno (pasivno) državljanstvo postavili v središče svoje politične filozofije.

Rimska izkušnja državljanstva ostaja zanimiva iz dveh razlogov. Kot prvo je idejo državljanstva kot izraz skupnih interesov, politične angažiranosti in izpolnitev človeških potencialov zamenja državljanstvo kot inštrument družbene kontrole. Kot drugo pa se zastavlja vprašanje ali je globoko državljanstvo možno le v relativno majhni, homogeni skupnosti, kakršna je bila v *polis*. (Faulks, 2000: 20)

3.3. SREDNJI VEK

Prizadevanje za čast preko udejanjanja državljanstva v *polis*, je zamenjalo iskanje osebne odrešitve. Tako se je pomen državljanstva še naprej vztrajno manjšal. Cerkev je zamenjala politično skupnost kot središče lojalnosti in moralnih smernic (Faulks, 2000: 20). Svoboda je bila v srednjem veku podeljena od cerkve ali pa kot izjema od običajnega zakona, privilegij, s katerim je mesto lahko dobilo status teritorija, ki ni bil več vezan na tlačanstvo in oblast fevdalnega gospoda. Prebivalci tega teritorija so bili meščani.

Z naraščajočo komercializacijo, so mesta lahko konstruirala natančno definiran prostor, v katerem je bil zagotovljen mir. Trgovci so si pridobili osebno svobodo, ki jim je omogočala komercialne aktivnosti. Tako niso bili več subjekt nepredvidljivih odločitev zemljiških gospodov. Za razliko od kneževin in oblasti zemljiških gospodov, so zidovi mest določali mestno mejo, mesto pa je bilo ločeno od okolice tudi s posebnim pravnim statusom. Meščani so bili svobodni, obstajala je dnevna tržnica in posebni sodne okraji in mesto je bilo privilegirano pri izpolnjevanju dolžnosti in drugih prispevkov. Mestni zakon je bil nespremenljiv v mestnem ustanovnem pismu, privilegiju, ki ga je podelil princ ali kralj, h kateremu so meščani dodajali svoje kodifikacije zakona. Ti dodatki so postali množični, zato so mesta kmalu prvič poskusila ustvariti daljnosežni pravni sistem. Dobro definiran urbani prostor je obljubljal osebno svobodo in nudil možnost vključitve v pravno skupnost meščanov vsem, ki jim je uspelo ostati tam več kot eno leto. (Höfert, 2003: 66, 67)

Znotraj mesta je bil ideal enakih meščanov razgaljen. Boji med različnimi frakcijami in korporacijami proti nadvladi mestnih svetov kažejo, da državljani niso čutili enakih možnosti politične participacije kot mestna elita. Mestna populacija ni uživala skupnega pravnega statusa. V njej so bili namreč tudi tlačani na eni ter kler in člani vzhajajočih univerz na drugi strani, ki niso imeli urbanega pravnega statusa. Kljub temu pa je mestni zakon zagotavljal enak pravni status vsem meščanom. (Höfert, 2003: 68)

Mestu je vladal avtoritarni svet, kot suveren. Njegove odločitve so bile sprejete kot pravične. »Ustave mest so temeljile na družbenih vlogah, ki so jih določali modeli časti« (Höfert, 2003: 70). Meščani so postali subjekti, ki potrebujejo zaščito očetovske vlade. Mestni zakon ni podpiral ideje pravno enakih državljanov (saj je izražal naraščajočo moč urbanega prostora z mestnim svetom), temveč je ustvaril subjekt, ki ga nadzira in disciplinira višja avtoriteta. Ta

element je postal središčen za zgodnjo moderno državo. Vzeti moramo v obzir, da ni bilo vse kar se je imenovalo zakon, tudi pravni predpis v modernem smislu. Avtoritarni odnos se je prenesel iz mesta na najvišjo oblast države in s tem je bila teritorializacija poznejše države s princem ali kraljem na eni in subjekti na drugi strani. (Höfert, 2003: 70, 71)

Srednjeveška družba je priznavala in pravno utemeljevala izrazito politično in ekonomsko neenakost. Politično primernega koncepta svobode ni bilo; bile pa so pravice v obliki privilegijev, zrahljanje kraljevih vladarskih pravic v korist subjektov. Eden takšnih patentov je bil pravni dokument Magna Carta Libertatum iz leta 1215, ki prvi priznava osebno svobodo in daje poroštvo zanjo. Baroni so kralja Janeza brez zemlje prisilili, da se je s to listino potrdil »angleškim stanovom niz zagotovil: obnovitev tradicionalnih pravic neposrednih kronskih vazalov, krona pa se je morala odpovedati samovoljnim ukrepom in zagotoviti izboljšanje sodstva za vse svobodne meščane, poleg tega pa še priznati svobodo cerkve« (Schulze, 2003: 33). Sicer pa takšne pogodbe med krono in stanovi niso bile neobičajne. Šlo je za vzpostavitev »stare pravde«. Kraljestvo se je začelo dojemati kot subjekt s pravicami., tako kot so bile cerkve skupni prejemniki podpor in pravic. »S procesom, ki ga lahko imenujemo politična metonimija, je zagotavljanje pravic določenim...« (Ryan, 2003: 54) ljudem povzročilo občutek za lokalnost. Mesta so se tekom 12. st. spremenila v kolektivne imetnike pravic. (Schulze, 2003: 33; Ryan, 2003: 53, 54)

Stolne cerkve in mesta so se spopadali z vprašanji pravne osebe. Ko se je šlo za privilegije in podporo so bili oboji kompleksni prejemniki, vendar so mesta pogosto izražala zahteve po neodvisnosti od višjih avtoritet, posebej v Italiji (Ryan, 2003: 55). Srednjeveška država tako ni bila vedno podložnik avtoritarnim zahtevam, temveč je pogosto pomenila tudi omejitev teh samovoljnosti v takšni meri, kolikor je imel prejemnik pravic do višje avtoritete. V Angliji uživanje pravic ni izhajalo iz višje avtoritete, ampak iz članstva v skupnosti. Pomenilo je vzajemnost do dolžnosti v fevdalni pogodbi, ki je vodila do ekvilibrija med gospodom in vazalom. Kralj je bil vpleten v fevdalni sistem kot gospod s fevdniki, kot pogodbeni stranka vezana s pravno udeležbo v zaprisegi fevdnemu gospodu. Zato je bil angleški subjekt prvi, ki je zrasel v državljana, če velja da imajo (zgodnje) moderne ideje politične pogodbe prednika. (Ryan, 2003: 57)

3.3.1. ITALIJANSKE MESTNE REPUBLIKE

Praksa državljanstva je našla svoj izraz v kontekstu nekaj evropskih italijanskih mestnih republikah, kot so bile Firenze in Benetke. Zgledovale so se po grških *polis* in Rimu. Vključevale so etiko participacije, katera je v ostalih političnih skupnostih tega časa izostala. Po Webru (v Faulks, 2000: 21) so te mestne državice igrale ključno vlogo pri postavljanju temeljev eventualnemu pojavu modernega državljanstva. Pojmuje jih kot fuzijo »utrdb in trgov« in kot take nudijo podoben kontekst tistemu, v katerem se je pojavilo moderno državljanstvo. Höfert (2003: 67) temu pravi »idealiziranje srednjeveških mest kot otokov svobodnih buržujev v morju fevdalnih aranžmajev«.

Frakcije državljanov in korporacij so zahtevale skupno participacijo in republikanske ideale. Poskusi mestnih svetov ustanoviti oblast nad povsem nadzorovanimi subjekti so se soočili z opozicijo skupin cehov in drugih, ki so prej imeli več moči. (Höfert, 2003: 72)

Državljanstvo je bilo tako neuniverzalno in hierarhično, kar je veljalo za samoumevno. Tudi državljanske pravice so se razlikovale glede na obseg lastništva. Od 12. st. naprej je bilo državljanstvo v srednjeveškem mestu možno le z razvojem denarne ekonomije in industrijske aktivnosti, ki je nudila davčno bazo, na kateri je bila lahko državljanska skupnost zgrajena.

Italijanski primer srednjeveški državic velja za najbolj dramatičnega, saj je bil prehod mesta v teritorij zelo hiter. Mir iz Konstance predstavlja najpomembnejšo fazo v tem procesu. Z njim je namreč vladar priznal, da opredelitev mesta določajo njegove navade, to je mesto kot entiteta, v kateri zakon velja za vse znotraj njega z vrlino biti znotraj in iz nobenega drugega razloga. Ko je enkrat skupnost pridobila vse svoboščine v svojem geografskem področju kot je mesto, je teritorialna koncepcija pripadanja skupnosti prešla na osebno koncepcijo. Zato je postalo težje opravičiti izločitev iz skupnosti, ki sedaj pomeni »izvajanje oblasti vladarja z imuniteto ali svobodo pred vmešavanjem višjih avtoritet znotraj opredeljene lokalnosti. Pomemben premik je torej v prvi vrsti iz neteritorialne oblasti v teritorialno in prostorski odnosi dominirajo celo začetnim diskusijam o državljanstvu. Tako pozna srednjeveška Nemčija kot severno italijanske kneževine so nastale na ideji teritorija in vladarjeve oblasti nad njim (Ryan, 2003: 58, 59).

Vzrok za pojav italijanske civilne avtonomije lahko najdemo v starih političnih enotah (dolgotrajnih kraljevinah), ki so bile že obdarjene z intuitivno očitno ali celo pravno definirano

legalnostjo. V primerih, ko temu ni bilo tako, je premik iz osebno določenih odnosov med nadrejenimi in podrejenimi, ki jih je ustvarilo zemljiško gospostvo, k splošni nediferencirani predstavi podložnosti nasprotje procesu od svoboščin do svobode. Zemljiško gospostvo je namreč ustvarilo diskretne skupine in diskretne interesne skupine so uživale svoboščine. »... kjer je ustvarjena podrejenost na širši bazi kot jo je zemljiško gospostvo ustvarilo ipso facto, je širša skupnost definirana z monolitno kvantiteto« (Ryan, 2003: 57).

3.4. DRŽAVLJANSTVO IN MODERNOST

»Pojem modernega državljanstva je tesno povezan z razvojem liberalne države...« (Faulks, 2000: 21). Thomas Hobbes je bil eden prvih teoretikov, ki se je ukvarjal z odnosom med posameznikom in politično skupnostjo v tem novem kontekstu. Zagovarjal je pravico suverenega do absolutistične oblasti. Edina pravica posameznika je govor v samoobrambi. Kljub temu je Hobbes pomembna figura v zgodovini državljanstva. Za razliko od srednjega veka, je posameznik v neposrednem odnosu z državo. Verjel je, da so posamezniki glede na svoje sposobnosti kot moči za prevrnitev družbenega reda, enaki. Njegova teorija pomeni tudi prelom z miselnostjo, da sta država in vladar nedeljiva. S tem, ko je suverenemu pripisal absolutistično moč, je zagovarjal koncentracijo sredstev nasilja. V srednjem veku je nasilje izvajalo več akterjev. Hobbesova teorija državne suverenosti osvetli kontradiktoren odnos med državljanstvom kot privolitvijo in državo kot vsiljevalcem reda. (Faulks, 2000: 21-23)

Locke je gradil na ideji egalitarnega posameznika z neposrednim odnosom do države, da bi konstruiral teorijo državljanstva, ki bi temeljila na pravicah. Pojav modernega državljanstva pa ne moremo razložiti le z liberalno filozofsko redefinicijo državljanstva. Tu so še družbene spremembe, povezane s transformacijo oblike politične skupnosti, vedno bolj natančne meje med državami, večanje vojaške moči in sofisticirane birokracije. Reformacija je spodbudila teoretike (Bodin, Hobbes) k razmišljanju o ločitvi vere od politike. Država je tako imela vedno več moči in je postajala središčna točka za zahteve po razširitvi pravic. Smer državljanstva so določili predvsem štirje faktorji: družbena gibanja so imela veliko vlogo pri širjenju državljanstva, univerzalizem liberalizma je državljanstvu zagotovil egalitarni potencial, ekonomski faktorji kot je zmaga kapitalizma, sama narava liberalne države kot ključna za razumevanje državljanstva v modernosti (Faulks, 2000: 23-28).

4. DRŽAVLJANSTVO IN NACIONALNA DRŽAVA

Državljanstvo v modernosti je dvoumno in nejasno. Ne eni strani liberalizem kot dominantna ideologija državljanstva poudarja egalitarno in univerzalno naravo statusa, na drugi strani pa je državljanstvo od 18. st. dalje tesno povezano z inštitucijo nacionalne države in je zato v praksi delovalo kot inštrument družbenega zapiranja. Meje med državami so torej določale obseg državljanstva. Posledično je državljanstvo pomenilo vključitev in izključitev iz politike. Pri slednji je predstavljalo tako materialni aspekt kot tudi kulturnega, ki pa je igral pomembno vlogo pri oblikovanju koncepta naroda. Ideji države in naroda sta torej osnovi za ekskluzivne aspekte državljanstva. Ta fuzija pa je predvsem ostanek francoske revolucije 1789, ki je imela globoke posledice na prihodnost državljanstva. Zato bomo zgodbo o konceptu nacionalne države začeli s francosko revolucijo.

Vsaka revolucija s seboj prinese politične spremembe. Osnova za transformacijo politične skupnosti v francoski revoluciji je bil pojav novih oblik (Saul, 2002: 253) po Mazaauricu "sociabilnosti", v smislu pojava novih oblik socio-političnih inštitucij in procesov, ki so služili socializaciji ljudi v javno politično kulturo. Hkrati pa je tudi ljudstvo sodelovalo pri redefiniranju te kulture, kar velja za posebnost v politiki francoske revolucije. To lahko razložimo tudi kot prebuditev in obrambo državljanske vrline kot bistveno vrednoto revolucije, ki se je nahajala v organizaciji in aktivnostih popularnih družb ali klubov. Le-ti so hoteli spodbujati in kultivirati državljansko ali javno vrlino državljanov s priznanjem, da so vsi ljudje sposobni delovati v skladu z državljansko vrlino in da je v njihovem interesu, da tako delujejo. Ta pozicija se ni nanašala le na francosko ljudstvo, temveč na le grande nation, ki je vsaj v teoriji veljala za vse ljudi sposobne uporabljati razum. Revolucija je tako sprostila politiko v revolucionarni državi in zato spremenila pomen in prakso državljanstva ter hkrati sprostila politiko z njo direktno povezanih družb preko politične okupacije ali pa indirektno preko demonstrativnega primera, ki je spodbudil konkurenco v organizaciji in ideologiji. Vpliv revolucije na mednarodno družbo torej ni imel za posledico le trenja med državami in možnost vojne, ampak tudi poskus konstruiranja transnacionalnih odnosov državljanstva in politične skupnosti preko obstoječih državnih meja.

4.1. FRANCOSKA REVOLUCIJA MODERNOST IN DRŽAVLJANSTVO

"Državljanstvo kot koncept, kot ideologija in kot praktična politična inspiracija je doseglo v moderni dobi vrhunec v veliki francoski revoluciji" (Bibič, 1997: 40). V času pred francosko revolucijo se je socialno članstvo določalo s predmodernimi koncepti pripadnosti, hierarhije in dominacije. Suveren je bil kralj kot božji poslanec na zemlji. S francosko revolucijo je suverenost monarhije prešla na ljudi kot suverene. Koncept nacije je uporabila na progresivni in sekularni način. Faulks (2000: 31) omenja Sieyesovo opredelitev nacije, kot navadne ljudi oropane pravic z aristokratskim in monarhičnim sistemom. V tem smislu je francoska revolucija "ključen trenutek v formaciji modernosti" (Faulks, 2000: 31). Pravice privilegiranih skupin bi postale pravice posameznih državljanov v kontekstu nacije, ki predstavlja voljo ljudstva. V Deklaraciji o pravicah človeka in državljana iz leta 1789 je vzpostavljena centralnost pravic. Le - te so imele velik vpliv na radikalce po Evropi, ki so se borili za izpolnitev liberalnih idej enakosti in svobode.

Politična misel 18. st. je močno prispevala k oblikovanju pojma državljanstva in je odločilno vplivala tudi na pojmovanje državljanstva v obdobju velike francoske revolucije. V liberalni fazi revolucije se je pokazala montesquiejevska tradicija, ki je dobila svojo potrditev v Deklaraciji o pravicah človeka in državljana (1789). Dualizem pravic človeka in državljana gre razumeti kot negativno posledico človekovega modernega razklanega bivanja v privatni in javni sferi ter hkrati kot potrditev pravice do "negativne svobode". Slednja je dobila v prvi fazi revolucije v Deklaraciji glavni poudarek in v tem je vsebovan element aktivnega državljanstva. Le-ta ob soočenju z diskriminacijo državljanov na aktivne in pasivne (z ustavo 1791) zbledi. Jakobinizem, v katerem pa se je pokazala rousseaujevska tradicija in grško-rimski vpliv, je zagotovil osnovo ideologije sprva za kritiko in nato za odstranitev obstoječega socio političnega reda, pa tudi sredstva, v pojavu osvobodene egalitarne javno politične sfere locirane v klubih, za zagotavljanje alternativne in transnacionalne oblike politične skupnosti in državljanstva. Jakobinci so želeli uveljaviti aktivnega državljana kot posebljenje politične morale in republikanske vrline, ki daje prednost javnemu interesu pred zasebnim.

4.1.1. DRŽAVLJANSTVO IN NARAVA POLITIČNE SKUPNOSTI V REVOLUCIONARNI FRANCOSKI REPUBLIKI

Klube so sprva sestavljale skupine politično aktivnih časnika, odvetnikov in intelektualcev, ki so se zbirali v kavarnah in salonih ter razpravljali in načrtovali aktivnosti, hkrati pa so korespondirali s podobno mislečimi skupinami po celotni Franciji, kar je pomenilo osnovo za nekakšno ohlapno in fragmentirano mrežo skupne ideologije po Evropi. Temeljne aktivnosti in pomembnost klubov je izhajala iz njihove vloge forumov za politične debate, diskusije in vloge sredstva za mobilizacijo političnih mnenj, ustvarjanja zahtev vladnim avtoritetam. V tem smislu so bili ustanovni organi liberalne civilno politične družbe, ki so stremeli za izobraževanjem, razsvetljevanjem in politizacijo. (Saul, 2002: 255)

Za edinstveno moderno obliko politike jih je označevalo njihovo inkluzivno članstvo. Izhajalo je iz niza vrednot in ideoloških principov, ki so poudarjali enakost pred zakonom in uničenje dedovanih privilegijev. Niso pa bili povsem demokratični zaradi dejstva, da je moral vsak plačati članarino. V modernem smislu pa jih lahko do neke mere imenujemo za demokratične zaradi odprtega članstva, ki je zahtevalo le podobno miselnost. (Saul, 2002: 255)

Čeprav se v praksi niso smeli vsi (to je ženske, mladi in revni) včlaniti v klube, je bila participacija v smislu srečevanj in poslušanja govorov in sledečih debat univerzalizirana. Večina klubov je spodbujala pasivno javno vključevanje kot sredstvo izobraževanja revnih in nevednih o politiki in kot sredstvo državljanske indukcije. Razlikovanje med aktivnim in pasivnim državljanstvom je delno izražalo razliko, ki jo je identificiral Rousseau v Družbeni pogodbi, kjer je trdil, da gre pri državljanstvu za participacijo in izvajanje suverenosti ter da ni odprto za vse znotraj države. Rousseau se je zavzel za neposredno demokracijo pri sprejemanju zakonov. ... »po eni strani je državljanstvo univerzaliziral (na moške), po drugi pa ga je vpletel v nerazrešljivo protislovje med »občo voljo« in »voljo vseh«...« (Bibič, 1997: 40). V praksi je bilo to razlikovanje namreč mnogo bolj nejasno. Prioritetna načela klubov, ki so temeljila na odprtem članstvu in debati, so zbrisala razliko med aktivnimi in pasivnimi državljani. Tudi Rousseaujeva ideja splošne volje je bila daleč od insitucionalizacije znotraj politike klubov ali Konvencije. (Saul, 2002: 255-56)

Klubi niso temeljili na masovni obliki politike. Izražali so izobražensko in kulturno hierarhijo časa ter politično delitev, ki je izhajala v večini iz socio ekonomske *nevednosti* kot proti

ekonomski svobodi. Različne razredne interese je izražalo nasprotovanje cehom in delavnim kombinacijam ob spodbujanju trženja in odstranjevanju ovir prostemu trgu. Kljub formalnemu aranžmaju enakosti, so klubi predstavljali socio ekonomske razlike pojavljajoče se kapitalistične družbe. Še posebej z vojno so ekonomskimi problemi postali glavni vir trenj. Socio ekonomske ovire skupaj z napetostmi med kozmopolitskimi in nacionalističnimi ideali državljanstva, so ustvarili družbeni in politični konflikt, ki ga klubi niso mogli rešiti. (Saull, 2002: 258- 59)

Poleg demokratične komponente, so bili klubi tudi kozmopolitski. Ideja *le grande nation* ni bila omejena le na tiste, ki so se rodili francoskim staršem. To je izražalo širšo politično in ne toliko etnično kulturno definicijo državljanstva in nacije ter se nanašalo na humanost in ne na francosko etničnost. Sami inkluzivni aspekti revolucije so bili spodkopani s spremljajočimi okoliščinami. Posebej v zgodnjih fazah revolucije je enotnost univerzalnih pravic in naroda interpretirana na zelo inkluziven način. Politične pravice so veljale za tujce, častno državljanstvo pa so imeli pomembni podporniki revolucije. Človek iz druge države je lahko postal francoski državljan, če je imel sina rojenega v Franciji, ali če je imel svojo zemljo na teritoriju, ali če je bil poročen s Francozinjo. Edini tujci v Franciji so slabi državljanji (Tallien, 1795); kot primer kako so bile v revoluciji določene deklarirane pravice namenjene, da sežejo preko državnih meja in veljajo za vse moške ne glede na nacionalnost. Sprva so bile nacionalne meje pozabljene in dejstvo imigrantov se skoraj ni pojavilo v zgodnjih revolucionarnih dokumentih. (Saull, 2002: 256)

Klubi so rasli in se širili v članstvu in aktivnosti tekom revolucije, posebej ko so se napetosti med zmerneži in radikalci v revoluciji zviševale. Prvi so želeli ublažiti revolucionarni program, slednji pa poglobiti in razširiti njegov radikalni spekter. Ti dve nasprotji sta povezani z nadaljevanjem kozmopolitanskih idej in institucij na eni ter naraščajočim poudarjanjem nacionalizma in sovražnosti do tujcev na drugi strani. To dokazuje največja rast klubov pridruženih jakobincem v najbolj radikalni fazi revolucije 1793/1794. Hkrati je mednarodni kontekst hkrati služil omejevanju obsega javne debate in promociji ideje francoskega nacionalizma in netolerantnosti do tujcev. Zaradi pričakovanja vojaškega posredovanja, so bili centralni in prisilni organi revolucije pred oz. nad lokalnimi, difuznimi, demokratičnimi in kozmopolitskimi aspekti revolucije. (Saull, 2002: 256-57)

Zunanji in notranji faktorji torej so vodili revolucijo k ekskluzivnim opredelitvam politike. Revolucionarji so se znašli v vojnah z reakcionarnimi državami (Prusijo, Britanijo in Španijo), ki so želele ustaviti ali celo uničiti dosežke revolucije. Skozi to izkušnjo nasilnega konflikta je ideja nacije in tako tudi državljanstva postala militarizirana. Bratstvo je postalo postopno nacionalno in pozneje tudi državno centrirano. V daljšem obdobju so imele francoske revolucionarne vojne učinek učvrščevanja mej, ki so ločile ljudstva Evrope, ki so naraščajoče definirali sebe v termin narodov. Grožnja tuje moči, združena z notranjimi neizogibnimi ekonomskimi problemi je podžgala sumničenja znotraj države med rivalskimi frakcijami revolucionarjev. Radikalci pod vodstvom Robespierra in njegove politične skupine Montagnardov, so zahtevali bolj inkluzivno članstvo kot zgodnji liberalni revolucionarji. Posebej so nasprotovali ločitvi v ustavi iz leta 1791 na aktivno in pasivno članstvo. Med pasivne državljane so spadali tisti delavci, ki niso mogli plačati državljanskega davka (vsaj tri dni dela) in jim je bila odvzeta možnost participiranja v odločevalskem procesu. Za Robespierra in somišljenike je bilo to dejanje izdaje revolucionarnih idealov. (Saul, 2002: 258-59)

V povečanih napetostih tujih protirevolucij, je bila scena služila kot klasični primer republikanskega mita. To pomeni trditev, v tem primeru preko Robespierrove prisvojitve Rousseaujevega koncepta splošne volje, da se lahko potreba po politiki efektivno zatre z močjo volje ali pa z neizogibnim pohodom zgodovine. Po francoskem porazu z Avstrijci 1793 je bil ustanovljen Komite za javno varnost. Le-ta je postal glavni inštrument preganjanja v obdobju od 1793 do 1794, poznanem kot Veliki teror, kjer je umrlo na tisoče ljudi v imenu "prave demokratične volje".

Tako je definicijo nacije in ideološke vsebine nacionalizma, ki se je pojavila po letu 1789, določila vojna in njen izid. V kontekstu Evrope v poznem 18. st. je državljan Francije bil državljan sveta. Ta ideja je bila kratkega veka kot posledica mednarodnega odgovora na evropski ancien regime, ki je prisilil francoze k mobilizaciji k ohranitvi revolucije.

Po letu 1791 je heterogenost članstva v klubih narastla. Z radikalizacijo revolucije, ki je dosegla vrh med leti 1793 in 1794, se je članstvo klubov razširilo. Paradoksalno je ob širitvi baze članstva in tako širitvi obsega državljanstva, globina in vsebina tega državljanstva postajala vedno bolj centralizirana in zožana zaradi nujnosti mobilizacije v vojnem času, zaradi poskusa Odbora za javno varnost disciplinirati in nadzorovati aktivnosti klubov. Javne družbe

so metamorfozirale od izobraževanja, vodenja in odprte politične participacije masam v bolj demokratično članstvo, vendar za ceno pluralizma in kozmopolitanizma.

To osvetli dejstvo, da so bili klubi ustanovljeni v praktične razloge kot tudi zaradi predanosti abstraktnemu univerzalizmu. Aktivnosti in oblike teh aktivnosti osvetljujejo moderno naravo jakobizma kot oblike politike pa tudi način kako je tip politike, kjer *le grande nation*-u ni bilo treba in se ni vedno odkril samo v politiki francoske republike. Politika jakobinizma je tudi reprezentirala partikularni moderni tip politike v smislu sekularne oblike politične aktivnosti nasproti tradicionalne ali religiozne oblike. (Saul, 2002: 259)

Klubi so bili del mreže centrirane v materinskem klubu v Parizu, vendar jih le-ta ni nadzoroval. Ustanovljeni so bili lokalno. Niso bili vsi del pariškega jakobinskega kluba in njihovo članstvo in financiranje je izviralo lokalno. Celo njihove aktivnosti niso bile vedno centralno koordinirane. Z nujnostmi, ki jih je vsilila vlada skozi vojno posebej po dekretu oktobra 1793, so klubi postali aktivni v eksplicitno eksekutivnem smislu. Lokalni klubi so bili oči, ušesa in udi revolucionarne vlade. Kljub nujnosti koordiniranja vojnega truda, so klubi ohranili efektivno stopnjo avtonomije tako od vlade kot od Konvencije. Preko teksta, govora, srečevanja in demonstriranja je revolucionarna Francija doživela eksplozijo politične aktivnosti, participacije in vpletenosti, ki je konstruirala državljanstvo in nov tip politične skupnosti, ki je bila organizirana, kanalizirana, koordinirana in kritizirana skozi klube in njihove člane. V tem je bila ustvarjena revolucionarna sociabilnost, ki je nadaljevala in utrjevala revolucijo in politične principe. (Saul, 2002: 259-60)

Klubi niso bili del uniformnega, centraliziranega političnega projekta, ampak jim je bila skupna predanost temeljnim vrednotam revolucije v ustanovitvi nove bolj demokratične oblike politike. Vendar ni opustila razrednih cepitev, ki so še naprej obstajale in ustvarila nove. Le-te so bile ključni faktor v nezmožnosti nove republikanske javne sfere preseči notranja nasprotja in ki so prispevale h krizi in avtoritarni diktaturi. Državljanstvo in politika jakobincev je bila obkoljena z lastnim notranjim nasprotjem, ki so jih sprva prešli z enotnostjo, ki jo je izprosila vojna, vendar jih je to končno uničilo. (Saul, 2002: 260-61)

Revolucija se je končala s katastrofo in tudi mnogi njeni radikalni dosežki so se izgubili v letih pritiska pod Napoleonom. Kljub temu je konfuzno in kontradiktorno nasledstvo živelo naprej in raslo v intenzivnosti, ko je v 19. in 20. st. doživelo postopno ekstenzijo državljanstva in

intensifikacijo državnih meja skozi nameren poskus elit, ki so zahtevale nacionalno identiteto na račun kozmopolitskih elementov francoske tradicije. Silverman (1992: 6) poimenuje francoski primer kot »najbolj jasno manifestacijo nasprotij v formaciji vseh modernih držav«. V srcu revolucije je ležala nova koncepcija državljanstva, ki je poudarjala pomenilo služiti narodu z izvajanjem državljske vrline in vojaške službe. Svobodi in enakosti se je pridružilo bratstvo.

Heater (v Faulks, 2000: 35) trdi, da je revolucija politizirala kulturni koncept nacionalnosti. To drži za začetno fazo revolucije. Nasilje poznejših let pa je vodilo k fuziji med nacijo in državo, ki naj bi kulturalizirala idejo državljanstva in zameglila meje med državljanstvom in nacionalnostjo. Veliki teror je tudi problematiziral odnos med državljanstvom in državo. Državljanstvo kot volja ljudi v povezavi z nasiljem državne moči, lahko mutira v zanikanje in namerno uničenje razlike. Ta modernistična zmeta, ideja, da je politika lahko odpravljena v imenu končne resnice, je ena glavnih atrakcij postmoderne državljanstva, kjer so pravice in dolžnosti metoda upravljanja inherentnih in pogosto tvornih konfliktov družbe, in ne sredstvo za prekoračenje takšnega konflikta.

4.2. PROBLEM NACIONALNE DRŽAVE

"Za zagovornike nacionalne identitete je državljanstvo smiselni status le, če ga povežemo z idejo naroda-nacije" (Faulks, 2000: 35). Pri tem je neizogibno omeniti, da sta slednja pojma del "jezikovne džungle" (Rizman, 1991: 15) v družbenih vedah. Poleg specifičnega akademskega problema, gre tu še za isto težavo v vsakdanjem političnem govoru, gibanjih. Nacionalizem se je tako izenačeval z lojalnostjo do države (nacije) in ne do naroda. V slovenščini imamo za prvi primer pojem nacije, za drugega pa pojem narod (Rizman, 1991: 15). Za Anthonyja Smitha (v Faulks, 2000: 35) je *nacija* dominantna politična oblika moderne dobe, ker izvira iz kolektivnosti ustanovljenih mnogo pred modernostjo. Po njem državljanstvo torej črpa moč iz nacionalne države, ki predstavlja nelahko vendar nujno simbiozo etničnih in državnih elementov (Faulks 2000: 36). V moderni državi so napetosti med etnično, predpolitično identiteto narodnosti in političnim statusom državljanstva so neizogibne. Smith pravilno zaključí, da ti dve identiteti ne moreta obstajati ločeno. Državljski nacionalizem nujno vsebuje do neke mere etnični nacionalizem, ne glede na zagotavljanje posameznih držav, da zajemajo le državljske aspekte nacionalnosti. Če želimo nasprotje med univerzalizmom

državljanstva in ekskluzivnostjo nacionalne države preseči, mora biti državljanstvo razdvojeno od obeh – *naroda* in države. (Faulks, 2000: 35-36)

Miller (v Faulks, 2000: 36) trdi, da je nacionalnost pomembna, ker ljudje verjamejo, da je. To dejstvo mora upoštevati vsaka teorija državljanstva, ker nacionalnost definirana kot skupna zgodovina, politična kultura in občutek skupne usode, zagotavlja občutek dolžnosti pri državljanih. Brez te vezi ostane le striktna recipročnost med samozainteresiranimi posamezniki. To pa lahko nudi le zelo šibko državljanstvo in minimalno državo. Pa vendar, kljub pomembnosti nacionalnosti kot identitete, ki so jo posamezniki pogosto pripravljene postaviti pred zasebne interese, pa ni edina identiteta, ki vodi k žrtvovanju in altruizmu. Posamezniki so se pripravljene žrtvovati tudi v imenu vere, spola, razreda in varovanja okolja. Tam (1998: 226) opozori na mnoge kontekste, v katerih se generirajo dolžnosti: mesta, sindikati, profesije, klubi. Takšna telesa pogosto kooperirajo s podobnimi skupinami preko nacionalnih meja. Mnoge skupnosti so historično generirale visoke stopnje dolžnosti med svojimi člani, brez dejstva nacionalnosti.

Ko govori Miller (v Faulks, 2000: 37) o »pristnih nacionalnih državah« predvideva, da le-te vsebujejo stopnjo homogenosti, ki pa ne obstaja nikjer na svetu. V praksi so vse države multinacionalne in vsebujejo mnoge kulturne in etnične tradicije. Glavni Millerjev problem je torej v tem, da predvideva da je nacionalnost hkrati politična in predpolitična ideja. Na eni strani trdi, da se nacionalnosti ni potrebno ozirati na uveljavljene inštitucije in mitov, ki jih podpirajo, in je lahko inkluzivna do novih članov in tolerantna do različnosti. Torej oblika in vsebina nacionalne identitete je lahko definirana ali redefinirana skozi dialog in demokratično odločanje. Vendar, če je nacionalnost definirana le politično, kaj jo potem razlikuje od državljanstva? V odgovoru na to vprašanje Miller sam sebi nasprotuje: preteklost vedno ovira sedanost. Javna kultura, ki jo uteleša skupnost, oblikuje neizbrano ozadje proti kateremu so lahko sprejete bolj zasebne kulturne izbire. Kot primer poda britansko nacionalno identiteto, kot globoko vkoreninjeno v politično kulturo skozi stoletja, ki pa je v nasprotju in nekompatibilna z »odprto debato« o nacionalni identiteti. Miller ne more imeti obojega ali nacionalno identiteto s konzervativnimi in ekskluzivnimi institucijami in praksami ali državljanstvo kot identiteto, ki privilegira politiko pred kulturo. Povezan z Millerjevim argumentom je tudi problem, da posamezniki doživljajo nacionalnost zelo različno. (Faulks, 2000: 37-39)

Miller le malo omenja problem rasizma, razreda, spola. Razume jih kot razume sekundarne vire identitete, ki jih nadkrili primarna nacionalna identiteta. »Zaradi njegove ignorance do takšnih neenakosti, brani državljanstvo, ki je podrezano s patologijami nacionalnega sentimenta, sentimenta ki je neizogibno definiran v interesu moškega, belca in privilegiranih elit« (Faulks, 2000: 40).

Miller sprejme, privzame (Faulks, 2000: 41) ekskluzivni in statistični koncept državljanstva. Podpira argument realistične šole mednarodnih odnosov, da sta red in pravičnost medsebojno izključujoča cilja. Raztezanje naših dolžnosti preko našega naroda pomeni tveganje njihovemu obstoju, kakor so bile ustanovljene ob doktrini suverenosti. To pa zanika tri stvari o dinamičnem značaju državljanstva. Kot prvo je državljanstvo gonilni koncept, ki se mora razprostiti, da bi bil resnično zavarovan. Če drugim zanikamo osnovne pravice, ker so kulturno različni, s tem riskiramo lastne pravice in osnove družbenega reda. Drugo so osnove družbenega reda, ki z intenzifikacijo globalizacije v kateri koli skupnosti ne morejo biti zaščitene le s skupnostjo. Ob globalizaciji so postale meje med državami negotove in to se lahko rešuje le z globalnim pristopom do vladanja. Kot tretje pa dolžnosti državljanstva zahtevajo, da jemljemo naše odgovornosti resno. Mnoge korenine globalnih problemov najdemo v samozainteresiranih aktivnostih zahodnih držav. (Faulks, 2000: 41-42)

Danes postaja jasno, da je ideja nacije vedno večja ovira državljanstvu. Zato hoče Oommen (1997) ločiti odnos med nacijo in državljanstvom. Pravi, da moramo za razumevanje državljanstva najprej ločiti narod od države. Narod je definiran kot fuzija teritorija in jezika ter je kulturn in predpolitični status. To pomeni, da obliko članstva naroda določa geografija in zgodovina in ne demokratični premislek. Država pa je po drugi strani legalni koncept. Fuzija teh dveh idej v obliki nacionalne države pomeni »nesrečno aspiracijo, ki ni bila nikoli realizirana, tudi v Zahodni Evropi ne" (Oommen, 1997: 136). Zlitje države in naroda je vodilo k državljanstvu vedno bolj zamenjanem z nacionalnostjo, ki je tako pridobil kulturni in politični status. Namesto, da bi deloval kot inkluzivni koncept, je bilo državljanstvo nacionalizirano in razklano na podoben način kot nacionalnost. (Faulks, 2000: 42)

"Identiteta, ki temelji na nacionalnosti in etnosti ne bo izginila z modernizacijo, ko so sodobne politike vedno bolj heterogene zaradi migracij" (Oommen, 1997: 21-2). Če želimo ustvariti urejene in pravične družbe iz pluralnega miksa modernih držav, moramo uporabiti egalitarne aspiracije državljanstva in distancirati koncept od koncepta naroda. Idejo homogenih

nacionalnih držav moramo zavreči. Nacionalnost moramo ločiti od državljanstva in status državljanstva mora biti podeljen glede na kraj bivanja in ne na kulturno integracijo in naturalizacijo. Tako bi bila celotna družba obogatena z novimi pristopi k politiki, ki bi jih posredovale manjšine. Hkrati pa je potrebno vztrajati na izpolnjevanju dolžnosti kot pravic s strani manjšin. Državljanstvo naj določa kraj bivanja in ne nacionalnost. Oommen (1997: 228) trdi, da je državljanstvo nesmiselno zunaj konteksta države in vendar ignorira intimno zgodovinsko povezavo med državo in narodom. V realnosti, ko se državne meje krepijo, postane državni monopol nad silo bolj kredibilen in razvoj neke kulturne metode za legitimiziranje državne moči se zdi neizogiben. Ideja naroda je to identiteto zagotovila in ne more biti razumljena kot neodvisna spremenljivka.

Po Smithu (1995) je ideja naroda do neke mere vkoreninjena v predmoderne identitete in povezana z birokratičnimi in gospodarskimi revolucijami, ki so povezani z razvojem moderne države. Kot prvo je rast državnega nadzora in administrativnih kapacitet državo privedla v klasificiranje prebivalcev na insiderje in outsiderje glede na njihovo zmožnost plačevanja davkov, služenja vojske in tako zarisala razlike med državljanje in tujce. Kot drugo je nacionalnost zagotovila podporni kontekst za industrijske politike, ki jih vodi država. Industrijski kapitalizem in razredni odnosi so se razvili v kontekstu države. Prvi je zahteval in spodbujal stopnjo kulturne homogenosti za zagotavljanje stabilnih potrošniških in delavnih tržnih vzorcev. Kot tretje pa so nacionalnost spodbujale elite z javnim izobraževanjem, obredi, himnami, zastavami in drugimi simboli enotnosti, ki so si prizadevale razviti zvestobo državi. Ta lojalnost je bila potrebna za reševanje nestabilnosti v družbeni delitvi in za zagotavljanje enotnosti med državljanji v času vojne ali krize. (Faulks, 2000:43-44)

Posledično ni le narod tisti, ki je ovira emancipatornemu potencialu državljanstva, ampak tudi država. Ločiti narod in državo na način, ki ga predlaga Oommen, pomeni izpustiti medodvisni odnos med tema praksama. Če državljanstvo definiramo v povsem statističnem smislu, ostane problem etničnih manjšin (in drugih nepriviligiranih skupin) nerešen. Prisilna moč države je namreč vedno v interesu dominantne kulturne skupine in bo preprečevala rešitev konflikta, za katerega Oommen verjame da bo rezultiral v ekstenziji državljanstva na kulturne manjšine (Faulks, 2000: 44-45).

4.3. SODOBNE DILEME DRŽAVNEGA ČLANSTVA

V modernem svetu so države naklonjene nacionalnosti. Ker je superiorna inštitucija vladi, država tudi dodeljuje državljske pravice in dolžnosti. Determinacija nacionalnosti je navadno urejena na dva načina: preko rojstva v državnem teritoriju ali skozi nasledstvo preko staršev. Večina držav kombinira ta dva sistema in dovoljuje fleksibilnost v naturalizaciji prebivalcev, ki želijo spremeniti nacionalnost. Kot najboljši primer teh dveh sistemov je kontrast med Nemčijo in Francijo.

4.3.1. DRŽAVLJANSTVO IN NACIONALNA DRŽAVA V FRANCIJI IN NEMČIJI

Nacionalne države so izoblikovale določene historične okoliščine in še danes nosijo znak teh posebnih zgodovinskih izvirov. Francoska koncepcija nacionalnosti in državljanstva nosi pečat monarhične spočetosti, revolucionarnega rojstva in republikanske apoteoze. Bila je univerzalistična, racionalistična asimilacijska in državno centrirana. Po tej tradiciji se je nacija razvila iz odnosa med institucionalnim in teritorialnim okvirjem države. To je iz politične enotnosti in ne iz skupne kulture. Nemška koncepcija pa je bila partikularistična, organska, diferencialistična in ljudsko centrirana. Nacionalni občutek se je razvil pred nacionalno državo. Predpolitični nemški narod, narod v iskanju države, je bil spočet kot organska kulturna, lingvistična ali rasna skupnost, kot nereducibilna partikularna *Volksgemeinschaft*. Po tem razumevanju je bila narodnost konstituirana z etnokulturno enostjo in izražena v politični enosti (Brubaker, 1990: 385-86).

4.3.1.1. NASTANEK DRŽAVE

Nacionalna država, ki je nastala med francosko revolucijo je bila dedič stoletij graditve države in postopnega razvoja nacionalne zavesti znotraj prostorskega in institucionalnega okvirja razvijajoče se teritorialne države. Radikalno različni in celo nekompatibilni v teritorialnem okvirju, socialni bazi in politični inspiraciji pa sta pruska in nemška tradicija. Prva je bila subnacionalna, po delitvi Poljske tudi supranacionalna, in v principu antinacionalna; medtem ko se je nemška nacionalna zavest razvila *zunaj*, ob politizaciji le-te pa tudi *proti* teritorialnemu in institucionalnemu okvirju obstoječih držav (Brubaker, 1990: 387). Tudi v Nemčiji je imela

nacionalna zavest politično institucionalna sidrišča. Sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti Brubaker (1990: 387) poimenuje "institucionalni inkubator nemške nacionalne zavesti", analogno do Capetian monarhije v Franciji. Vendar progresivni konceptualni fuziji nacije in kraljevine v Franciji odgovarja konceptualna diferenciacija nacije in supranacionalni imperij v Nemčiji. Imperij je s šibkimi institucijami preživel v 19. st., vendar brez integrativne moči centralizirajoče birokracijske administracije ni mogel oblikovati trdno državno zasidrane nacionalne zavesti. V Franciji je politično teritorialna koncepcija nacionalnosti reflektirala zgodnji vsenarodni doseg monarhije, medtem ko se je v Nemčiji etnokulturna koncepcija nacionalnosti razvila v prostoru med supranacionalnim imperijem in subnacionalno obilico suverenih in semisuverenih političnih enot. Vendar nemška nacionalna zavest ni bila nikoli povsem kulturna, apolitična. (Brubaker, 1990: 387-88)

V srednjeveški in zgodnje moderni Nemčiji pomen članstva oz. identitete ni bil primarno etnokulturni. Politična in kulturna geografija centralne Evrope je omogočila razvoj etnokulturne Nemčije. Njen namišljen obseg ni sovpadal niti s supranacionalnimi pretenzijami imperija niti s subnacionalnim dosegom učinkovite politične avtoritete. Rezultat trikotnega odnosa med supranacionalnim imperijem, subnacionalno Kleinstaatei in etnokulturno nacijo, je bila zavest o političnem in kulturnem članstvu, distribuirana in diferencirana glede na večje število enot v Nemčiji kot v Franciji. Strukturni prostor za diferenciacijo nacije in države, torej prostor za razvoj etnokulturnega razumevanja nationhood, je obstajal v Nemčiji v Franciji pa ne.

Že pred francosko revolucijo je bil narod na drugačen način razumljen v Franciji in Nemčiji. Elaboracija ideje nationhood v drugi polovici 18. st. v Franciji in Nemčiji, so bila dela širokega meščanskega sloja v Franciji ter ožjega in povsem literarnega sloja v Nemčiji. Usmerjena je bila k reformi obstoječe vsenarodne države v Franciji, vendar identificirana s povsem kulturnim duhom v Nemčiji. (Brubaker, 1990: 388-89)

4.3.1.2. »REVOLUCIONARNA KRISTALIZACIJA«

Revolucionarno obdobje je dokončno postavilo kontrast med francosko politično in nemško etnokulturno konstrukcijo nationhood. Teoretiki nacije v poznem 18. st. v Franciji so pozvali k reformi obstoječe države. Ko reforma ni uspela, se je radikalizirani tretji stan konstituiral v

Narodno skupščino in razglasil suverenost naroda. Članstvo tega suverenega naroda je bilo začeto in institucionalizirano v politično pravni obliki državljanstva. Prevlada državljanstva nad nacionalnostjo, političnega nad etnokulturno koncepcijo nationhood. Za kvalifikacije za članstvo se je razpravljalo skozi revolucionarno epoho, vendar so te debate tekle po politični in ne etnokulturni osi. Tudi vprašanje teritorialnih meja nove nacionalne države je šlo po politični osi. Revolucionarji so smisel samoodločbe videli v izrazu univerzalne želje po svobodi in to je možno le z inkorporacijo v Francijo. S tem so opravičevali teritorialne težnje 1791-1793 in retrospektivno reinterpreterali pogoje priključitve Alzacije Franciji v 17. st. (Brubaker, 1990: 389)

Asimilacijsko jezikovno politiko revolucije so ravno tako določali politični obziri. Asimilacija kot namerna politika ustvarjanja podobnega, je nekompatibilna z vsemi konsistentno organskimi koncepcijami članstva, glede na katere so naravne etnolingvistične meje pred in determinativne nacionalnim in državnim mejam. Brubaker (1990: 390) napravi prisodobno francoskega in nemškega modela nationhood z Utopijo. Pri prvem se prisili državljane Utopije govoriti utopistični jezik, pri slednjem pa se vse Utopiste napravi za državljane Utopije. Naj bo pravna ali pa kulturna, asimilacija predpostavlja politično koncepcijo članstva in prepričanje, ki ga je Francija prevzela od rimske tradicije, da lahko država tujce spremeni v državljane, kmete (ali pa imigrantske delavce) v Francoze. O tem govori tudi Pikalo (1999), ko ugotavlja pojav občutka francoskosti v drugi polovici 19. st. Zgodovino naroda, po Hobsbawmu »izumljeno tradicijo«, je bilo namreč potrebno napolniti z vsebino etnične identitete prebivalcev. Za naslov etnične identitete Francije so se potegovale tri identitete Franki, Kelti oz. Galci in Rimljani. Po zmagi tretjega stanu 1789 je le-ta razglasil narodno predstavništvo in narod. Zmagalo je galsko poreklo.

4.3.1.3. ROMANTICIZEM IN REFORMA V NEMČIJI

Nemška tradicija nationhood je bila ključno oblikovana med revolucionarnim obdobjem z romantičnim gibanjem na eni strani in pruskim reformističnim gibanjem na drugi strani, ki sta se pojavila v senci francoske okupacije Nemčije. Romantično gibanje je prispevalo vzorce misli in oceno za konsolidacijo, praznovanje in repolitizacijo etnokulturnega razumevanja nationhood, medtem ko so želeli pruski reformisti nacionalizirati prusko državo od zgoraj in tako obnoviti državo po porazu 1806. Estetični in sociohistorični idiom nemškega

romanticizma je popolnoma odgovarjal elaboraciji etnokulturne koncepcije nationhood (individualnost in enkratnost, globina in duhovnost,...). (Brubaker, 1990: 390-91)

Družbena in politična misel romanticizma je bila popolnoma ločena od politike v praksi. Pruskih reformistov se ni dotikal začetni etnokulturni nacionalizem takratnega obdobja. Po porazu s Francijo so želeli ustvariti pruski narod, da bi obnovili prusko državo. Romantiki in reformisti so razumeli odnos med nacijo in državo na povsem drugačen način. Prvi kvazi estetični pomeni države kot izraz nacije in njenega konstitutivnega Volksgeist, poznejši povsem politični pomeni nacije kot namerna in umetna kreacija države. Tako so bili začetni karakteristični dualizem in napetosti vzbujene med etnonacionalnimi in državnacionalnimi ideologijami in programi; dualizem, ki je potlej Nemčijo vedno spremljal. (Brubaker, 1990: 391)

Tradiciji nacionalnosti imata politične in kulturne komponente v obeh državah. Le-te so se tesno integrirale v Franciji, kjer je bila politična enotnost konstitutivna, kulturna enotnost pa ekspresivna. V nemški tradiciji pa sta bila, za razliko od francoske, politični in etnokulturni aspekt v napetosti in služila kot osnova za konkurenčne koncepcije nacionalnosti. Etnokulturna enotnost je bila konstitutivna in politična enotnost ekspresivna. (Brubaker, 1990: 391)

4.3.1.4. NACIONALIZEM V 19.ST.

V 19. st. je prišlo do konsolidacije francoske in konstrukcije nemške nacionalne države. V stotih letih po *ancien regime* je Francija doživela vzpone novih režimov. Nacionalizem, kot mešanica šovinizma in mesianističnega humanizma, naslednik tradicije revolucije in Napoleonove širitve ter principa narodne samoodločbe, se je večino stoletja nahajal na levi. Po porazu 1870-1871 je migriral na desnico z Boulangist krizo 1889 kot ključnim obratom in Dreyfusovo afero kot končnim pristankom. Nova nacionalistična desnica je kljub svojemu antiparlamentarizmu z levico delila občutek privilegiranega poslanstva za Francijo, skrb za nacionalno veličino in čaščenje vojske kot inkarnacijo in inštrument te veličine. (Brubaker, 1990: 392-93)

Nemška etnokulturna koncepcija nationhood je bila produkt posebne politične in kulturne geografije centralne Evrope. Ravno značilnost te geografije je omogočila ustanovitev nemške države na etnokulturnem, narodu. Nobena od predlaganih rešitev problema nacionalne unifikacije (pruski malonemški in avstrijski velikonemški načrt) ni mogla privedi do popolne

nacionalne države. Politični obziri so bili dominantni v obeh programih 1848 in pozneje v Bismarckovi praksi. Unifikacija pod Bismarckom ni bila pogojena z nacionalizmom, še manj z etnokulturnim nacionalizmom. Tudi ustavna struktura zedinjenega Reicha ni bila takšna kot pri nacionalni državi. Ustava se ni sklicevala na ljudsko suverenost, in krono imperija so principi ponudili Williamu I. v Versaillesu. Združeno nemško državljanstvo ni obstajalo; državljanstvo imperija je bilo izpeljano iz državljanstva posameznih konstitutivnih držav in njegov omejen politični pomen je izražal omejeno moč Reichstaga (Brubaker, 1990: 393).

Reich je bil razumljen kot nacionalna država, kljub nepopolnosti v notranji ustavi in zunanjim mejam. Kot kleindeutsches Reich je bil premalo vključujoč, ker je izločal milijone avstrijskih Nemcev in hkrati preveč vključujoč, ker je zajemal Alzacijo in Loreno, danes, severno Šlezijo in Poljake v Prusiji. Tu so bile torej poleg jezikovnih tudi samozavedne narodne manjšine. Kljub tej dvojni nepopolnosti, je Reich napravil pomemben napredek h konsolidirani nacionalni suverenosti med leti 1871 in 1914, skozi razvoj novih vsenarodnih inštitucij in procesov in skozi integrativno delo države za nacionalno zavest. Po izbruhu vojne Reich ni bil več »nedokončana« nacionalna država iz leta 1871.

Reich je bil dedič antagonističnih tradicij, sekularne tradicije pruske suverenosti in nemške nationhood. V zavidljivem dosegu mu je uspelo pri njuni integraciji. Pa vendar je stari dualizem preživel in v tem kontekstu dve generaciji nista zadostovali za konsolidativno nacionalno zavest znotraj nove države. Etnokulturna koncepcija nationhood je kljub vmesnim prekinitvam v desetletjih po Reichsgrundung, ostala na voljo poznejšim političnim izrabljanjem. Primer je pangermanska agitacija s konca stoletja s predpostavko, da razpadu Habsburškega imperija sledi unija z Avstrijo; in razvoj ljudske misli in nemško orientirane politike med Weimarsko republiko; in nacistična izraba te misli za svojo propagando. (Brubaker, 1990: 393-94)

4.3.1.5. MIGRANTI V DRŽAVLJANE V FRANCIJI KONEC 19.ST.

Po zakonu iz leta 1889, pripada francosko državljanstvo vsem osebam rojenim v Franciji tuje rojenim staršem in po večini z bivališčem v Franciji. Ta sistem je z manjšimi spremembami v veljavi še danes. Po tem se druga generacija imigrantov avtomatsko spremeni v državljane, kar je enako ZDA in Kanadi. Ekspanzivnost zakona se razlaga s politično potrebo. Kot prvo je

odgovor na šokantno neenakost, ki izvzema celo v Franciji rojene tujce od služenja vojaškega roka, medtem ko ga Francozi služijo do pet let. Kot drugo je bila državljska inkorporacija druge generacije imigrantov odgovor na začetni razvoj različnih narodov v Francoskem narodu. Transformacija tujcev v francoske vojake in državljane je bila možna zaradi trdnega zaupanja parlamenta v francoske asimilacijske vrline. Pojavil se je nov in specifično republikanski navdih asimilacionizmu iz 1880. ih let. Ni bil več le sedež dela v Franciji zaupan z asimilacijsko vrlino, ampak tudi participacija v novo republikaniziranih in nacionaliziranih inštitucijah (šolah in vojski). Obvezno šolanje je veljalo tako za tuje kot za francoske otroke. Tudi vojaška služba je bila obvezna za tiste na novo opredeljene kot Francoze z reformo zakona o nacionalnosti. Notranja in zunanja asimilacija sta bili sociološko identični: če lahko šola in vojska kmeta spremenita v Francoza, lahko tudi tujca v Francoza. (Brubaker, 1990: 394-96)

4.3.1.6. KONCEPT ETNIČNE ENODIMENZIONALNOSTI FRANCOSKEGA DRŽAVLJANSTVA

Ideologi francoske revolucije so vpeljali politično-ideološki pristop k preučevanju državljanstva in politične skupnosti. Državljanstvo, eden ključnih dejavnikov poenotenja države in poznejše navidezne etnične enodimenzionalnosti, je bil v osnovi pravni status, ki so ga bili deležni vsi prebivalci Francije. Zato velja v Franciji od tedaj opredelitev člana politične skupnosti: narod sestavljajo vsi prebivalci ozemlja, ki spoštujejo zakone, plačujejo davke in opravljajo druge dolžnosti, ki se jih zahteva od državljanov (Safran v Pikalo, 1999: 392). Tudi prisega tujcev zapisana v ustavi iz leta 1789 za sprejem v francosko državljanstvo, to potrjuje. Člane skupnosti se je začelo soditi po povsem političnih kriterijih z zlitjem *Etat* in *nation* v eno.

Da pa je bila stvar le navidezna, dokazuje možnost sodelovanja v Renanovem »vsakodnevnem plebiscitu« samo tistim, ki so posedovali zemljo in bili povezani s skupnostjo, to je da so že njihovi starši bivali na istem področju. Prišleki, ki so postali formalni državljani, so navidezno tvorili etnično enodimenzionalnost Francije in niso mogli biti del solidarnostne skupnosti v Franciji rojenih državljanov (Smith v Pikalo, 1999: 394). Rojenim v Franciji francoskim staršem ni bilo treba izrekati lojalnosti narodu in namere biti Francoz; državljanstvo jim je bilo podeljeno neodvisno od njihove volje (Brubaker 1992: 87).

Vzrok za ustvarjanje etnične dimenzionalnosti je povezan s trojno revolucijo v tistem času, ki je povzročila vzpon nacionalnih držav. Ozemeljska centralizacija in kulturna standardizacija na Zahodu sta privedli jakobinske centraliste do načina kako premagati ovire na poti do enotnosti države: s kulturno uniformnostjo in državljanško homogenostjo le-te. Zato so izumili dediščino Francije, saj je bila država pred narodom. Ljudi je povezovala le politična vez – državljanstvo. Do občutka francoskosti in izgrajevanja občutka lojalnosti do nacionalne države je prišlo šele v drugi polovici devetnajstega stoletja, ko je v zahodni Evropi postalo množično izobraževanje norma (Smith v Pikalo, 1999: 394).

Tradicija etnične enodimenzionalnosti je izumljena tradicija, mit, ki ne vzdrži resne znanstvene presoje (Pikalo, 1999: 395). V drugih državah je državljanstvo pojmovano kot pravni status vezan na državo in ni nikoli v popolnosti identično za narodom, kljub obstoju nacionalne države. Državljanstvo nikoli ne more v popolnosti sublimirati etnične identitete, kar pa francoski mit zanika. Po njem je velika francoska nacija, ki je enaka državi in vstop vanjo določajo ideološko – politični kriteriji, že etnično homogena. Tu gre za paradoks, saj kot prvo ne moremo govoriti o etnični homogenosti, če je kriterij za vstop v politično skupnost politično-ideološki, in kot drugo obstaja odprto vprašanje, kaj je tisti narod, ki se je zлил v državo (Pikalo, 1999: 395). Na vprašanje čemu ustvarjanje etnične enodimenzionalnosti in občutka francoskosti, sledi odgovor, da je tudi politično-ideološki kriterij državljanstva konstrukt, ki ga je ustvarila francoska revolucija in njena tradicija ter je v realnosti vedno imel za osnovo etnični kriterij. Kaj pa je ta etnični kriterij oz. narod, nam pove dejstvo da je bil koncept naroda izvirno koncept aristokracije, ki si je želela zaradi inflacije naslovov in privilegijev ponovno povrniti prejšnji status. Revolucija pa je ustoličila narod na mestu kralja in s tem sebi naredila »medvedjo uslugo«.

Po politično-ideološkem kriteriju Francijo pri podeljevanju državljanstva zanima le spoštovanje državljanskih vrlin, *civisme*, in izpolnjevanje obveznosti do unitarne, sekularne države. Osnova temu »republikanskemu modelu je v revoluciji 1789 in Deklaraciji o pravicah človeka in državljana. Protislovno pri tem modelu je, »da na eni strani zahteva sprejem francoske kulture in jezika kot nujnih obeležij *civisme*, po drugi strani pa se zdi, da je predvsem političen in varuje individualno enakopravnost vseh državljanov« (Castle v Pikalo, 1999: 396). Ljudje neevropskega porekla, s francoskim državljanstvom ali brez, predstavljajo etnične manjšine. Problem se najbolj kaže pri vprašanju asimilacije. Gre za »politiko vključevanja imigrantov v družbo skozi enostranski proces prilagajanja: od imigrantov se pričakuje, da se bodo odrekli

svojim jezikovnim, kulturnim in družbenim posebnostim in postali nerazpoznavni v odnosu do večinske populacije« (Castles v Pikalo, 1999: 396). Država naj bi poskrbela za ugodne pogoje za prilagoditev in čim manj boleč prenos vrednot in kulture. Francoski asimilacijski model velja za najbolj nasilnega do imigrantov, saj zahteva brezpogojno asimilacijo in opustitev njihove prvotne kulture. Pri asimilaciji gre za »etnično fizijo, to je prisvajanje in prilagajanje tistih, ki z migracijo vstopijo v drugačno etničnost« (Južnič, 1993: 276). Ta model »povzroča neznosne tenzije, porast rasizma ter socialno-ekonomsko marginalizacijo imigrantov«, kar negativno deluje na družbeni ustroj. Večina držav je prešla na kombinacijo asimilacijskega in pluralističnega modela, ali pa je v asimilacijskega uvedla modifikacije za družbeno integracijo imigrantov.

4.3.1.7. NEMČIJA: MEŠČANSTVO KOT SKUPNOST POTOMCEV

Za razliko od francoskega zakona o državljanstvu, nemški zakon ne pripisuje pomembnosti rojstvu na teritoriju. Ko je bil nemški zakon o državljanstvu prvič oblikovan 1870, je bilo edino naravno, da državljanstvo temelji na nasledstvu. V tej dobi nacionalizma je bilo opredeljevanje prebivalstva kot skupnost dedovanja po principu *jus sanguinis*, samo po sebi preferenčno od principa *jus soli* (prebivalstvo kot teritorialna skupnost). *Jus soli* je bil zavržen kot fevdalni princip, ki je temeljil na članstvu po vezeh na zemljo. *Jus sanguinis* pa je bil nacionalni princip, ki bi ustvaril nacionalne vezi sorodstva, ki so bile bolj čvrste in trajne kot površne in zunanje vezi skupnega kraja rojstva. Za Nemčijo velja posebnost, da je državljanstvo temeljilo le na dedovanju. V večini kontinentalnih držav je princip dedovanja dopolnjen in označen s principom kraja rojstva in ali podaljšanega bivanja. Le malo kontinentalnih držav gre tako daleč kot Francija z avtomatskim vrinjenjem državljanstva drugi generaciji potomcev. (Brubaker, 1990: 396)

Zakaj *jus sanguinis* v Nemčiji ni umirjen z *jus soli*? Situacija v Nemčiji v poznem 19. in zgodnjem 20.st je bila na nek način (v nekaterih pogledih) podobna Franciji v poznem 19.st. obe državi sta doživljali precejšnjo imigracijo in v obeh državah je bil prisoten povečan nacionalizem. Vendar je obstajalo več vrst nacionalizmov. Francoski nacionalizem in 1880-ih let, državno centriran in drzno asimilacionističen vis-a-vis non-francophone državljanom in vis-a-vis imigrantom, ki jim je dovoljeno oz. se od njih celo zahteva transformacija druge generacije imigrantov v državljane. Ob koncu stoletja pa je bil nemški nacionalizem

etnokulturno usmerjen in disasimilacionističen vis-a-vis lastnim etnično poljskim državljanom v Vzhodni Prusiji in vis-a-vis imigrantom, oz ključnemu sloju imigrantov: Poljakom in Židom v Vzhodni Prusiji. Ta nacionalizem je zahteval pravno izločitev in ne pravne inkorporacije teh nezaželjenih imigrantov (Brubaker, 1990: 397).

Četrto stoletje pred izbruhom prve svetovne vojne je bila imigracija gospodarska potreba v Vzhodnih provincah Prusije. Vendar imigranti, ki so bili na voljo (posebej Poljaki) iz nacionalnega vidika niso bili zaželeni. Država se je namreč bala, da bodo Poljski imigranti ojačili etnično poljski na račun etnično nemškega elementa na pruskem vzhodu. Striktna politika naturalizacije skupaj s politiko imigracije, ki je zahtevala od delavcev migrantov, da vsako zimo zapustijo državo, sta državi omogočila da bi preprečili naselitev (ustalitev) etnokulturnih nezaželenih elementov na vzhodnih obmejnih ozemljih. Državljanstvo je tu služilo kot inštrument teritorialne zaprtosti (Brubaker v Brubaker, 1990: 397). Z izločitvijo imigrantov od državljanstva, si je država ponovno pridobila svobodo delovanja. To pomeni predvsem svobodo izločiti imigrante iz teritorija. Danes imajo dolgo naseljeni imigranti precejšnjo pravno in politično zaščito pred izločitvijo. Vendar v času odsotnosti omejitev za izločanje prebivalcev nedržavljanov, je status državljanstva pomenil državi, kar danes več ne: država je imela močnejši interes za restriktivno naturalizacijsko politiko kot danes. Če je obstajal nepremagljiv državni interes za restriktivno naturalizacijsko politiko, ni obstajal za sistem *jus sanguinis*. Država je imela velik interes nadziranja dostopa do državljanstva na delu nedavno prispelih imigrantov in le majhnega za tiste, ki so bili rojeni in vzgojeni na teritoriju. (Brubaker, 1990: 397)

Kot francosko ekstenzijo *jus soli* 1889, je tudi nemško vztrajanje na čistem *jus sanguinis* leta 1913 potrebno razumeti v kontekstu navad nacionalnega samodojemanja, ki je bilo globoko v nacionalni preteklosti in močno ojačano v posameznih zgodovinskih domnevah. V Franciji je pravna transformacija druge generacije imigrantov v državljane predpostavljala zaupanje v družbeno, kulturno in politično transformacijo v prave Francoze. Francoska elita je imela to zaupanje. Njihovo tradicionalno razumevanje nacionalnosti je bilo ojačano z asimilacionistično teorijo in prakso novih državnih institucij univerzalnega šolanja in služenja vojaške službe. To je pravilo ekstenzijo *jus soli* možno in verodostojno. V Nemčiji je vehementna odklonitev vsake sledi *jus soli* izražala pomanjkanje zaupanja elite v družbeno, kulturno in politično transformacijo imigrantov v Nemce. Delno je to nasledstvo tradicionalno manj državno centriranega in asimilacionističnega ter bolj etnokulturnega razumevanja nationhood v Nemčiji

kot v Franciji. Vendar je bilo to močno vsiljeno v pozni Bismarckovi in Wilhelmovi Nemčiji z naraščajočimi neuspehi poskusov asimilirati etnokulturne poljske Nemce državljane na Pruskem vzhodu. Poskus pridobiti politično lojalnost Poljakov nemški nacionalni državi in poskus njihove asimilacije nemški kulturi in jeziku ni uspel. Prusko nemška *poljska politika* je bila naraščajoče disimilacionistična in je postopala z etničnimi Nemci in etničnimi Poljaki različno, da bi okrepila nemškost na mejnih področjih. Ker državi ni uspelo asimilirati domorodne Poljake v vzhodni Prusiji, ki so bili njeni državljani od konca 18. st., ni bilo osnove verjeti, da bi jim uspelo asimilirati poljske imigrante. Asimilacionistični državljanski zakon, kot v Franciji avtomatično državljanstvo drugi generaciji imigrantov, v Nemčiji ni prišel v poštev. Francoski zakon iz leta 1889 in nemški zakon iz leta 1913 sta vzpostavila načela, ki še danes vladajo funkciji državljanstva. (Brubaker, 1990: 397-98)

V Franciji je torej nacionalnost definirana ekspanzivno kot teritorialna skupnost, medtem ko je Nemčija skupnost dedovanja. Glede na to Francija predstavlja progresivni pristop k socialnemu članstvu, ki je bolj političen kot kulturni. Ključ do članstva je sprejetje sekularnih republikanskih vrednot, ki naj bi nadkrilile partikularnosti kot je rasa ali religija. Nemčija pa v nasprotju ob definiranju zakonitega članstva poudarja krvne vezi in ne politično predanost. Državljanstvo je zato tesno povezano z etničnim izvorom. To dejstvo je izzvalo veliko kontroverznosti ob padcu komunističnega režima v Vzhodni Evropi, ko so mnogi etnični Nemci, ki nemško niso znali in so le malo vedeli o kulturi, bili sprejeti kot nemški državljani, ki prihajajo domov. Turški delavci, na drugi strani, ki so pogosto več let živeli v Nemčiji, plačevali davke in oblikovali del uspešne multikulturne Nemčije, pa jim je državljanstvo nedostopno. To je le ena sodobnih dilem, ki osvetljuje kontradikcije državljanstva, države in naroda.

Vprašanje imigrantov zapletajo še strahovi ekonomske globalizacije. Vprašanje migrantov ali tujih delavcev je vprašanje ekonomije. Kako se lahko osnove za državljansko skupnost ohranijo, če se zahteve za ekspanzivne pravice večajo na ta način? Vprašanja socialnega članstva se v industrijskih družbah pojavljajo na emotiven način, ki prepreči jasno linijo med progresivnim francoskim in nacionaliziranim nemškim sistemom.

Faulks (2000: 46) zato pravi, da je »ostri kontrast, ki ga Brubaker zariše med oba sistema pretiran« in preferira Silvermanovo analizo, da sta »francoski in nemški primer različna izraza modernističnih kontradikcij državljanstva«. Za razumevanje trenutne situacije je potrebno

priznati, da je v 19. st. nacionalna država uspešno ugrabila koncept državljanstva. Zato kontekst države, državljanstva in naroda ne more biti konceptualno ali praktično ločen od diskurzov rase, etnosti in zato rasizma in ekskluzije. Silverman (v Faulks, 2000: 46) opredeli rasizem kot integralni del same konstitucije modernih nacionalnih držav. Preko kultiviranja nacionalističnega sentimenta in njegovega povezovanja z definicijami državljanstva, so politične elite pogosto nakopale ekskluzivne aspekte državljanstva in ne njegov emancipatorni potencial (Faulks, 2000: 46-7).

Nedavni primer, ki osvetljuje nesrečno povezavo med državljanstvom in narodnostjo ter preizprašuje argumente kot so Millerjevi, je »afera rut« v Franciji, ki se je začela 1989. Silverman (v Faulks, 2000: 47) jo pravilno identificira kot afero, ki predstavlja krizo nacionalne države. Kaže namreč na to, da so celo v državi, ki se ponaša z ljubeznijo politike do različnih kulturnih identitet, domneve, ki podpirajo zakonito članstvo *globoko rasne*. Ob prihodu treh muslimanskih deklet v šolo z rutami, so bile poslane domov, češ da predstavljajo posebno viden izraz partikularistične identitete. To je izzvalo nekakšno patološko reakcijo po celotni Franciji. Zaradi latentnega strahu o vplivu fundamentalističnega islama vodilni republikanci niso poslušali multikulturalistov. Afera je bila del večjih negotovosti v imigracije in očitna grožnja republikanizmu. Ironija je v jeziku republikanizma, ki naj bi bil inkluziven, in je bil uporabljen za upravičevanje praks proti tujcem (outsiderjem). Za jezikom nevtralnosti, ki ga podpira republikanska tradicija, obstaja veliko vrst kulturnih predpostavk, ki otežujejo, če ne celo onemogočajo, asimilacijo, ki jo republikansko državljanstvo zahteva. Skozi poskuse ustvariti enotnost in simetrijo med državljani, država nujno zanika in potlači razlike. "Paradoksalno pa poskuša država doseči homogenost s stigmatiziranjem in poudarjanjem tistih razlik, ki jih želi zanikati" (Faulks, 2000: 49).

5. TEORIJA DRŽAVLJANSTVA

Teorija državljanstva predstavlja po Faulksu (2000) dimenzijo vsebine državljanstva. Kljub precejšnji tradiciji razmišljanja o ideji državljanstva, nimamo popolne teorije državljanstva. Obstaja množica tipologij in klasifikacij državljanstva, vendar za razliko od teorije države, tu ne obstaja telo sistematične teorije. V modernem svetu se ideja državljanstva sooča z izzivi zaradi sodobnih razvojev, ki so spremenili odnos med nacionalno identiteto in državljanstvom. Državljanstvo tako je postalo nepogrešljiva komponenta moderne družbene teorije kot pogled na socialne pravice, politično članstvo, družbeno identiteto.

5.1. GLAVNI PROBLEMI TEORIJE DRŽAVLJANSTVA

Še vedno nimamo ustrezne teorije državljanstva. Potem ko je T. H. Marshall leta 1964 uporabil državljanstvo kot pojasnjevalni okvir za zakonske, politične in socialne pravice, je mnogo teoretikov uporabilo njegovo teorijo.

Ideja državljanstva nudi koncept, ki je lahko mediator v debati med liberalizmom in komunitarizmom. V 1970-ih je bil v ospredju koncept pravičnosti in pravic, ko so liberalci opredeliti koherentno alternativo utilitarizmu. V 1980-ih pa sta postala ključna pojma skupnosti in članstva, ko so komunitaristi poskušali dokazati liberalcem, da individualizem ne zmore razložiti in podpirati skupnega mišljenja, identitet in meja, potrebnih za možno politično skupnost. Neizbežni naslednji korak v debati je bil poskus preseči nasprotje med liberalnim individualizmom in komunitarizmom ter integrirati zahteve liberalne pravičnosti in članstva skupnosti. Državljanstvo je globoko povezano z liberalnimi idejami individualnih pravic na eni, in komunitarnimi idejami članstva v skupnosti na drugi strani. Prišlo je do eksplozije interesov za koncept državljanstva med teoretiki, 1978 je koncept prišel iz mode, od 1990 pa predstavlja buzzword med političnimi misleci.

Danes se teorijo državljanstva danes široko sprejema kot nujni nadomestek prejšnjih teorij institucionalne pravičnosti. Politični teoretiki so se v 70. in 80.ih letih osredotočali predvsem na to, kar Rawls poimenuje "osnovno strukturo" družbe: ustavne pravice, politični odločevalski procesi in družbene inštitucije. Ta osnovna struktura je tudi primarni subjekt teorije pravičnosti.

Od 1990-ih pa so se osredotočali na identiteto in vodenje individualnih državljanov, vključujoč dolžnosti, lojalnost in vloge. Nekateri predlagajo, da le-te celo eliminirajo ali vsaj pomanjšujejo potrebi po prvi. Obstajajo globoki in trajni nesporazumi o normah distributivne pravičnosti in o primernih oblikah redistributivnih politik. Ena sama teorija pravičnosti zato ne more doseči popolnega konsenza v modernih demokratičnih družbah. Razviti je potrebno nove teorije demokratičnega državljanstva, ki bodo učile o aktivni, informirani in odgovorni državljski debati in reševale nesporazume, vključujoč tiste o teorijah institucionalne pravičnosti. Kymlicka (2002: 286) izraža skeptičnost, da lahko teorije demokratičnega državljanstva zasedejo mesto teorij pravičnosti. Da bi rešili nesporazume o načinu, kako promovirati državljansko vrlino in politično participacijo, se moramo sklicevati na principe pravičnosti. To pomeni, da bi se nesporazumi o pravičnosti razlili na nesporazume o državljanstvu. Zato so "nove debate o državljanstvu pogosto stare debate o pravičnosti, oblečene v nova oblačila" (Kymlicka, 2002: 287).

5.1.2. TEORETIČNE TRADICIJE DRŽAVLJANSTVA

Thomas Janoski (1998) opredeli tri skupine teorij, ki se ukvarjajo s fenomenom državljanstva. Prva je Marshallova teorija državljanstva, drugi je Tocqueville/Durkheimovim pristop k javni kulturi in tretja Gramsci/marksistična teorija civilne družbe ter z njo tesno povezana systemska teorija. Sam se je odločil za Marshallov pristop, kar je razvidno tudi iz njegove opredelitve državljanstva. Kljub temu je v svoj okvir državljanstva vključil tudi elemente druge in tretje skupine teorij.

T. H. Marshall je 1949. leta predlagal kar mnogi imenujejo prvo sociološko teorijo državljanstva z razvitjem teorije o državljskih pravicah in dolžnostih. V delu "Državljanstvo in družbeni razred" (Marshall, 1950) je razdelil državljanstvo v tri kategorije po državljskih pravicah v razvojnem zaporedju ter jih uravnovesil z državljskimi dolžnostmi kot so davki, vojaška služba in druge. Prva so zakonske pravice, ki so se prvič pojavile v 18. st., druga so politične pravice, ki so se prvič pojavile v 19. st. in tretja so socialne pravice kot je javno izobraževanje, zdravstvo, zavarovanje nezaposlenih, ki so se pojavile v 20. st. Z ekspanzijo državljskih pravic, se je zgodila tudi ekspanzija razrednega državljanstva...

»Državljanke pravice so se pojavile kot rezultat konflikta med kapitalizmom in enakostjo« (Janoski, 1998: 6). Po Marshallu je bistvo državljanstva zagotavljanje, da so vsi tretirani kot polni in enaki člani družbe. To pa se lahko uresniči le s povečevanjem števila državljanstev pravic. Za polni izraz državljanstva je potrebna liberalna demokratična socialna država, ki članom zagotavlja vse tri vrste pravic. To lahko poimenujemo tudi pasivno ali zasebno državljanstvo zaradi poudarka na pasivnih upravičenosti in odsotnosti dolžnosti participirati v javnem življenju. Zato je razumljivo, da ljudje podpirajo ta model državljanstva kot pravic. Po sledeh Marshalla je Reinhard Bendix (v Janoski, 1998: 7) napisal transformacijo teh pravic v pričo razrednih neenakosti, ki jih je povzročila industrializacija. Osredotočil se je na ekstenzijo državljanstva na delavski razred skozi pravice združevanja, izobraževanja in voljenja. Rokkan (v Janoski, 1998: 7) je napravil nadaljnji prispevek v proučevanju širjenja volilne pravice in oba z Bendixom sta prevzela teorijo, ki temelji na eni naciji in jo uporabila v eksplicitno komparativni perspektivi. Bryan Turner (v Janoski, 1998: 7) je razvojno teorijo državljanstva je porinil proti konfliktni teoriji z eksplicitnim fokusom na družbenih gibanjih kot dinamično silo, ki vodi razvoj državljanstev pravic. Čeprav sta Marshall in Bendix vključila sindikate kot skupino pritiska za širjenje državljanstva na mase, je bil konflikt včasih transparenten v razvoju specifičnih pravic v njihovih teorijah. Turner je vlogo konflikta naredil bolj dominantno. (Janoski, 1998: 7)

Skupina Durkheimovih teorij se nanaša na vprašanje državljanstev vrline. Nad državljanstvom, ki ga sankcionirajo zakoni, obstaja še en aspekt državljanstva v javni sferi. Predstavlja voluntarizem v neprofitnih in zasebnih skupinah v civilni družbi. Čeprav lahko država voluntarizem spodbuja ali pa ignorira, ljudje niso podvrženi državnim sankcijam, če ne voluntirajo. Voluntarizem in državljanstev vrline so bile dojete kot glavna komponenta civilne družbe od Tocquevillea v zgodnjih 1800-ih do komunitarne kritike v poznih 1900-ih. (Janoski, 1998: 7)

V tradiciji teorij, ki vključuje marksistične teorije povezane z rekonstitucijo civilne družbe in sistemske teorije, ki vključujejo kolonializem, sta civilno družbo predstavila Hegel in nato Marx, Gramsci pa jo je v 1920-ih pomembno revidiral. Sodobni marksistični teoretiki krojijo Gramscijevo pisanje o civilni družbi v teorijo, ki štiti pred državnim izkoriščanjem in pohlepom trga. Osredotoča se na kompleksno demokracijo, družbena gibanja ter poskuse Habermasa in drugih izboljšati demokratično komunikacijo. Ta pristop stoji na sredini med Marshallovim državno centriranim državljanstev pristopom in Durkheimovim družbeno

centriranim pristopom državljskih vrlin. Trenutno še ni jasno, kam ta nova teorija pelje. Svetovna sistemska teorija, ki je tesno v povezavi z marksistično teorijo, povezuje nacionalne poskuse podeliti državljanstvo v središčnih državah s pomanjkanjem pravic s pomanjkanjem pravic v perifernih državah ali z domačimi ljudmi. Dolžnosti državljanstva so lahko povezane z nacionalizmom skozi vojaško službo braniti bistvo nacije. V mnogih pogledih je proces državne formacije dejanje zaprtja kar zadeva druge narode in domače ljudi. Proces doseganja občutka pripadnosti («personhood») pogosto zahteva dejanja zvestobe nacionalni državi, kar sproži tudi zavrnitev preteklih kulturnih ali nacionalnih članstev. Medtem ko državljanstvo podreja etničnost univerzalnosti znotraj nacionalne države, lahko poudari članstvo v eni partikularni državi s strategijami kolonializma, nacionalizma sli celo rasizma. Na zunanjem nastopu, precej različnem od civilne družbe, ti svetovni sistemski procesi naletijo na srce razvoja državljanstva: kdo znotraj in kdo zunaj naroda lahko postane državljan. (Janoski, 1998: 7-8)

5.1.3. IZZIVI IDEJI DRŽAVLJANSTVA

Beiner (1995) opozarja na pomembne izzive ideji državljanstva v modernem svetu. Pri tem mu pomaga Habermasova opredelitev treh sodobnih razvojev, ki so spremenili odnos med nacionalno identiteto in državljanstvom. Unifikacija Nemčije, liberalizacija vzhodno centralnih evropskih držav in nacionalni konflikti v vzhodni Evropi, širitev Evropske unije ter imigracije iz revnih delov vzhoda in juga. Te politične krize so ključnega pomena pri razumevanju, zakaj je državljanstvo danes še posebej pomembno. Pojavilo se je novo vprašanje, kaj veže ljudi v skupno politično skupnost (Habermas, 1995: 255-56).

Kar zadeva nacionalno identiteto, je osnovni problem v spodbujanju nacionalnega državljanstva. Povzročajo ga tako globalizacijski kot lokalizacijski pritiski. Nacionalizem je tipičen odgovor na občutke ogroženosti identite. Le-to pa najbolj ogroža globalna integracija, kar Beiner (1995: 3) poimenuje "dialektika globalizma in lokalizma". Gre za dve neločljivi tendenci; sta nasprotji, ki zrcalita drug drugega, sta dve strani istega kovanca. Od tod nepričakovana korelacija med liberalizmom in nacionalizmom. Vprašanje nacije v državljskem smislu ruši vprašanje nacije v etničnem smislu. S tem se ukvarjajo po Beinerju trije izzivi ideji državljanstva.

5.1.3.1. CIVILNA DRUŽBA

Michael Walzer poda argument civilne družbe, kjer gre za "aktivno vpletenost v avtonomno civilno družbo, ki jo sestavljajo prostovoljne asociacije, ločene (ali v nasprotju) od sfere države, in predstavljajo superiorno obliko državljanstva v primerjavi s propadajočim državljanstvom uslužnosti do vseprodorne paternalistične države" (Beiner, 1995: 4). Za teoretike civilne družbe moderna država predstavlja oviro za pristno demokratično državljanstvo. Državljanstvo je zato potrebno lokalizirati. To je nova formulacija starega argumenta, saj vse oblike liberalizma sklicujejo na kakšno verzijo argumenta civilne družbe. Walzer hkrati priznava, da ima državljanstvo določeno praktično preeminenco med vsemi ostalimi dejanskimi ali možnimi članstvi. Zato pravi, da zagovarja perspektivo, ki jo lahko (nerodno) poimenujemo »kritični asociationalizem« (Walzer, 1995: 171).

5.1.3.2. PLURALIZEM

Drugi izziv je radikalni pluralizem, ki vidi kulturno fragmentacijo državljanstva kot pozitivno prednost. Will Kymlicka izpostavi, da mnogo skupin, zahteva od družbe, da se jim uradno prizna in institucionalno podpira njihova različnost. Po drugi strani pa, če država deluje v tej smeri, imajo državljani vedno manj skupnega. Pluralistična vizija vsebuje grožnjo ideji državljanstva, saj pluralizem v svojem logičnem zaključku, prispeva k neki vrsti "getoizaciji" (Beiner, 1995: 6). Državljanstvo bi se zreduciralo na "agregat subnacionalnih getov" (Beiner, 1995: 6).

Pluralista Young (1997: 256-57) in Kymlicka (Faulks, 2000: 84-85) navajata argumente za skupinske pravice. V kontekstu pluralnih družb, je potrebno individualnim pravicam dodati posebne skupinske pravice, da nekateri posamezniki niso izključeni iz koristi državljanstva zaradi svoje vere, rase. "Moderna politična misel v splošnem razume, da univerzalnost državljanstva kot državljanstvo za vse, implicira univerzalnost državljanstva v smislu, da državljanski status presega partikularnost in razlike" (Young, 1997: 256). Youngova v svoji analizi univerzalnosti prikaže bistvo primera proti liberalnemu državljanstvu. Prepozna tri pomene univerzalnosti. Po prvem lahko vsi člani družbe politično participirajo v oblikovanju svojih življenj. Problem tu predstavlja neenakost virov (čas, denar, informacije). Po drugem državljanstvo zahteva, da posamezniki pozabijo na družbene razlike in zanikajo svojo identiteto, ko izvajajo pravice in dolžnosti. Tretji pomen univerzalnosti je praktična posledica prejšnjega. Zakoni, ki jih ustvarjajo državljani ali njihovi predstavniki, veljajo za vse ne glede

na različne potrebe in neenakosti v družbi. Posamezniki pa so produkti kulturnih in družbenih struktur, in zato ne morejo doseči objektivnega stališča, kot ga zahteva liberalno državljanstvo.

Liberalizem predstavlja "dominacijo ideala enakosti nad različnostjo" (Faulks, 2000: 85). Različnost, ki okarakterizuje družbo, je žrtvovana v imenu abstraktne in nedosegljive koncepcije državljanstva. Posamezniki so produkti kulturnih in družbenih struktur, in ne abstraktna racionalna bitja, zato ne morejo doseči tega pogleda.

Da bi razumeli, zakaj državljanstvo služi le interesom enih, medtem ko druge izključuje, potrebujemo bolj razvito teorijo moči oz. strukture moči. Youngova (1997: 262) govori o teh strukturah skozi tipologijo "pet obrazov zatiranja": izrabljanje, marginalizacija, nemočnost, kulturni imperializem in nasilje. Kritika Youngove na tem mestu velja tudi republikancem zaradi izključevanja žensk in drugih skupin. Youngova (1997: 262-63) predlaga inkorporacijo skupinskih identitet v odločevalske institucije skupnosti. Demokratična javnost mora zagotavljati mehanizme za učinkovito reprezentacijo in priznavanje različnih vidikov zatiranih ali nepriviligiranih skupin znotraj sebe. Takšna skupinska reprezentacija implicira institucionalne mehanizme in javne vire, ki podpirajo tri aktivnosti: samoorganizacijo članov skupin, izražanje skupinske analize o vplivih politike nanje in možnost veta na politike, ki neposredno vplivajo na skupino.

Po definiciji Youngove, družbenih skupin ne določajo zgolj skupni interesi temveč tudi podoben način življenja. V tem se tudi razlikuje njena teorija od demokratičnega državljanstva klasičnih pluralistov, ki hkrati označuje prelom v liberalni tradiciji. Dejstvo univerzalnosti državljanstva, ki so ga vpeljali liberalci, vodi v zatiranje manjšin in zaničanje različnosti. Le z zagovarjanjem "diferencializiranega" državljanstva, ki temelji na skupinskih pravicah, lahko pluralne družbe ohranjajo red in se pomikajo k pravični družbi. Državljanstvo Youngove je torej bolj ekstenzivno in globlje od liberalnega, vsebina poudarja skupinske in ne individualne pravice, kontekst ni homogena družba, ampak družba, ki zagovarja različnost. (Faulks, 2000: 86-87)

Kymlicka zagovarja "multikulturno državljanstvo", ki priznava pomembnost kulture posameznikovemu občutku za prostor in identiteto. Predlaga teorijo manjšinskih pravic, ki vključuje univerzalne pravice posameznikom, ne glede na njihovo skupinsko članstvo ter določene skupinsko diferencirane pravice oz. poseben status za manjšinske kulture. Pomembno

je, da politika podpira etnične kulture, ki se zdijo članom pomembne. Zato vpelje tri vrste skupinskih pravic: pravice do samovladanja (ki zelo verjetno vodijo do nekakšne federalne politike), polietnične pravice (ki s pravnim in javnim financiranjem manjšinskih kultur ščitijo skupinsko identiteto) ter posebne predstavniške pravice (ki zagotavljajo reprezentacijo manjšin v političnih institucijah skupnosti) (Kymlicka, 1997: 367-70).

Kymlicka poskusi drugačno obrambo skupinskih pravic kot Youngova, bolj vkoreninjeno v liberalno tradicijo. Oba zagovarjata diferencirano državljanstvo, ki mora temeljiti na dejstvu družbenih skupin. "Državljanstvo ne more biti le povsem individualni status, saj ima za posameznika pomen le v širšem kulturnem kontekstu skupine" (Faulks, 2000: 90). Oba sta uvidela abstraktno koncepcijo državljanstva liberalnih teorij, ki zanika družbeni karakter posameznikov.

Obstajajo tudi argumenti proti politiki različnosti. Prvi problem državljanstva, ki temelji na skupinah, je opredelitev, katere skupine lahko legitimno trdijo, da so posebni primeri in da zaslužijo dodatne pravice, ki drugim članom skupnosti niso na voljo. Drugi je legitimnost zahtev po pravicah. Youngova odgovarja, da "objektivni kriterij", pet obrazov zatiranja. Zahteva skupine je legitimna, če skupina doživlja vsaj eno od zatiranj. Opresija pa predstavlja bolj kompleksen problem kot to priznava Youngova, saj je po karakterju relationalna. Naslednji problem je zanikanje razumevanja ene skupine izkušenj druge skupine. To namreč predstavlja meje demokracije, še preden je bila izrečena beseda. Še ena težava je v romanticiziranem pogledu Youngove na družbene skupine. Odgovor zatiranih skupin na situacijo ni nujno pozitiven, lahko je tudi negativen. Tako pri Youngovi kot pri Kymlicki je osnova za skupinske pravice kulturna. Skupni način življenja, ki naj bi po Kymlicki konstituiral skupino vredno posebnih pravic, ne določa zatiranje kot tako, ampak nacionalna identiteta. Ko utemeljuje svojo teorijo državljanstva na nacionalni kulturi, pride do problema.

Za pojasnitev obsega teoretičnih opcij, Beiner (1995: 6-8) razlikuje tri osnovne možnosti. Prva je nacionalizem, druga multikulturalizem, in tretja konstitucionalni patriotizem, ki nudi način posredovanja med prvo in drugo možnostjo.

Prva teoretična opcija po Beinerju je "nacionalizem" (Beiner, 1995: 6-7). "V provokativnem eseju "V obrambo naroda" Roger Scruton opredeli nacionalno identiteto kot etnično kulturno identiteto" (Beiner, 1995: 6). Skupine se morajo asimilirati k "nacionalni ideji", če tega ne

morejo, ne bi smele pripadati politični skupnosti, ampak skupnosti, ki jim nudi občutek pripadnosti. Kar dokončno vzdržuje liberalno državo, ni občutek političnega članstva, ampak je družbena pripadnost in zvestoba, ki definirajo državljanstvo. Državljanstvo kot politični koncept je zato končno parazitski do nacionalnosti kot družbenega koncepta. Povezava z narodom kot predpolitično skupnostjo je bolj osnovna kateri koli odnos z državo, ravno zato ker je prvi situiran na družbeni strani družbeno politične dihotomije. Družbena raven je tista, ki zagotavlja občutek predpolitične skupnosti, brez katere liberalna država izgine. Medtem ko Scruton zagovarja liberalno državo, napada liberalce, saj naj bi bil liberalizem definiran s slepoto oz. ignoriranjem te osnovne resnice. Scruton zavrača vsako povezavo med narodom in raso. Narod se nanaša na razvoj usode ljudi, po možnosti znotraj teritorialnih meja, sprejemanje skupnega jezika, zgodovine in skupne kulture. Ideja multinacionalne države je po Scrutonovi koncepciji po naravi nevzdržna.

Kot druga možnost služi zagovarjanje multinacionalizma Bhikhu Parekha (2000). Dolžnost države je, da služi pluralističnim identitetam podskupin, in ne obratno. Do kje pa seže ta dolžnost? Če ta meja ne obstaja, se približamo točki, ko se dejstvo skupnega državljanstva kot eksistencialne realnosti razreši v nič.

Po tretji koncepciji pa obstaja zahteva, da se vsi državljani konformirajo v večjo kulturo, ki je nacionalno državljanska, in ne nacionalno etnična (Beiner, 1995: 8). Nanaša se na politično ne družbeno zvestobo, ali če uporabimo klasično liberalno dihotomijo, identificira članstvo v državi, ne v civilni družbi. To koncepcijo je dobro zajel Habermas v "konstitucionalnem patriotizmu". Pravno institucionalizirana vloga državljana »mora biti vključena v politično kulturo, prežeto s konceptom svobode (Habermas, 1995: 263). Državljan se mora »patriotsko« identificirati s svojo partikularno obliko življenja.

Bader (1997: 773) kritično ugotavlja, da se je pojavilo kar nekaj tretjih poti, ki "kombinirajo univerzalizem in partikularizem v fine fraze kot je "liberalni nacionalizem" (Tamir, Kymlicka, Carens), "konstitucionalni patriotizem" (Habermas), in "vkoreninjeni kozmopolitanizem" (Cohen)" (Bader, 1997: 773). Specifični pomeni teh konceptov niso jasni, posebej ko gre za institucionalne okvirje in politične kulture. Politična filozofija se namreč nezadostno ukvarja z vprašanji možnosti in omejitev razdruževanja institucij, navad in vrednot liberalne demokracije od etnosti in nacionalnosti. Posebej pereča sta dva problema. Kot prvo, države v multietničnih ali multinacionalnih družbah ne morejo nikoli biti povsem nevtralne kot to zagovarja liberalna

nevtiralnost. "Zato je potrebno izraziti, kaj normativni princip "relacijske etnične nevtiralnosti" implicira" (Bader, 1997: 772). Kot drugo, veliko teoretikov soglaša, da je potrebo preiti abstraktno dihotomijo ali kozmopolitanizma ali etnocentrističnega nacionalizma, ki še vedno zavira naše mišljenje in prakso.

5.1.3.3. POSTMODERNIZEM

Tretji izziv je postmodernizem, ki je generalizacija prvega in drugega. Filozofski univerzalizmi, ki jih poznamo iz zahodne kanonične tradicije, vključujejo "hegemonsko funkcijo", ki je potlačiti razne partikularistične identitete. Pozivi k univerzalnemu vzroku služijo za stigmatiziranje, marginalizacijo ali utišanje skupin in identitet, ki ležijo pod mejami belega, moškega evropskega hegemonu. Univerzalizem je le krinka za imperialistični partikularizem. Postmodernizem je pravzaprav teoretična izjava obdana s trditvami lokalizma in pluralizma. Kritični moramo biti do trditve postmodernistične družbene teorije, da je vsa družbena realnost netranscendentalno lokalna, pluralna, fragmentarna, epizodična in neskončno preuredljiva. Postmoderna filozofija si prizadeva raztrgati in zlepiti kulturne identitete, tako da bi spodkopala kateri koli tolažilni občutek fiksiranosti ali bistva. Kako je potem z možnostjo ohranjanja koherentne ideje državljanstva. Beiner (1995: 10) pravi, da so dekonstruktorji tisti, ki hočejo narekovati državljanstvu, kje mora izstopiti. Nedvomno je primarna motivacija za politiko različnosti, zagotoviti inkluzijo za tradicionalno izključene in marginalizirane skupine. Pa ima smisel govoriti o vključevanju, če je vse partikularno? Postmodernizem tu nima odgovora. Za ponoven priklic koherentne ideje državljanstva moramo nazaj k starim kategorijam politične misli (Aristotel, Rousseau, Hegel). Temelji republikanske tradicije, kot je Aristotelova ali Rousseaujeva pravijo, da je etničnost in kulturna homogenost nujni pogoj za državljansko identiteto. Afirmacija partikularnosti ni omejena na sfero etničnih konfliktov in nacionalne identitete. Predpostavlja namreč, da imajo odločitve državljanov smisel le v kontekstu nacije, kar je problem tudi v Millerjevi teoriji nacionalnosti.

Poleg Habermasovih izzivov, je tu še volilna apatija, ki vpliva na državljanstvo. Postalo je jasno, da stabilnost modernih demokracij ni odvisna le od pravičnosti inštitucij, temveč tudi od kvalitete in odnosa državljanov. »Brez državljanov, ki imajo občutek identitete, tolerantnosti, željo participacije v političnem procesu, odgovornosti, je demokraciji težko vladati in jo obdržati« (Kymlicka, 2002: 285). Mnogi klasični liberalci so verjeli, da lahko liberalna demokracija učinkovito deluje tudi v odsotnosti kvalitetnih državljanov, z vzpostavitvijo checks

and balances. Proceduralno institucionalni mehanizmi za uravnavanje posamičnih interesov niso dovolj in da je neka raven državljske vrline le potrebna. Potrebno je polno, bogatejše in hkrati bolj subtilno razumevanje prakse državljanstva, saj kar država potrebuje od državljanstva ne more doseči s prisilo, ampak le s kooperacijo in samoomejevanjem izvajanja zasebne moči. Civilna miselnost, legitimnost in javna podpora izhajajo kot stranski produkti drugih aktivnosti in dogodkov. De Tocqueville (v Gunsteren, 1998: 18) je pokazal kako sta striktnost in religija zadržala ameriško demokracijo znotraj razumnih meja svobode. Dahl (v Gunsteren, 1998: 18)) trdi, da je konsenz o osnovnih normah nujen, da bi demokracija delovala. Ta konsenz je potrebno reproducirati skozi izobraževanje. Tu pa se postavi vprašanje, kdo bo izobraževal učitelje? Izobraževanje namreč ni zdravilo, če učitelji, ki bi delili osnovni konsenz ne obstajajo. Tudi poziv k javni moralnosti v družbi čistih individualistov ne bo pomagal.

Kljub prisotnosti teorij, ki nizajo pravice, konflikte med državljskimi pravicami in kapitalizmom ter družbena gibanja, ki razvijajo identitete državljanstva in pravice zatiranih skupin, je potrebno več. Zahteve za adekvatno teorijo državljanstva vključujejo pojasnjevalno naravo državljskih pravic in dolžnosti, predlagalne teorije razvoja, ki so sposobne obratov, identificiranja načina, kako družbe in državljsani uravnavajo pravice in dolžnosti, razlagajo notranje in zunanje članstvo v nacionalni državi in integriranje vsakega področja v vseobsegajoči okvir. Posledično se je potrebno nasloviti na tri glavne probleme, da bi napredovali s teorijo državljanstva. Kot prvo, pravice in dolžnosti niso zadovoljivo utemeljene. Kot drugo je uravnavanje pravic in dolžnosti postalo povsem ignorirano. In tretje razvoj državljskih pravic in dolžnosti, ki mora biti formuliran tako na makro kot na mikro ravneh. Teorija razvoja zahteva nadaljnjo pozornost notranjemu in zunanjemu članstvu. Na notranji ravni to vključuje način, kako lahko odvisne in nečastne skupine postanejo državljsani. Na zunanji ravni pa gre za način konceptualiziranja lastnih nacionalnih identitet in okvirjanja dejanskosti oz. možnosti integracije tujcev iz drugih dežel in kontinentov. In končno, da bi bila teorija polna, je potrebno hipotezo teh treh področij združiti v vseobsegajoči okvir. V »oživljanju interesa« v državljanstvo, se zdaj teoretiki odzivajo na izziv ekstenzije državljskih pravic v sistematično in komparativno teorijo.

5.2. TEORIJE DRŽAVLJANSTVA

Kontraverzna debata o teoriji državljanstva zadeva primerno vsebino statusa v smislu pravic in dolžnosti, ki jih le-ta podeljuje. Liberalna tradicija je imela največji vpliv od katere koli druge ideologije v praksi državljanstva v zahodni družbi. Teoretično so se skozi dialog z liberalizmom oblikovale radikalne in konservativne perspektive. V tem poglavju bomo zato najprej napravili sintezo teorij glede na stališča teorij o pravicah in dolžnostih po dualizmih, ki jih je opredelil Faulks (2000). Poglavje bomo zaključili s Faulksovo postmoderno teorijo državljanstva.

Beiner (1995) pride do ugotovitve, da nas omejujejo univerzalizmi in partikularizmi, dve medsebojno izključujoči se alternativni. Na eni strani so univerzalizmi, ki povečujejo svetost moralne vrednosti posameznikov kot človeških bitij, nad katero koli kolektivno ali državljansko identiteto, ki bi partikularizirala človeška bitja. Ta pogled stremi k omajanju moralne dvomljivosti katerega koli privilegiranega državljanstva, ki implicira ekskluzivno in partikularistično identiteto. Na drugi strani so sile ekskluzivnosti in partikularizma, ki slavijo in potrjujejo samo tiste oblike skupinskih identitet, ki razlikujejo del posameznikov od drugih in želijo povzročiti tiste etnične in nacionalistične izbruhe, katerih izid je samorazrešitev državljanstva. Dva tekmujoča pogleda sta torej liberalni univerzalizem in antiliberalni partikularizem. Beiner (1995: 12) poimenuje to stanje v središču dileme "univerzalna/partikularistična uganka". Univerzalizem implicira izkoreninjenost, partikularizem implicira omejenost, ekskluzivnost in ozkomiselno zaprtje horizontov. Iluzivna sinteza liberalnega kozmopolitanizma in iliberalnega partikularizma, do meje ki je dosegljiva, Beiner (1995: 13) poimenuje "državljanstvo". Zgoraj opisana uganka je enaka Rousseaujevemu na koncu Družbene pogodbe. Ostaneta mu dve nesrečni alternativni: politični partikularizem in moralni univerzalizem. Rousseau je antikozmopolitski in antipartikularističen. *Via media* med univerzalizmom in partikularizmom ostaja nedosegljiva. Ključno je razlikovati med kozmopolitanizmom in lažnim kozmopolitanizmom, vendar je zelo težko opredeliti njune značilnosti, vsaj teoretično.

Da bi razjasnil ti dve alternativni, razlikuje tri teoretične perspektive oz. po Gunsternu (1998) so to teorije državljanstva: liberalizem, komunitarizem in republikanizem. V zadnjih desetletjih so bile te teorije najbolj pomembne. Po letu 1989 pa so postale šibke. Nove politične in družbene realnosti so jih naredile za zastarele, saj te vrste družbeni red kot ga one predpostavljajo, več ne

obstaja. Politične in družbene realnosti so prerasle okvir znotraj katerega so bile te teorije vstavljene.

Liberalna poudarja posameznika in njegovo sposobnost prekašanja skupinske ali kolektivne identitete, raztrgati verižni člen fiksne identitete, (re)definirati razloge nekoga. Komunitaristična poudarja kulturno in etnično skupino, solidarnost med tistimi, ki delijo zgodovino in tradicijo, sposobnost skupine prenesti identiteto na tiste levo "atomizirane" z izkoreninjenimi tendencami liberalne družbe. Republikanska pa poudarja državljanske vezi. Liberalne in komunitarne teorije predstavljajo grožnjo ideji državljanstva. Habermas ponudi tretjo možnost, konstitucionalni patriotizem, idejo državljanstva, ki ni ne individualistična, ne komunitarna, ne liberalna in ne antiliberalna. Prva dva pristopa k državljanstvu sta inštrumentalna, tretji pa neinštrumentalen. Po prvemu je politična skupnost inštrumentalna do prizadevanj posameznikov, da dajo svojemu življenju pristen pomen ali občutek sreče kot posameznikom. Po drugemu je politična skupnost inštrumentalna do prizadevanj skupnosti to razviti kolektivno identiteto, ki je lahko konstitutivna sebstvu članov. Po tretji perspektivi je politična skupnost dobro samo po sebi. Politične tradicije konstituirajo totalitete, ki niso zreducirane namenom posameznikov ali ciljem podskupnostim. Naša humanost bi bila zmanjšana, če bi v našem življenjem manjkal fokus za državljansko dimenzijo obstoja. Po liberalizmu je torej politična skupnost v službi individualne identitete; po nacionalizmu je skupnost v službi skupnostne identitete; po tretji možnosti je politična skupnost izraz državljanske identitete (Beiner, 1995: 14-15).

5.2.1. MEJE LIBERALNIH PRAVIC

V liberalno individualističnih teorijah je državljanstvo definirano primarno kot "niz individualnih pravic" (Faulks, 2000: 56), državljan pa predstavlja preračunljivega imetnika teh pravic. Klasični liberalci trdijo, da so bili posamezniki racionalni in neodvisni pred formacijo države. Osnova za avtoriteto države je pogodba med avtonomnimi akterji. Posamezniki so pristali odreči se nekaterim pravicam v zameno za varnost, ki jo nudi država. Ta abstraktni individualizem pomeni, da sta za liberalce posameznik in skupnost v nasprotju in to delno razloži tudi ambivalenco do dolžnosti, demokracije in socialnih pravic. Faulks (2000: 57-82) poda deset dualizmov liberalnega državljanstva: posameznik/skupnost, dejavnik/struktura,

zasebna sfera/javna sfera, moški kot državljani/ženske kot skrbnice, svoboda skozi trg/enakost skozi politiko, tržne pravice/socialne pravice, aktivni državljani/pasivni državljani, pravice/dolžnosti, suverenost/človekove pravice, znanost/narava. Dve temeljni tenziji sta med pravicami in dolžnostmi ter med tržnimi in socialnimi pravicami. Z upoštevanjem teh dveh problemov Faulks (2000) pokaže vzroke za potrebo po holističnem državljanstvu.

Liberalci pravilno prepoznajo pomen pravic za kateri koli zaokrožen pomen državljanstva. Pravice so ključne za uspešno reševanje problemov vladanja, to je potreba po pravični distribuciji virov in ohranjanje družbenega reda. Pravice zato nudijo nekaj zaščite pred republikanskim mitom. Rousseau je namreč, v želji združiti posamezne interese z interesi skupnosti, zagovarjal razveljavitev individualnih pravic. Pa vendar, tako kot Locke in Hobbes, tudi Rousseau sprejme koncept družbene pogodbe, da bi utemeljil oblikovanje politične skupnosti. Kljub republikanizmu, Rousseau verjame, da lahko skupnost pokvari posameznika, saj ji le-ta poleg svoboščin preda tudi nedolžnost.

Faulks (2000) opozarja, da se moramo izogibati paradoksalni terminologiji, polaganju državljanstvu psevdoreligiozne pomene in teoretiziranju države kot etnično superiorne identitete. Marx je identificiral materialno bazo države, kar je v kontrastu s Heglovo, Greenovo ali Rousseaujevo mistifikacijo države. Državljanstvo je v liberalni obliki religiozni koncept, ki predstavlja »opij za ljudi«.

Poudarek liberalcev na avtonomiji posameznika jih dela nezaupljive do skupnosti, ki bi posameznikom vsilila dolžnosti in jih tako omejila ali celo nasprotovala njihovem zasebnemu interesu. Zaradi liberalne predpostavke o odnosu med posameznikom in skupnostjo, dolžnosti predstavljajo kršitev svobode. »Minimalna država je najbolj ekstenzivna država, ki je še opravičljiva. Vsaka bolj ekstenzivna država krši človekove pravice« (Nozick, 1997: 203).

Za razliko pa socialiste in republikance privlači globoka koncepcija državljanstva kot je veljala v *polis*. Komunitaristične teorije poudarjajo dejstvo, da biti državljani pomeni pripadati zgodovinsko razviti skupnosti. Kakršno koli individualnost ima državljani, izhaja iz in jo narekuje skupnost. Državljan deluje odgovorno, ko ostaja znotraj meja sprejemljivega skupnosti. Lojalnost in izobraževanje v lojalnosti omogočata skupnosti in njenim posameznim članom uspevanje. Posameznike oblikuje skupnost. Skupnost, ki je le zgolj sredstvo, ni skupnost. Prvi očitek na komunitaristične teorije državljanstva velja razumevanju, ki ne vodi k

spremembi, ampak jo preprečuje. Razumevanje, da neki skupnosti naravno pripadamo, kar je za državljanstvo vitalno, ne pomaga, če te skupnosti ni na voljo. Drugi očitek se nanaša na zaželjenost. Skupnosti so znane po vsiljevanju omejitev svobode. Emancipacija pa je bila pogosto uspešna skozi osvoboditev izpod nepravičnih vezi skupnosti. Poudarjanje »prave miselnosti« je zastrašujoče. Moderna država naj bi zavarovala državljanke pred takšnimi nevarnostmi. Republikanske teorije državljanstva lahko razumemo kot poseben način komunitaristične miselnosti. Eno samo skupnost, javno skupnost, umestijo v središče političnega življenja. Pogum, predanost, vojaška poslušnost in državnštvo so državljanske vrline. Individualnost se lahko pojavi in posamezniki lahko zaznamujejo svoje mesto v zgodovini s služenjem javni skupnosti. Tu posamezniki najdejo izpopolnitev in javno srečo.

Tesno povezana s prvo dihotomijo je tista med dejavnikom in strukturo. Po liberalizmu posamezniki oblikujejo svoja življenja s sprejetimi odločitvami. To prispeva k neenakosti, ki oblikuje državljanstvo. Gre namreč za enodimenzionalno razumevanje moči. Neenakosti, ki so v družbi že globoko vkoreninjene, povzročajo, da formalne pravice državljanstva za nekatere skupine ne veljajo. Niti pa ni potrebno, da pogledamo v strukture moči kot je rasa, spol, razred. Po utilitarni varianti teh teorij posamezniki maksimizirajo svoje koristi (katera izbira dejanja bo doprinesla največ k želeni situaciji, pomnoženo z verjetnostjo, da se bo ta situacija tudi pojavila). Po varianti individualističnih pravic pa izbiro določa posameznikova kalkulacija lastnih pravic v mejah spoštovanja do pravic drugih. Obe varianti sprejemata posameznike z njihovimi pravicami, mnenji in izbirami kot danimi ter razlagata in opravičujeta politiko kot nepolitično dano. Državljanstvo je sredstvo, ki je sprejeto pogojno; to pomeni, dokler pospešuje maksimizacijo zasebne koristi.

Obstajata dva glavna problema takšnega pogleda na državljanstvo. Prvi problem je individualizem oz. kako preprečiti posameznikom medsebojno uničenje. Komunitarizem zagovarja, da posamezniki upoštevajo predpisanih pravil in s tem zagotavljajo kontinuiran obstoja skupnosti in se tako izogibajo medsebojnemu uničenju. Ponavljajo torej uspešno formulo, ki je omogočila skupnosti nastati in preživeti. Odklon od pravil pomeni korupcijo in se mu je treba upreti. Skupnost v zatonu je možno rešiti z bojem proti korupciji in vračanju k začetkom. Na ta način se lahko avtoriteta in uspešna formula ponovno vzpostavita. Identiteta in stabilnost karakterja ne moreta biti realizirani brez podpore skupnosti prijateljev in podobnih. Ljudje pa sistematično podcenjujejo to odvisnost. Posameznikova avtonomija in neodvisna sodba sta odvisni od te iste skupnosti, proti kateri sta mogoče v nasprotju. Drugi pa je način,

kako so oblikovani posamezniki in njihove ideje. Uvidevnost in preference posameznika lahko izvirajo iz »nečistih« vzgibov ali procesov. Problema ne predstavljata večje težave, dokler se posamezniki vedejo odgovorno; hodijo na volitve in ne volijo antidemokratskih strank, skrbijo za zdravje in plačujejo zavarovanje ter tega ne izkoriščajo, dokler niso zares bolni. Vendar tega danes ni več. Predlagane rešitve teh problemov so se osredotočale na kulture, ki podpirajo demokracijo in se niso izkazale za uspešne. Variabilnost demokracij je odvisna od zadev kot je civilna miselnost, vera, izobraževanje in demokratična pravila ali razvoj javne moralnosti. Če državljanji teh lastnosti nimajo, demokracija ni možna. Tudi v primeru, da te lastnosti sprejemajo preveč intenzivno, lahko uničijo demokracijo. V prvem primeru je krivec egoizem, v drugem fanaticizem. Izziv je torej v doseganju in ohranjanju zlate sredine in izogibanju ekstremom.

Način kako neenakosti oblikujejo prakso državljanstva, lahko nadalje orišemo z upoštevanjem ločevanja med javnim in zasebnim. Tržni odnosi in zasledovanje zasebnega interesa predstavlja zasebno sfero. Liberalci zato opravičujejo pravice, ki ščitijo to sfero pred javno. Locke (1924) jih je imenoval za »naravne«, kar velja za, po Faulksu (2000) prvega od treh mitov svetosti tržnih pravic. Drugi je iluzorna ideja svobodnega trga in tretji, nediskriminiranje posameznikov s strani trga. Za feministe je »svoboda« zasebne sfere postulirana nad visoko neenakim odnosom med moškimi in ženskami. Namreč skoraj vsi liberalci od Paina, Lockeja, Marshalla in Greena, imajo spolno opredeljen pogled na državljanstvo. Patemanova (1994) v svoji kritiki liberalizma trdi, da družbena pogodba, katero klasični liberalci vidijo kot tisto, ki oblikuje osnove politične avtoritete, je zgrajena na predeterminirani seksualni pogodbi. Gre za dihotomijo moški kot državljanji in ženske kot skrbnice. Tudi republikanske vrline so enostransko moške. Drugo kritiko ločevanja med javnim in zasebnim podajo socialisti. Gre za dualizem med enakostjo skozi politiko in svobodo skozi trg. V liberalni državi so posamezniki enaki le v javni sferi, ko participirajo politično kot državljanji. V zasebnem življenju pa so podvrženi tržnim zakonom ponudbe in povpraševanja. Za Marxa državljanstvo v liberalni obliki predstavlja lažni univerzalizem, ki zakriva resnične vire dominacije. Liberalci so skeptični do vloge politike v distribuciji virov. Marshall (Faulks, 2000: 62) zaključuje, da so »politične pravice državljanstva, za razliko od državljanskih pravic, polne potencialne nevarnosti za kapitalistični sistem«.

Tako kot politične, tudi socialne pravice predstavljajo potencialni izziv prevladi trga. Socialne pravice naj bi predstavljale potencial za spremenitev kapitalističnega sistema. V liberalizmu sta

državne in socialne pravice dve zelo različni vrsti pravic. Državljske so naravne in ščitijo posameznika pred vmešavanji; socialne pravice pa predstavljajo omejitve ekonomski svobodi in stopnjujejo moč države. Dojemajo jih tudi kot odvisne od virov, kar državljske niso in vodijo v »kulturno odvisnost«, medtem ko vodijo državljske v avtonomijo in svobodo.

Dihotomija je med aktivnim in pasivnim državljanom, ki je v liberalni tradiciji vedno obstajala, delno tudi zaradi spolnega ločevanja. Jezik izključitve je tesno povezan tudi z diskurzi nacionalnosti. Ženske revni in etnične manjšine so bili najbolj ranljivi pri redčenju socialnih pravic in pomanjkanju virov, da bi ustrezali vladnim zahtevam za odgovornost za svoje življenje, življenje družine in lokalne skupnosti. Republikanizem gleda aktivnost/pasivnost državljanstva s povsem drugačne dimenzije. Ni vprašanje kdo, ampak kako. Znotraj trenutnega državnega republikanizma Kymlicka (2002) loči dva tabora. Prvi skuša prepričati ljudi v sprejetje bremen demokratičnega državljanstva s prepričevanjem, da to dejansko niso bremena, ampak nagrada. Življenje aktivnega državljana je namreč nam najvišje možno dosegljivo življenje. Zato lahko to poimenujemo tudi kot Aristotelso interpretacijo republikanizma. Drugi tabor pa priznava, da lahko demokratično državljanstvo predstavlja breme, vendar obstajajo močni instrumentalni razlogi, zaradi katerih lahko ta bremena sprejmemo, da bi ohranili delovanje demokratičnih institucij in osnovnih svoboščin.

Dualizmi navedeni do sedaj pomagajo pri pojasnitvi, zakaj liberalci poudarjajo pravice in ne dolžnosti, kar predstavlja naslednji dualizem. Potencialno nasprotovanje liberalci zaznajo med interesi posameznikov in potrebe širše skupnosti reflektirajo v želji, da bi obdržali število in intenzivnost dolžnosti na minimumu. Socialni konservativci in komunitaristi so jih zaradi tega močno kritizirali. Individualne pravice prispevajo k šibki in obrambni obliki državljanstva, ki ne prispeva k ohranjanju politične skupnosti, na osnovi katere so bile ustanovljene. Individualizem liberalizma spodbuja sebičen in instrumentalni odnos do demokracije in državljanstva, ki je razumljen kot metoda za pospeševanje lastnih interesov in ne kot izraz skupnostnega življenja. Na drugi strani komunitaristi sprejemajo državo nekritično. Obstaja nevarnost promocije interesov privilegirane večine v imenu skupnega dobrega. Motijo se tudi v pripisovanju krivde za probleme državljanstva »preveliki demokraciji«, kot to imenuje Crozier (1982).

Socialistična kritika liberalnega državljanstva ima večino svoje moči v osvetljevanju relativnega zanemarjanja zadev moči neenakosti s strani liberalcev, ki v praksi negirajo

pozitivne efekte državljanstva. Hkrati pa storijo socialisti enako napako s poudarjanjem ekonomskega na račun političnega. Socializmu je prepogosto spodletelo upoštevati državljanstvo kot nujni element vladanja, in je preferiral pripetje svojih upov na revolucijo ali na socialno upravljanje države. Republikanizem sam ne more generirati zmagovalne teorije državljanstva, saj si z liberalizmom deli precej abstraktni pristop k politiki. Ima pa vrlino umestitve državljanstva v srce filozofije, kjer nista ne politika ne ekonomija primarni. Republikanizem je hkrati bolj kot liberalizem pripravljen od državljanov zahtevati dolžnosti in obveznosti.

Da bi prešli problem izbire med državljanstvom utemeljenim na pravicah in državljanstvom utemeljenim na dolžnostih, Faulks (2000) predlaga holistični pristop k državljanstvu kot ga je opredelil Twine. Poudarek na omejenih tržnih pravicah v liberalnih družbah, je oblikoval način definiranja in institucionalizacije socialnega državljanstva. Fred Twine (1994) utemeljuje obrambo socialnih pravic na dejstvu, da smo ljudje družbena in medsebojno odvisna bitja. Posamezniki so med seboj povezani na več načinov. Kot politična bitja lahko oblikujejo skupne institucije le skozi kolektivno deliberacijo. Tudi skozi delitev dela so posamezniki odvisni drug od drugega. V teku življenja se pogosto znajdemo v položaju odvisnosti. Obstajamo v odvisnem odnosu z naravo, ki zahteva dejanja odgovornosti do narave. S tem Twine (1994) nakaže potrebo po holističnem pristopu do državljanstva. Državljanstvo ne pomeni le osebno avtonomijo, je tudi status, ki priznava, da je naša individualnost vkoreninjena v skupnost.

5.2.2. FAULKSOVA TEORIJA DRŽAVLJANSTVA

Faulks (2000) razvije postmoderno teorijo državljanstva. Združiti hoče vpoglede nekaterih tradicij teorije državljanstva, da bi konstruiral bogato in zaokroženo teorijo državljanstva, ki ne bi bila anti- ali liberalna. Njegova teorija se razlikuje od mnogih pojasnjevanj postmodernizma, ki nudi močne kritike modernističnih ideologij, in na koncu ne uspe razviti konceptualnega orodja, ki bi lahko uporabili za rekonstrukcijo narave vladanja.

Faulksova teorija gradi na jakosti liberalizma. Za razliko od konservativizma ali nekaterih oblik republikanizma, je liberalizem v srži perfekcionistična teorija, ki poudarja sposobnost ljudi ustvariti in izboljšati sistem vladanja. Le ta pogled je kompatibilen z demokratičnim državljanstvom. Trditi, da so »naravne neenakosti« nepremagljive ovire človeški sposobnosti, v

kooperaciji z drugimi, oblikovati usodo skozi izvajanje državljanstva, pomeni dovoliti teoretični prostor zagovornikom podrejenosti, dominacije, elitne vlade ali drugim hierarhičnim sistemom vladanja« (Faulks, 2000: 13).

Postliberalni pristop državljanstvu zahteva medsebojno podporo pravic in dolžnosti. S poudarjanjem slednjih, se priznava aktivnost statusa državljanstva. Participacija državljanov omogoča, da se o vsebini državljanstva odloči na demokratičen način. Povezava pravic in dolžnosti z etiko participacije, je državljanstvo lahko rekonceptualizirano kot holistična ideja, nasproti liberalni dualistični koncepciji. Postmoderno državljanstvo je globoko, ker vključuje vrednote pravic in dolžnosti za vse človeške odnose, javne in zasebne. V tem kontekstu je najbolj primerno multiplo državljanstvo, kot ga predlaga Heater (v Faulks, 2000: 167), saj upošteva pluralnost modernih družb in rast množice družbenih in političnih institucij, v katerih se državljanstvo lahko udejanja.

V Faulksovi teoriji državljanstva so prisotni tudi vpogledi ekološke in feministične misli. Ko se riziko globalne ekološke katastrofe povečuje, mora biti državljanstvo dojemljivo za potrebe okolja in te so nedeljive od potreb državljana. Feminizem ima s socializmom skupno željo po človeški emancipaciji, ki priznava in odstranjuje diskriminacijske ovire v izvajanju državljanstva. Etika skrbi, ki so jo predlagale nekatere feministke, ima svojo vlogo v reformulirani teoriji državljanstva. Skrb se nanaša na priznavanje družbene narave in medsebojne odvisnosti vseh državljanov in izziva liberalno dejstvo neodvisnih državljanov.

Nadalje moramo progresivno postmoderno državljanstvo ločiti od modernističnih povezav z državo. Obstoj države namreč predstavlja problem za univerzalno državljanstvo. Državo določajo etnični in spolni elementi, zato egalitarnost ne more biti izpolnjena. Faulks preferira Habermasov konstitucionalni patriotizem kot najboljšo obliko politične skupnosti za postmoderno državljanstvo, saj generira občutek za lojalnost in dolžnost med člani skupnosti, ki je striktno politična. Postmoderno državljanstvo zahteva materialno in kulturno odprtost mej med skupnostmi in ekstenzijo mnogih pravic in dolžnosti preko administrativnih meja. Za konstitucionalni patriotizem je ključna demokracija, njegov vodilni princip je oblikovanje prihodnosti s premislekom, edini primerni kriterij za družbeno članstvo v skupnosti je stalno prebivališče.

6. DRŽAVLJANSTVO V GLOBALNI DOBI

»Globalizacija je, tako kot državljanstvo, postala ključna beseda pozne¹ modernosti« (Faulks, 2000: 132). Po Ulrichu Becku je globalizacija "najbolj uporabljana - zlorabljana - in najredkeje definirana, verjetno najbolj napačno razumljena, najbuloznejša in politično najučinkovitejša (udarna in sporna) beseda zadnjih in tudi prihodnjih let" (Beck, 2003: 37). Zanj pomeni "procese, v sosledju katerih nacionalne države in njihova polnomočja spodkopujejo in navzkrižno povezujejo oblastne možnosti, orientacije, identitete in omrežja transnacionalnih akterjev" (Beck, 2003: 24). Popularnost koncepta se kaže v njegovi neizogibnosti, ko govorimo o naprednih komunikacijskih sistemih, rasti svetovnih trgov in multinacionalkah, katere počasi razjedajo meje, ki so doslej definirale članstvo v družbi. Vprašanje, ki se postavlja je, kakšni so vplivi globalizacije, v našem primeru na državljanstvo, in ali ima državljanstvo prihodnost?

Bader (1995: 212) opredeli štiri pomembne paradokse državljanstva, ki sovpadajo s procesi globalizacije. Prvič, znotraj držav je v porastu tendenca k univerzalni inkluziji (pravna in politična enakost med državljani); ta enakost inkluzije pa je in je vedno bila sama po sebi tudi sistematična ekskluzija (pravna in politična neenakost med državljani in nedržavljeni). Drugič, nedržavljeni in stalni prebivalci vedno bolj pridobivajo pravice, ki so bile včasih rezervirane za državljane, zato državljanstvo izgublja na pomembnosti. Tretjič, državljanstvo se razvija v multipli in multiplastni koncept, hkrati pa je ideja in praksa demokratične samodeterminiranosti in demokratičnega državljanstva še vedno vezana na državno članstvo in nacionalnost. »Koncept državljanstva potrebujemo natanko zato, ker je drugačen od nacionalnosti in etnosti« (Oommen, 1997: 28). In četrtič, kot posledica migracij in procesov evropske unifikacije je tu že omenjena Beinerjeva (1995: 3) »dialektika med globalizmom in lokalizmom«.

V prvem delu tega poglavja bomo najprej skušali odgovoriti na vprašanje vpliva globalizacije na državljanstvo. Globalizacija zmanjšuje pomembnost državljanstva. Materialne in psihološke meje, ki so naredile državljanstvo za pomembno v modernosti, globalizacija zabriše. Z analizo

---

¹ Je globalizacija torej postmoderna ali pozno moderna? Nash (2000: 56-7) loči med teoretiki globalizacije kot postmoderne in teoretiki globalizacije kot (pozno) moderne. Prvi dojemajo globalizacijo kot posledico ekspanzije kapitalizma. Postmoderno sestavlja socioekonomska baza, ki je postfordistična in je infrastruktura postmoderne kulture. Ti teoretiki se identificirajo z marksizmom in se upirajo »postmodernemu obratu«. Drugi pa nasprotujejo marksizmu in pogledu, da zdaj vstopamo v povsem novo družbo. Za globalizacijo je namreč mnogo vzrokov in ti so nadaljevanje dinamičnih značilnosti moderne.

vplivov globalizacije na državljanstvo bomo skušali odgovoriti na vprašanje prihodnosti državljanstva v globalni dobi. Ekonomski in kulturni vplivi globalizacije so pogosto prenapihnjeni in pretirani, medtem ko globalizacija, posebej v obliki svetovnega tveganja², postavlja tradicionalne predpostavke o družbenem članstvu pod vprašaj; to se nanaša predvsem na nasprotje med univerzalnimi pravicami in suverenostjo, ki je postavljala meje državljanstva v modernosti (Faulks, 2000: 133).

Naslednja dilema je povezana s človekovimi pravicami in možnostjo, da le-te nadomestijo državljanstvo. Potem je tu še odnos med vladanjem (governance) in državljanstvom. Po Faulksovem (2000: 157) mnenju bi bilo gradnjo sistema globalne vlade nespametno usmeriti k oblikovanju svetovne države. Po Arendtovi (v Faulks, 2000: 157) bi suverena svetovna država pomenila konec državljanstva. Tudi zagovorniki kozmopolitske demokracije priznavajo problem državnega sistema za globalno vlado in varnost pravic. "Preoblikovanje države na višjo raven organizacije namreč ne bi rešilo problema, ki ga nasilje, primarno koncentrirano v državi, predstavlja demokratičnemu državljanstvu" (Faulks, 2000: 157). Globalizacija namreč pomeni tudi "svetovno družbo³ brez svetovne države in brez svetovne vlade. Vsenaokrog se razprostira globalno dezorganiziran kapitalizem" (Beck, 2003: 27). Globalnost pa pomeni, »da se je enost nacionalne države in nacionalne družbe razlomila; da se oblikujejo nove vrste razmerij moči in konkurence, konflikti in presečišča me nacionalnodržavnimi enotami in njihovimi akterji na eni strani in transnacionalnimi akterji, identitetami, socialnimi prostori, položaji in procesi na drugi« (Beck, 2003: 41). Kot alternativo »nacionalnodržavni arhitekturi političnega in demokracije« Beck (2003: 144-46) postavi koncept transnacionalne države, kot mogoč odgovor na globalizacijo. »Iz globalizacijske pasti ne vodi nikakršna nacionalna pot. Zato pa transnacionalna.« (Beck, 2003: 204). Transnacionalna država je trdna (njena moč izhaja iz kooperativnih odgovorov na globalizacijo), omogoča jo »le zavest, ozavedenje« (Beck, 2003: 145) njene nujnosti, je ne-nacionalna in zato tudi ne-teritorialna, ter je glokalna država.

---

² Beck (2003: 47) pod svetovno tveganje šteje različne ekološke krize.

³ Svetovno družbo Beck (2003: 24) opredeli kot »mnoštvo brez enotnosti«. Pri svetovni družbi tveganja pa gre zato, da mesto smotrnega delovanja akterjev zasedejo »nehotene stranske posledice« (Beck, 2003:47). »Družba tveganja je katastrofična družba« (Beck, 2001: 29). »V njej grozi, da bo izredno stanje postalo normalno stanje« (Beck, 2001: 29).

Zadnji del tega poglavja bomo posvetili državljanstvu v Evropski uniji. Zdi se, da je tu osrednje sporno vprašanje zaščita nacionalne suverenosti. »Le v transnacionalnem prostoru, imenovanem Evropa, se lahko politika posamezne države iz objekta ogrožujoče globalizacije spremeni v subjekt, ki globalizacijo oblikuje« (Beck, 2003: 203). Trenutno je moč razlikovati dve miselni smeri. Prva meni, da je najvarnejša možnost vrnitev k nacionalni državi. Druga pa nasprotuje evropski (tudi če) federalni državi. Obe imata skupno eno točko: »nista sposobni ločiti države od naroda« (Mancini, 2002: 328). Po Oommen pa (1997: 224) državljanstvo brez svojega »sidrišča«, to je države, nima smisla. »Zato dejstvo globalnega ali svetovnega državljanstva ne zveni avtentično brez svetovne ali globalne države, ki pa je še ni nikjer na obzorju« (Oommen, 1997: 224). »... cvetoče državljanstvo Evropske unije je možno le, ko bo unija postala multinacionalna federalna država« (Oommen, 1997: 224).

6.1. GLOBALIZACIJA IN DRŽAVLJANSTVO

Waters (1995: 3) opredeli globalizacijo kot "družbeni proces, v katerem se geografske omejitve na socialne in politične aranžmaje umikajo in v katerem se ljudje vedno bolj zavedajo, da se umikajo". Inovacije v informacijski in komunikacijski tehnologiji, so omogočile dostop do drugih kultur. Posledica tega, po Ohmaeju (1995) je razvoj globalne kulture, ki vodi ljudi preko njihovih nacionalnih samo-interesov. Odločitve ljudi, to je potrošnikov kulturnih simbolov in znakov kot tudi materialnih produktov, temeljijo na osebnem okusu, in ne na nacionalni identiteti. Svet globalnega potrošnika je olajšan z rastjo v svetovni menjavi in konstitucijo globalnega trga. Vendar, cele regije (Afrika, Latinska Amerika, Vzhodna Evropa) ostajajo izključene iz akumulacije kapitala. Zato lahko vidike svetovne menjave bolje označi izraz polarizacija, ne globalizacija. Ohmaeova ideja globalne kulture predstavlja širitev liberalnih vrednost individualizma, tržnih sil in zahodnega potrošniškega okusa. Tudi Fukuyama (1992) vidi v globalizaciji zmago liberalnih vrednot. "Tako postaja model prve, nacionalnodržavne moderne, ki je bila zamišljena in organizirana kot enotnost kulturne identitete ("ljudstva"), prostora in države, vprašljiv, ne da bi bila na obzorju kakšna nova enotnost človeštva, zemlje in svetovne države, če si jo je sploh vredno želeli." (Beck, 2003: 20)

Argumenti Ohmaeja in Fukuyame (v Faulks, 2000: 136) osvetljujejo naravo procesov povezanih z globalizacijo. Popeljejo nas nazaj v notranje napetosti znotraj liberalizma, ki so prispevale k oblikovanju in razvoju državljanstva. Obstajajo močna nasprotja med vrednotami

kapitalizma in državljanstvom, ki jih globalizacija dela za še bolj akutne. Prevlada trga nad državljanstvom je pomemben element v razvoju globalnih tveganj, ki so najpomembnejši vidik globalne spremembe. Mnogi problemi povezani s tveganjem, so v tesnem odnosu z visokimi ravnmi globalne neenakosti, ki obstaja med državami. Vplivi teh neenakosti temeljnih pravic in svoboščin vedno bolj direktno zadevajo tako bogate kot tudi revne države.

Richard Falk (1999: 158-64) analizira tezo pojemanja vloge državljanstva v procesu globalizacije skozi različne faktorje. Prvi je spremenjena vloga države, kjer ugotavlja da globalizacija minimalizira politične razlike znotraj držav med tekmujočimi strankami in tako »trivializira volilni obred« (Falk, 1999: 159). Vzpon civilizacijskih, verskih in etničnih identitet povezan z delno premestitvijo države kot vira politične identitete je drugi; nove oblike »polzečih« politik proti globalizaciji, ki prihajajo iz obrobja v glavni tok kot nov politični fenomen so tretji; četrtega predstavlja vzpon ne-zahodnih perspektiv, ker je prihodnost državljanstva preokupacija Zahoda, zadeva pa predvsem intracivilizacijski pristop; naslednji so trendi k postheroični geopolitiki, kjer gre za to, da patriotizem državljanov ni več ključen za operacije »nacionalno varnostne države« (Falk, 1999: 163). Kot zadnji faktor je tu še vzpon transnacionalnih družbenih sil.

V kontekstu globalizacije so tveganja nevarnejša in bolj transparentna. Države ne morejo prepričljivo zagotavljati svojim državljanom pravice, če ne upoštevajo pravic posameznikov v drugih skupnostih. Zato nekateri trdijo, da človekove pravice nadomeščajo državljanstvo kot primarno zagotovilo za individualno avtonomijo.

6.2. ČLOVEKOVE PRAVICE, DRŽAVLJANSTVO IN OBLAST NAD DRŽAVO

Odnos med globalizacijo in državljanstvom bomo predstavili s tremi strategijami. Faulks (2000) utemeljuje svojo strategijo s pomembnostjo državljanstva, ko gre za vprašanje oblasti; Huntington (1996) ugotavlja, da univerzalne pravice ne morejo biti temelj globalne oblasti; tretja možnost pa je globalno državljanstvo ključno za teorije kozmopolitske demokracije. Najprej pa o dilemi nadomestljivosti državljanstva s človekocimi pravicami.

Soysalova (v Faulks, 2000: 139-40) trdi, da se je v povojnem obdobju razvil nov, bolj univerzalen koncept državljanstva. Njegova organizacijska in legitimacijska načela temeljijo na

univerzalnemu občutku pripadnosti, in ne na nacionalni pripadnosti. Kontekst tega premika je razvoj globalnega sistema, ki obsega mednarodno pravo, omrežje Združenih narodov, globalno civilno družbo in regionalno vlado kot jo najdemo v institucijah, kot je Evropska unija.

Jezik človekovih pravic postaja centralen za vlado za svetovne zadeve. Predstavlja izziv ideji države kot suverene v odnosu do svojih državljanov, po kateri se mednarodna telesa nimajo pravice vmešavati v ta primarni odnos. Soysalova (v Faulks, 2000: 140) to trditev dokazuje s primerom gostujočih delavcev. Zavrača argument, ki želi razumeti izkustvo gostujočih delavcev kot koristno za ekstenzijo teritorialnega dosega državljanstva. Le-ta zdaj vključuje tako tujce kot državljane z naraščanjem kriterijev za pravice, ki temeljijo na nacionalnosti z dodatnim kriterijem prebivališča. Soysalova sicer pravilno ugotavlja potrebo po rekonceptualizaciji državljanstva na način, ki prereže povezavo z državo. Le na ta način so lahko pravice državljanstva ekstenzirane konsistentno z liberalnim dojemanjem enakosti posameznikov. Človekove pravice so tudi vedno bolj pomembne v svetovni politiki.

Države se čedalje bolj zavedajo problemov globalnega rizika in dejstva kako kršitve človekovih pravic s strani držav vpliva čez meje držav. Soysal (v Faulks, 2000: 42) in Turner (1993: 187) zaradi povečane vloge človekovih pravic odpišeta državljanstvo kot uporaben koncept. Stvar pa ni tako enostavna. Medtem ko gostujoči delavci posedujejo vedno več socialnih in *državljanskih*, nimajo nobenih političnih pravic. Človekove pravice same po sebi pa ne zagotavljajo razvoja participatornih mrež, ki so nujne za ohranitev skupnih institucij oblasti. Hkrati pa lahko pomen teh pravic zmanjšujejo imigracijske politike. Države zunaj Evrope pa se še manj podrejajo postnacionalnemu modelu državljanstva, zato ne moremo izkušnjo gostujočih delavcev v Evropi posplošiti na široko razširjen premik k temu modelu državljanstva. Tudi države z velikim številom gostujočih delavcev, kot je Nemčija, široko razpravljajo o želji po ne-odobritvi državljanstva tisti prebivalcem, ki so to že dolgo.

Človekove pravice ne morejo nadomestiti državljanstva. Oblast namreč potrebuje izvajanje politične participacije in dolžnosti, kot tudi ohranjanje pravic. Vprašanja človekovih pravic tako ne moremo ločiti od političnega vprašanja o vladanju. Središčni paradoks, ki oblikuje svetovno politiko v pozni modernosti, je "deterioralizacija ekspanzije pravic, kljub teritorializiranemu zaprtju politike" (Soysal v Faulks, 2000: 145).

"Kljub pomembnosti doktrin o človekovih pravicah, državljanstvo ohranja svojo pomembnost, ko gre za problem oblasti" (Faulks, 2000: 145). Prvi razlog je, da država ostaja institucija, ki je najbolj zmožna koncentracije ekonomske, vojaške in komunikacijske moči, kljub globalizaciji, ki je spremenila kontekst v katerem države vladajo. Država zato oblikuje primarni kontekst za posameznega državljanca, saj se pravice in dolžnosti še vedno vglavnem udeležujejo na ravni države. Kot drugo pa državljanstvo izraža odnos med pravicami, dolžnostmi in participacijo, ki je ključna za katero koli obliko vladanja. »Problem človekovih pravic je v tem, da niso vezane na idejo politične skupnosti in da nimajo učinkovitih mehanizmov, skozi katere se izpolnjujejo« (Faulks, 2000: 146). Ta argument ne upošteva vključenosti človekovih pravic v nacionalne pravne sisteme. Kot že omenjeno, Soysal in Turner zagovarjata nadomestitev državljanstva s človekovimi pravicami, ki temeljijo na priznavanju občutka pripadnosti, kar nam pusti pasiven model pravic in ne omenja potrebe po recipročnih dolžnostih.

Drugo možno strategijo k odnosu med državljanstvom in globalizacijo predstavlja Huntingtonov neorealizem (1996). Prenovil je državno osredinjen model svetovnega reda z argumentom, da je nemogoče zasnovati globalno oblast na temelju univerzalnih človekovih pravic. Svet je razdeljen na različne civilizacije, ki so druga do druge neizogibno sumljive. Svetovna varnost zahteva, da sprejmemo globalno multikulturalnost. Pri tem ga motivira strah pred agresivnimi alternativami liberalizmu v obliki fundamentalizma. Pozablja na obsedenost z liberalizacijo svetovnega trga, ki je podžgala te radikalne alternative v obliki verskih in etničnih fundamentalizmov. Hkrati ne vidi, da je problem država in ne različne kulture. V realnosti je konflikt inherenten državnemu sistemu. Poglavitni problem Huntingtonove teorije je v tem, da je kulturno deterministična.

Tretji pristop k državljanstvu je ključen za teorije kozmopolitske demokracije (Faulks, 2000: 149-53). Gre za državljanstvo, ki je globalno v svoji usmeritvi in vključuje tako varovanje pravic kot tudi ekstenzijo dolžnosti čez državo in razvoj globalnih institucij oblasti. Pravice še vedno ostajajo poglavitne za kateri koli model kozmopolitske demokracije (Held, 1995), vendar proces globalizacije spreminja našo percepcijo narave pravic. Nove dileme z varnostjo povezane s čezmejnimi grožnjami, kot je nuklearno uničenje ali ekološka katastrofa, povzročajo večjo senzibilnost držav do pravic drugih. Nekatera regionalna telesa kot je Evropska unija, ki skušajo urediti probleme povezane z globalizacijo, tudi ekstenzirajo državljanske pravice preko meja posameznih držav. Kot drugi način s katerim globalizacija spreminja abstraktni pogled na pravice je, z večanjem zavedanja groženj ekostrukturi in zato

večanje človeške ranljivosti do ekoloških kriz. Ekološka dimenzija državljanstva vključuje širjenje etike skrbi, ki je ključna mnogim feminističnim pogledom na državljanstvo. Ekološko državljanstvo se vedno bolj zaveda organskih procesov rojstva in rasti. Pomeni širjenje našega razumevanja državljanstva preko materialnih skrbi za socialne pravice in pravice do lastnine in tržne menjave. Ekološko državljanstvo zahteva, da jemljemo ohranjanje vsaj tako resno kot napredek ali znanost ali ekonomijo. Premišljanje državljanstva zaradi okoljskih problemov je dober primer, kako globalni riziki zahtevajo, da vzamemo državljanstvo iz omejujočih konceptov nacionalne države ali delitve na javno in zasebno.

Kot rezultat transnacionalnih ekonomskih in družbenih procesov, ki se ne morejo reševati znotraj državnih meja, so nacionalne države »prisiljene« sodelovati z drugimi v mednarodnih organizacijah in političnih institucijah. Evropska unija je primer takšnega razvoja. »... Evropska unija predstavlja visoko inovativno obliko oblasti (governance), ki ustvarja okvir sodelovanja za naslavljanje čezmejnih zadev« (Held, 2000: 426). Sprva je temeljila na mednarodnem sodelovanju v ekonomske namene, danes pa razvija nekatere značilnosti supranacionalne države. To vključuje zagotavljanje pravic državljanom EU, čeprav so države ohranile nadzor nad pomembnimi vidiki podeljevanja oz. zagotavljanja državljanskih pravic. »Evropska unija je zato oboje, odgovor na procese globalizacije in je hkrati tudi sama prispevek h globalizaciji kot taki« (Nash, 2000: 202).

"Multiplo državljanstvo ne sproža destrukcije ločenih političnih skupnosti, ampak želi transformirati naravo odnosa med temi skupnostmi" (Faulks, 2000: 158). Evropska unija predstavlja poskus konstrukcije politične unije skozi ekstenzijo državljanstva na supranacionalno raven. Evropsko državljanstvo je povezano z novimi oblikami politične participacije, ki spodbuja tesnejše sodelovanje med političnimi strankami in družbenimi gibanji preko nacionalnih meja. To pa moramo uravnotežiti s priznanjem, da za mnoge oblikovalce politik evropsko državljanstvo ohranja predvsem statični in ekskluzivni karakter.

Oblikovanje evropskega državljanstva v Maastrichtu ni izkoristilo priložnosti, da bi ločilo povezavo med nacionalnostjo in državljanstvom. Države članice lahko še vedno uveljavljajo pravico določanja državljanstva v svojih skupnostih in Evropska unija je omejena na posameznike, ki so državljani držav članic.

Globalizacija predstavlja možnost ekstenzije egalitarnega liberalnega državljanstva. Hkrati prinaša tudi določene nevarnosti. Faulks (2000: 160-161) navede štiri možne scenarije, ki se raztezajo od inkluzivnega svetovnega državljanstva, dezintegrativnega scenarija tržnih vojn in etničnega nasilja, svetovno dominacijo političnega bloka (zahod in bivše komunistične države), do razvoja ekskluzivne zahodne regionalne utrdbe. "...konceptija državljanstva v globalni dobi mora biti postmoderna po karakterju" (Faulks, 2000: 161). Povezave med državljanstvom in zaprto in ekskluzivno obliko politične skupnosti kot je država, pa naj bo nacionalna ali pa regionalna, ni več možno ohranjati. Vsak državljan se bo moral naučiti postati »kozmpolitski državljan« (Held, 1997: 425), oseba zmožna mediacije med nacionalnimi tradicijami, skupnostmi in alternativnimi stili življenja.

6.3. EVROPSKO DRŽAVLJANSTVO

Napetosti med zavestjo o nacionalni pripadnosti in dojemljivostjo za raznolikost kultur so prisotne tudi na nadnacionalnih ravneh kot je Evropska unija, ne le na ravni države.

Weiler (2002: 430) ponazori razpravo o politiki evropskega državljanstva z metaforo Janusovega obraza. Tisti, ki menijo, da je koncept evropskega državljanstva eden najmanj uspešnih vidikov Maastrichtske pogodbe, živijo v samoprevari, nasprotniki pa "boleljajo za paranoidnimi motnjami" (Weiler, 2002: 430). Nedavna dopolnitev Maastrichtske klavzule tako predstavlja nepomembno gesto. Njen cilj je bil pomiriti tako prve kot druge. Za tretje pa je evropsko državljanstvo pomemben simbol z daljnosežnimi posledicami in nevarnostmi.

6.3.1. DILEME IN PROTISLOVJA EVROPSKEGA DRŽAVLJANSTVA

Koncept evropskega državljanstva je bil prvič predstavljen v Maastrichtski pogodbi iz leta 1992, Pogodbi o Evropski uniji.

"Ustanavlja se članstvo Evropske unije. Vsak državljan države članice pridobi tudi državljanstvo Evropske unije".

Osnutek Amsterdamske pogodbe iz leta 1997 je dopolnil to klavzulo.

"Državljanstvo Evropske unije dopolnjuje in ne nadomešča nacionalno državljanstvo".

Osnutek Ustave Evropske unije iz leta 2003 v 8. členu o Državljanstvu unije ohrani obe določili in opredeli pravice evropskih državljanov (Osnutek Ustave EU, 2003).

Maastrichtska pogodba je podelila naziv evropski državljan prebivalcem držav članic. Pogodba o Evropski uniji podeljuje državljanom Evropske unije pravice, hkrati pa so državljanji subjekt dolžnosti. Zdi se, da je le nekaj povsem novih pravic. Nekatere so nedvoumno podeljene vsem prebivalcem Unije, ne le državljanom. Poleg tega pa je le malo političnih pravic in pravic, ki pripadajo državljanstvu. Prva pravica opredeljena v Pogodbi se nanaša na svobodno gibanje in izbiro prebivališča v državah članicah, ostaja neuresničena obljuba. Pravice državljanov so namreč omejene na udeleževanje političnih pravic na volitvah v Evropski parlament in na lokalnih volitvah. Čeprav obstaja splošno soglasje za enotne pogoje delovanja na skupnem trgu blaga, je pri svobodi gibanja in prebivanja, nemogoče doseči konsenz. Vsaka članica za podelitev državljanstva predpisuje svoje pogoje, zato ima položaj varuha. S tem ostaja evropsko državljanstvo drugačno od državljanstva federalne države. (Weiler, 2002: 431)

Kaj se je torej spremenilo z uvedbo koncepta evropskega državljanstva? Državljanke pravice in dolžnosti povezane z evropskim državljanstvom so obstajale že pred Maastrichtom. Weiler (2002: 432) predlaga, da je "primerneje dodati nove pravice in dolžnosti že obstoječemu konceptu, namesto da nespremenjenemu paketu pravic in dolžnosti dodajamo nov koncept".

Naslednja dilema je povezana z nacionalnim državljanstvom in nacionalnostjo. Problematično je vprašanje, do kje lahko državljanstvo Evropske unije lahko opišemo kot postnacionalno. Mitchell in Russell (v Nash, 2000: 209) pravita, da je trenutna koncepcija evropskega državljanstva reproducirala in ne zmanjšala povezavo med nacionalnostjo in državljanstvom. Ta očitek se nanaša predvsem na to, da imajo države članice še vedno moč določanja, kdo je in kdo ni državljan. Oba pojma, nacionalno državljanstvo in nacionalnost, imata kljub petdeset let trajajočih evropskih integracijskih procesov, še vedno mesto v kolektivni zavesti. Čas, ko se bližamo novemu *fin de siècle*, je prežet z vprašanji individualne in kolektivne identitete. Zagovorniki integracijskih procesov pravijo, da bo Evropska unija pospeševala in krepila narodovo identiteto in blagostanje. Pa vendar se zdijo besede, kot so narod, ljudstvo, državljanji, cinične in škodljive, ko jih izrečejo politični voditelji. "Prenos tradicionalnega klasičnega

besednjaka nacionalne države, naroda in ljudstva na evropsko raven je problematičen, ker je v nasprotju s temeljnim evropskim postulatoma..." (Weiler, 2002: 433). Kljub temu pa je Unija postavila temelje tesni uniji narodov Evrope, in ne temeljev za en sam evropski narod. Če v razpravo uvedemo pojem državljanstva v klasičnem pomenu, lahko to pomeni spremembo v *telosu* evropske integracije, to je od unije narodov Evrope v evropski narod. Državljanji unije bi to postali ne le formalno temveč tudi v svoji zavesti. Predstavitev evropskega državljanstva v razpravi o evropski integraciji pa bi lahko pomenila spremembo našega razumevanja nacionalnega članstva.

Weiler (2002: 434) še opozori na "lingvistični trio": identiteto, identično in identificirati. Danes pomeni identiteta izbiro in ne usodo. Je politični in družbeni konstrukt. Število kriterijev za ugotavljanje identitete raste, zato Weiler predlaga, da govorimo o subjektovi diferentiteti. "Oblikovanje novega koncepta državljanstva okrog razdrobljenega pojma suverenosti porodne države in okrog razdrobljenega jaza posameznikov, ki jih zaobsega takšna "država" - državljanstvo je znamenje diferentitete- bi lahko bil tako kot včasih kot danes ustrezen projekt snovalcev Unije" (Weiler, 2002: 434). Werbnerjeva (1997: 264) pravi, da Evropa potrebuje to, kar je Charles Taylor (v Werbner, 1997: 264) poimenoval teorija »globoke različnosti«; Evropa potrebuje slovar, ki bi nam omogočal analizirati »kompleksno medigro kultur in pripadnosti na različnih ravneh in različnih domenah« (Werbner, 1997: 264), kar pa Evropejci počnejo le površno in delno. Supranacionalna evropska identiteta bo tako vedno bila le produkt takšnih delnih perspektiv.

Evropsko državljanstvo je posledica nezadovoljstva javnosti z evropsko tvorbo, ki je ogrožalo njeno politično legitimnost. Evropska unija je izgubila vrednote iz zgodnjega obdobja. S pragmatičnega stališča so se pojavnosti sodobnosti razmahnile zaradi birokratizacije javnega in zasebnega življenja, razosebljanja trga in komercializacije vrednot, zaradi spreminjanja konkretnega družbenega življenja v abstraktno ter zaradi hitre urbanizacije in centralizacije moči. Weiler (2002: 437) pravi, da je zavladal "angst sodobnosti", ki pomeni razdrobljene informacije, neskljen svetovni nadzor, dani več vere v vero in vere v zmožnost vedeti in nadzirati. "Z dobro izdelanimi miti o usodi narod in država namreč ponujata privlačen in pomirjujoč odgovor na raznovrstna hrepenenja" (Weiler, 2002: 437); medtem ko Evropska unija "napaja angst modernizma in postmodernizma"(Weiler, 2002: 437).

"V simbolnem smislu naj bi se v državljanstvu odseval etos politične skupnosti. Če naj evropsko državljanstvo služi kot ikona za identifikacijo, če je to tisto, kar naj bi Evropa postala, s čim naj se pravzaprav identificiramo?" (Weiler, 2002: 437-38). Vrednote, kot je mobilnost, ukinitvev lokalnih trgov, vrinjanje univerzalnih norm v domačo kulturo, so del stiske modernizma in postmodernizma evropske pripadnosti in odsevajo evropski *angst* in odtujenost. Dober koncept evropskega državljanstva bi ta paradoks razrešil.

Človekove pravice so pomembne pri oblikovanju koncepta evropskega državljanstva. Slaba stran pa je v tem, da postajajo vedno bolj komercializirane; postajajo sredstvo za tolažbo nezadovoljnega potrošnika evropske integracije. Čeprav se v večini uradnih razprav pojem državljanstva staplja s pojmom človekovih pravic (kar je postalo že običajno, celo neizogibno), je to sestavni del problema. Preudarno vladanje je zamenjal degradiran (komercializiran) politični proces, (evropskega) državljan je zamenjal potrošnik. Zato Weiler (2002: 441) ustvarjanje evropskega državljanstva s poudarkom na zadovoljevanju potreb in podeljevanju novih pravic poimenuje kot "verzijo politike konec tisočletja v smislu *dajte nam kruha in iger*".

Ostaneta dve izbiri. Ali zavrniti evropsko državljanstvo in se zadovoljiti z zgoraj opisano možnostjo življenja v politični skupnosti, ali sprejeti evropsko državljanstvo in v osnovi spremeniti telos evropske integracije iz koncepta Skupnosti v izgrajevanje nacije. Ker je ta izbira slaba, Weiler (2002: 444) ponudi rešitev, sestavljeno iz treh elementov.

Klavzulo o državljanstvu lahko razumemo tako, da pojmovno razdružimo narodnost in državljanstvo. Članstvo v demosu politične skupnosti ima tako državljanško politični smisel, ne etnično kulturnega. Unija je tako sestavljena iz državljanov različnih narodnosti. Jedro članstva in demosa je zaveza k skupnim vrednotam, pravicam in dolžnostim civilne družbe ter zaveza k članstvu politične skupnosti. To odpira nove možnosti večkratnega demosa. Ena možnost je "pristop koncentričnih krogov", kjer gre za občutek poistovetenja, ki izhaja iz istega vira pripadnosti, razlikuje se le po ravni intenzivnosti. Problem te možnosti je v enakem načinu pojmovanja evropskega državljanstva kot nacionalnega državljanstva. Druga možnost je občutek pripadnosti dvema demosoma hkrati, kar temelji na različnih subjektivnih dejavnikih identifikacije. Weiler (2002: 452) ponudi še tretjo možnost večkratnega demosa, ki ima več možnih oblik. Podobna je drugi verziji v tem, da lahko na podlagi različnih subjektivnih dejavnikov posamezniki hkrati pripadajo dvema demosoma. Posameznik čuti močan občutek pripadnosti do države in hkrati naklonjenost do skupnih evropskih vrednot. Po modelu

evropskega državljanstva pa koncept državljanstva države članice povsem sovпада s konceptom evropskega državljanstva.

Kot že povedano, Unija potrebuje legitimnost. Temeljna naloga evropskih držav je Uniji podeliti to legitimnost. Zato se je pojavila potreba pa demosu in evropskemu državljanstvu. Hkrati ima konstrukt evropskega državljanstva tudi naddržavno, izobraževalno in civilizacijsko funkcijo. Določene vidike državne avtonomije smo zato žrtvovali skupnosti. Pa vendar, moč posameznega državljanca pada. Vzrok za to je nesposobnost Unije oblikovati primerne institucije in postopke, odtujenost, nedostopnost in nejasnost evropske vlade ter neomejenost pravic držav.

Ostaja torej dejstvo, da je evropsko državljanstvo »obtičalo v kulturni sferi, brez prave pravne in politične predornosti« (Gunsteren, 1998: 135). Gunsteren (1998: 135) ga poimenuje tudi »malo čudo, ki pa je pustilo ljudi nezainteresirane«. Tudi Goodman (v Nash, 2000: 211) ugotavlja, da kljub evropskemu državljanstvu kot obliki postnacionalnega državljanstva, ki ga zagotavlja EU kot supranacionalna država, je problematično ko pride do političnih pravic, ki jih evropejci uživajo kot državljanji suverenih nacionalnih držav. Mogoče demokratizacija EU potrebuje podobno mobilizacijo za oblikovanje transnacionalne civilne družbe, kot v nacionalnih državah ekstenzija političnih pravic in demokratizacija z mobilizacijo delavcev in ženskih skupin v civilni družbi.

7. ZAKLJUČEK

Pred modernostjo je bilo državljanstvo ekskluzivni status. Delitev med državljani in nedržavljanji je izražala neenakost, ki je bila naravna in nespremenljiva. Razvoj liberalizma od 17. st. dalje je napravil premik v pomenu državljanstva. Hobbes, Locke in drugi misleci, so uvedli enakost v odnosu posameznika do države. Posamezniki imajo nedeljivo pravico do življenja, svobode in lastnine, katero mora politična skupnost zavarovati.

Naravo državljanstva v modernosti določa paradoks. Identifikacija državljanstva z nacionalno državo je omejila univerzalnost in egalitarne ideale liberalizma. Francoska revolucija je bila ključni dogodek, ki je kulturno idejo nacionalnosti zlil s političnim statusom državljanja. Posledično je bilo državljanstvo v 19. in 20. st. tesno povezano z izgrajevanjem naroda in vojaške dolžnosti. To ni vplivalo le na še večjo delitev med državljani in tujci temveč tudi na obseg državljanstva znotraj državnih meja. Sodobna Francija je primer, kako lahko formalna nevtralnost do državljanstva prikrije rasizem in patologijo do imigrantov.

Sodobne razvoje zaznamujejo lokalizacijski in globalizacijski pritiski, ki spodkopavajo nacionalno državljanstvo. Kaj naj zdaj veže ljudi v politično skupnost, s čim naj se identificirajo? Obstaja množica predlogov, kakšno državljanstvo je najbolj primerno za trenutne in bližnje prihodnje razmere.

Faulksov koncept postmodernega državljanstva se zdi uresničljiv. Zahteva namreč prehodne kulturne in materialne meje, katere globalni kontekst že vsebuje. Gradi na postliberalnih teorijah kot je socializem, feminizem in ekologizem. V skladu s tem je postmoderno državljanstvo globoko in gradi na liberalnih pravicah posameznika. Za najboljšo obliko skupnosti razglasi tisto, ki temelji na konstitucionalnem patriotizmu. Koncept postmodernega državljanstva naredi za še bolj verjetnega dejstvo, da nam v prihodnost grozijo globalni riziki. Družbeni red in varnost najbolje zagotavlja država. Globalni riziko izziva odnos med državljanstvom in državo, saj spodkopava sposobnost države zagotavljanje varnosti. Kot predlagajo zagovorniki kozmopolitske teorije, je potrebno institucije oblasti, pravice in dolžnosti prenesti mimo države, če ne želimo končati v ekološki katastrofi. Žal pa koncept postmodernega državljanstva ne vsebuje institucionalnih okvirjev in političnih kultur ter vrlin, kar ga dela zelo nejasnega.

Kljub temu, da globalizacija izziva trenutno relevantnost državljanstva, ker podira meje, ki so državljanstvo naredile pomembno v modernosti, hipoteze naloge ne moremo sprejeti. Država ostaja institucija, ki je najbolj zmožna koncentracije ekonomske vojaške in komunikacijske moči, kljub globalizaciji, ki je spremenila kontekst v katerem države vladajo. Država zato oblikuje primarni kontekst za posameznega državljana, saj se pravice in dolžnosti še vedno vglavnem udejanjajo na ravni države. Državljanstvo izraža odnos med pravicami, dolžnostmi in participacijo, ki je ključna za katero koli obliko vladanja. Problem človekovih pravic je le v tem, da niso vezane na idejo politične skupnosti.

8. VIRI IN LITERATURA

1. Anderson, Perry (1985): Prehodi iz antike v fevdalizem. Ljubljana: Studia Humanitas.
2. Aristotle (1996): The Politics and The Constitution of Athens. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Bader, Veit-Michael (1995): »Citizenship and exclusion: Radical Democracy, Community, and Justice. Or, What Is Wrong with Communitarism«. Political Theory 23(2), 211 – 46.
4. Bader, Veit-Michael (1997): »The Cultural Conditions of Transnational Citizenship (On the Interpenetration of Political and Ethnic Cultures)«. Political Theory 25(4), 771 - 813.
5. Beck, Ulrich (2001): Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno. Ljubljana: Krtina.
6. Beck, Ulrich (2003): Kaj je globalizacija?: zmote globalizma - odgovori na globalizacijo. Ljubljana: Krtina.
7. Beiner, Ronald (1995): »Introduction«. V: Beiner, R (ur.) Theorizing Citizenship. Albany: Albany: State University of New York Press, str. 1 – 28.
8. Brubaker, Rogers (1992): Citizenship and Nationhood in France and Germany. Cambridge MA: Harvard University Press.
9. Brubaker, Rogers (1992): »Citizenship and Nationhood in France and Germany«. International Sociology 5(4), 379-407
10. Bibič, Adolf (1997): Civilna družba in politični pluralizem. Ljubljana: Znanstvena knjižnica FDV.
11. Carcopino, Jérôme (2001): Rim na vzponu cesarstva. Modrijan, Ljubljana.
12. Crozier, Michel (1982): Kriza demokracije i participacija: izvještaj Trilateralnoj komisiji. Zagreb: Globus: Delo.
13. European Convention (2003): Draft Treaty Establishing a Constitution for Europe, dostopno preko: <http://european-convention.eu.int/> (11.02.2004).
14. Falk, Richard (1999): Predatory Globalization, A Critique. Cambridge: Polity Press.
15. Faulks, Keith (2000): Citizenship. London: Routhledge.
16. Fukuyama, Francis (1992): The End of History and the Last Man. London: Penguin Books.

17. Gunsteren, van Herman R. (1998): *A theory of Citizenship: Organizing Plurality in Contemporary Democracies*. Oxford: Westview Press.
18. Habermas, Jürgen (1995): »Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe«. V: Beiner, R (ur.) *Theorizing Citizenship*. Albany: Albany: State University of New York Press, str. 255 – 79.
19. Heater, Derek (1996): *World Citizenship and Government, Cosmopolitan Ideas in the History of Western Political Thought*. London: Macmillan Press Ltd.
20. Held, David (1995): *Democracy and the Global Order: from the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Cambridge: Polity Press.
21. Held, David (2000): »Regulating Globalization«. V: Held, David, McGrew, Anthony (ur.) *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate*. Cambridge: Polity Press, str. 420 – 30.
22. Höfert, Almut (2003): »States, cities, and citizens in the later Middle Ages«. V Skinner, Quentin, Stråth, Bo (ur.) *States & Citizens, History, Theory, Prospects*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 63 – 79.
23. Huntington, Samuel (1996): *The Clash of Civilisations and the Remaking of the World Order*. New York: Simon & Schuster.
24. Ignatieff, Michael (1995): »The Mith of Citizenship«. V Beiner, R (ur.) *Theorizing Citizenship*. Albany: Albany: State University of New York Press, str. 53-76.
25. Janoski, Thomas (1998): *Citizenship and Civil Society, A framework of rights & obligations in liberal, traditional, and social democratic regimes*. Cambridge: Cambridge University Press.
26. Južnič, Stane (1993) *Identiteta*. Ljubljana: Teorija in praksa.
27. Kymlicka, Will (1997): »Justice and Minority Rights«. V: Goodin, Robert E., Pettit, Phillip (ur.) *Contemporary Political Philosophy*. Oxford: Blackwell Publishers, str. 366 - 88.
28. Kymlicka, Will (2002): *Contemporary political philosophy, An introduction*. Oxford: Oxford University Press.
29. Leca, Jean (1997): »Vprašanja o državljanstvu«. V: Bibič, Adolf (ur.) *Kaj je politika*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, str. 373 – 86.
30. Mancini, G. Federico (2002): »Evropa: Argument za državnost«. V Weiler, Joseph H. H., *Ustava Evrope, »Ali nova oblačila imajo cesarja?« in druge razprave o evropski integraciji*. Ljubljana: Pravna fakulteta, str. 323 – 43.

31. Marshall, T. H. (1950): *Citizenship and social class: and other essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
32. Matteucci, Nicola (1997): *Država*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
33. Nash, Kate (2000): *Contemporary Political Sociology: Globalization, Politics and Power*. Oxford: Blackwell Publishers.
34. Nozick, Robert (1997): »Distributive Justice«. V: Goodin, Robert E., Pettit, Phillip (ur.) *Contemporary Political Philosophy*. Oxford: Blackwell Publishers, str. 203 – 46.
35. Ohmae, Kenichi (1995): *The End of the Nation State: the Rise of Regional Economies*. New York: The Free Press.
36. Oommen, T. K. (1997): *Citizenship, Nationality and Ethnicity: Reconciling Competing Identities*. Cambridge: Polity Press.
37. Parekh, Bhikhu (2000): *Rethinking Multiculturalism, Cultural Diversity and Political Theory*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave.
38. Pateman, Carole (1994): *The Sexual Contract*. Cambridge, Oxford: Polity Press.
39. Pikalo, Jernej (1999): »Koncept etnične enodimenzionalnosti francoskega državljanstva v pogojih globalizacije«. *Teorija in praksa* 36 (3), 390-404.
40. Pocock, John Greville Agard (1995): »The Ideal of Citizenship Since Classical Times«. V Beiner, R. (ur.) *Theorizing Citizenship*. Albany: State University of New York Press, str. 29 – 53.
41. Riedel, Manfred (1991): »Društvo, građansko«. V: Pokrovac, Zoran (ur.) *Građansko društvo i država, povijest razlike i nove rasprave*. Zagreb: Naprijed, str. 33 – 133.
42. Ryan, Magnus (2003): »Freedom, law and medieval state«. V: Skinner, Quentin, Stråth, Bo (ur.) *States & Citizens, History, Theory, Prospects*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 51 – 63.
43. Safran, William (1995): *The French Polity*. New York: Longman Publishers USA.
44. Saull, Richard (2002): »Transforming Citizenship and Political Community: The Case of French Revolutionary Internationalism«. *Global Society* 16 (3), 245 – 57.
45. Schulze, Hagen (2003): *Država in nacija v evropski zgodovini*. Ljubljana: *cf.
46. Silverman, Maxim (1992): *Deconstructing the Nation: Immigration, Racism and Citizenship in modern France*. London, New York: Routledge.
47. Skinner, Quentin, Stråth, Bo (2003): »Introduction«. V: Skinner, Quentin, Stråth, Bo (ur.) *States & Citizens, History, Theory, Prospects*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 1 – 11.

48. Smith, Anthony D. (1995): Nations and Nationalism in a Global Era. Cambridge: Polity Press.
49. Tam, Henry (1998): Communitarism: a new Agenda for Politics and Citizenship. Basingstoke, London: Macmillan.
50. Thorley, John (1998): Atenska demokracija. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
51. Turner, Bryan S. (1993): »Contemporary Problems in the Theory of Citizenship«. V: Turner, Bryan S. (ur.) Citizenship and Social Theory. London: SAGE, str. 1 – 19.
52. Twine, Fred (1994): Citizenship and Social Rights: the Interdependence of Self and Society. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
53. Weiler, Joseph H. H. (2002): Ustava Evrope, »Ali nova oblačila imajo cesarja?« in druge razprave o evropski integraciji. Ljubljana, Pravna fakulteta.
54. Werbner, Pnina (1997): »Afterword: Writing Multiculturalism and Politics in the new Europe«. V: Modood, Tariq, Werbner, Pnina (ur.) The Politics of Multiculturalism in the New Europe: Racism, Identity and Community. London, New York: Zed Books.
55. Young, Iris Marion (1997): »Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship«. V: Goodin, Robert E., Pettit, Phillip (ur.) Contemporary Political Philosophy. Oxford: Blackwell Publishers, str. 256 - 72.